

Davviguovlluid eamiálbmogiid oskkut ja sámi dološ osku

Oahppogirji nuoraidskuvlla 8.-10. luohkáide

Roald E. Kristiansen

ČálliidLágádus

Roald E. Kristiansen

**Davviguovlluid
eamiálbmogiid oskkut
ja sámi dološ osku**

ČálliidLágádus vuodđudus – ForfatternesForlag stiftelse
Pb 140, NO-9735 Kárášjohka-Karasjok
E-mail: poasta@calliidlagadus.org
post@forfatternesforlag.org

ČálliidLágádusa 2004-2005 doaimmahusgoddi:
Harald Gaski, mag.art.,1. amanuensa
Aage Solbakk. cand. philol., historihkkár
Lena Kappfjell, cand. mag., MA-studeanta
Torkel Rasmussen, cand. mag., allaskuvlalektor
John T. Solbakk, cand.philol., dokumentarista

Dán almmuhusa bargguid suodjalit vuoignaduodjelága njuolggadusat.
ČálliidLágádusa ja čálliid sierra lobi haga lea buotlágan gáhppálatráhkadeapmi
ja geavahanvárás dahkan, dušše lohpi dan muddui maid láhka suovvá, dahje
soahpamušain Sámi kopijain, sámi vuoignaduoji vuoigatvuodoamasteaddjiid
beroštusásahus. Lobihis dahje soahpamuša haga ávkkohallan sáhtta mielddis-
buktit buhtadangeatnegasvuoda ja gáhppálagaid sisageassima, ja sáhtta
ránggáštuvvot sáhkuin dahje giddagasain.

(©) Čálli/doaimmaheaddji ja ČálliidLágádus 2004
Sámás heivehan: Berit Margrethe Oskal
Hábmen ja gráfalaš bargu: Minna Saastamoinen
Deaddilan: Ykkös-Offset, Vaasa

Oahppogirjji lea ruhtadan Sámediggi Norggas.

ISBN 82-92044-15-9

Roald E. Kristiansen

Davviguovlluid eamiálbmogiid oskkut ja sámi dološ osku

Oahppogirji nuoraidskuvlla 8.-10. luohkáide

Sámás:
Berit Margrethe Oskal

Doaimmaheaddji:
Aage Solbakk

ČállidLágádus
2004

Álgosátni

Dán fáddágirjjiis galget oahppit oahpásnuvvat guovddáš fáttáide, muitalusaide ja riiduide iešguđetge sirkumpolára dahje davviguovlluid eamiálbmotoskkuin ja sámi dološ oskkus. Čuovvovaš áššit ja fáttát deattuhuvvojit: mii lea riehta ja boastut, buori ja bahá doarrumat (8. luohkká), govvideamit luonddu vehkiid birra ja luondduipmiliid iešguđetge doaimmaid birra (9. luohkká), ja buori ja bahá doarrumiid ja sámi ipmilgovaid birra. Myhtat, máidnasat ja muitalusat leat maid hui guovddážis. 8. luohká dáfus leat muitalusat čielggadeami vuodđun, ja áššit čilgejuvvojit dán ektui. 9.-10. luohkáid dáfus lea muitalusain eambo dego govvideaddji doaibma čielggadeami ektui.

Oassekapihttalat davviguovlluid eamiálbmogiid oskkuid birra gieđahallet golmma iešguđetge joavkku oskkolaš árbevieruid dakkár vugiin ahte fáttát guđege joavkku dáfus čuvvot daid áššiid maid kapihttalat sámi oskku birra gieđahallet. 8. luohká dáfus leat Davvi-Amerihká (indiánaid) árbevierut fáddán, ja 10. luohká dáfus fas sibiri-jálaš ja guovddáš-asiáhtalaš álbmogiid birra. Dán struktuvrra ulbmil lea čohkket fáttáid buoremus lági mielde ja addit čielgaset čilgehusa daid iešguđetge sirkumpolára oskkolaš árbevieruid hárrái.

Erenoamáš olu giitu Jorunn Jernslettenii ja Marit Myrvollii konstruktiivalaš lohkama ja olu buriid rávvagiid ovddas mot sáhtta buoridit čállosa.

Romsa, čakčamánuš 2004
Roald E. Kristiansen

Sisdoallu

Algosátni	4
8. luohkká	7
Mot máilbmi šattai	9
Ipmit sivdnida Beaivvášálbmoga riikka	9
Beaivvi bártnit	12
Mot máilbmi rievddai	14
Buorre eallin: mii lea riektá ja mii lea boastut	17
Buori ja bahá doarrumat	22
Eará eamiálbmogiid oskkut	26
9. luohkká	33
Luonddu fámut	34
Šamanisma	38
Luondduipmiliid birra	41
Riegádeami ipmilat	42
Bivddu hearrá: Leaibolmmái. Guovžabivdu.	44
Čázi Hearrá: Čáhceolmmái	46
Luonddu veahkit ja várjaleaddjit	48
Eará eamiálbmogiid oskkut	57
10. luohkká	65
Mii lea buorre ja mii lea váralaš	66
Noiddiid birra	66
Noaidi vehkiid birra	70
Veahkeheaddji ja vahágahtti fámut	71
Goavdá birra	73
Ráđđejeaddji ja ođasteaddji fámut	77
Bassi áiggi áittardeaddjit	81
Jábmiidriikkat	82
Eará eamiálbmogiid oskkut	83
Gáldut	94

8. luohkká

Mot máilbmi šattai

Ipmil sivdnida Beaivvášálbmoga riikka

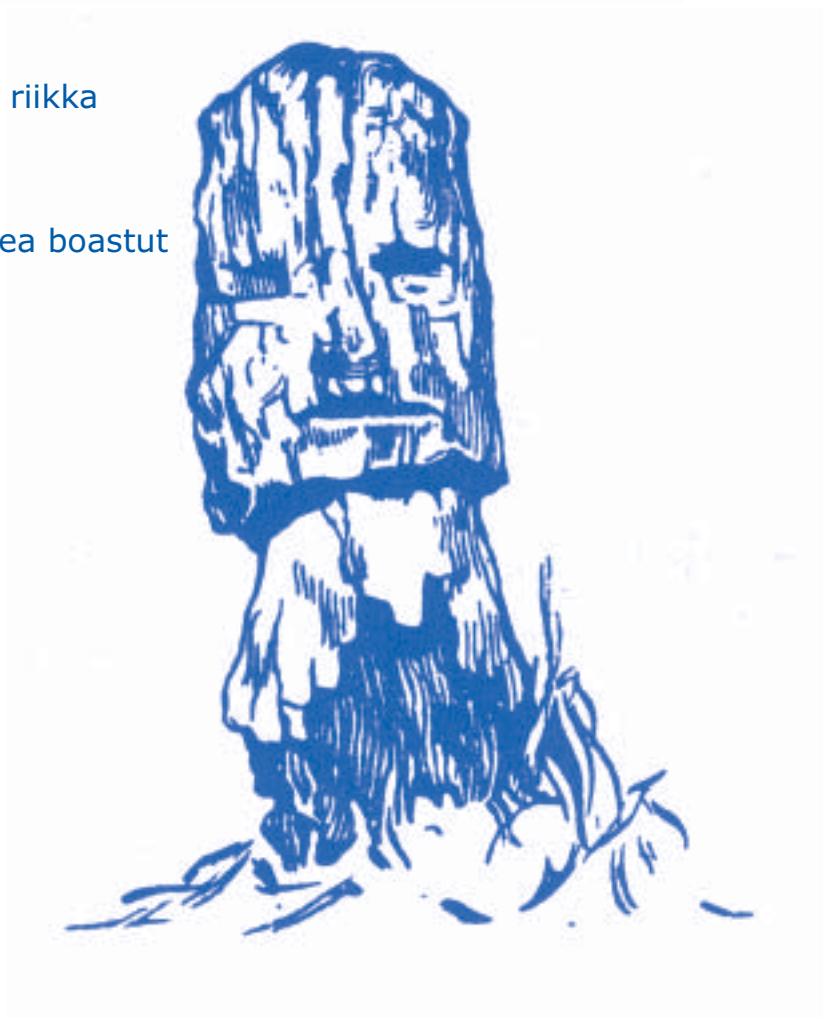
Beaivvi bártnit

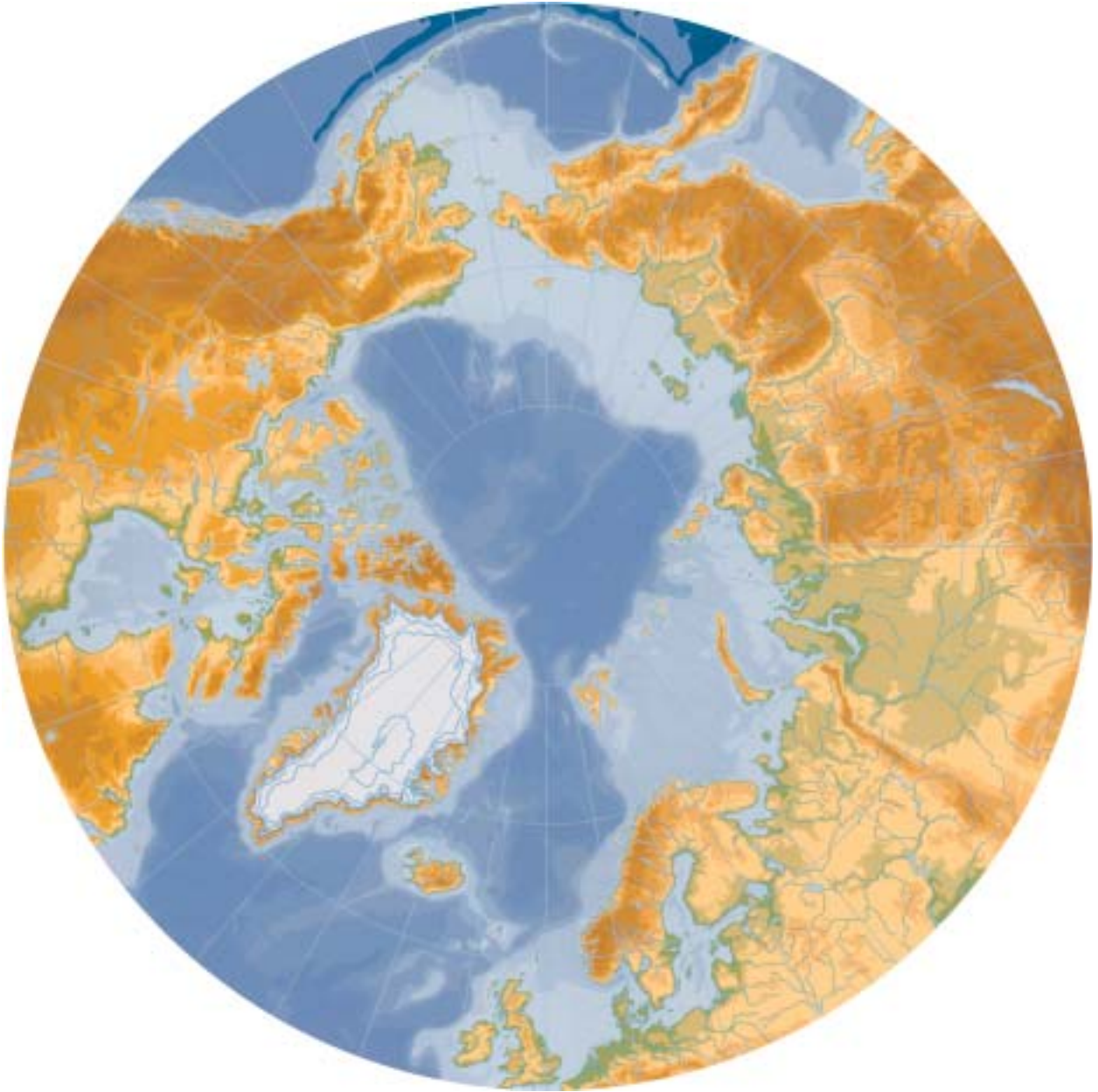
Mot máilbmi rievddai

Buorre eallin: mii lea riehta ja mii lea boastut

Buori ja bahá doarrumat

Eará eamiálbmogiid oskkut

Davviguovllut - Sirkumpolára guovllut.

Mot máilbmi šattai

Mot šattai máilbmi? Gos bohte vuosttaš olbmot? Gii oahpahii olbmuid eallit rievttis vuogi mielde? Lea go máilbmi ain nu mot galgá leat? Dákkár áššiid leat olbmot imaštallan buot áiggiin ja buot servodagain. Vástádusat leat mitalusaid bokte boahtán. Daid bokte gaskkustedje olbmot iežaset máhtu buolvvas bulvii. Dát máhttu lei oktasaš árbi mii čilgii sihke dan manne máilbmi lea nu mot dat lea ja mot máilmmis berre eallit vai ii masse iežas eallinskearjka. Dákkár mitalusat gohčoduvvojit *myhtan*. Myhtat čilgejit máilmmi šaddama earáládje go ođđamállet servodaga dieđalaš čilgehusat. Myhtat leat eambo go historjá. Dat leat vuosttažettiin mitalusat mat gaskkustit dihto *eallin-ipmárdusa*. Dat čilgejit eallima mii lei *ovdal* go historjá šattai. Myhtat gullet dan áigái go buot lei vejolaš – ja dat čilgejit manne eallin lea šaddan nu mot dál lea, ja mot galgá láhttet daiguin fámuiguin mat sivdnidedje máilmmi nu mot dat lea dál. Mitalusaid sáhtta govvidit speajalin maid bokte oaidnit iežamet ja mot mii vásihit máilmmi dás ja dál. Iežamet vásáhusaid ja govvádusaid bokte dovdat ja ipmirdit mitalusaid. Dat lea “duođat” jus mii geavahit daid ealli mitalussan mat speadjalastet min eallima nu go guhtege mis dan vásiha, eat ge dulko daid historjjálaš čálan mat objektiivvalaččat mitalit mii mahkáš lea dáhpáhuvvan.

Ipmil sivdnida Beaivvášálbmoga riikka

Ipmil, bajimus ipmil, váccašii muhtun beavvi stuora jávregáttis. Stuora báruid soarpi muittuhii goržži šoavvama giđđadulvin. Guđege čáhppes báru nalde čohkkái vuoignja mii romes hámiinis boktalii eatnanvuoláš vuoignjaid, ja dat vástidedje juste seammaládje go beatnagat lávejit vástidit nuppi beatnagii.

Dalle čuorvugodii Ipmil jávrri guvlui: “Orrot jaska buot vuoignjat ja eatnanvuoláš vuoignjat, allet ge muosehuhte mu!” Muhto vuoignjat jotke šeahkuma ja sin jienat sturro eatnanvuoláš ráhkumin. Dalle suhtai Ipmil ja jurdillii: “Eatnanvuoláš vuoignjaid riedja galmista jur sивvui. Mun ferten gohččut Beaivvi, iežan bártni, čuvges beaivváš-*ipmila* nuortan.” Ja Ipmil čurvii: “Beaivi, bija duolljebihtáid sabeiidda vai geahppasit goasttat ja doama deike bisánkeahttá. Ale guldal vuoignjaid lávluma mátkkoštettiin vai it fillehala eatnanvuoláš máilbmái. Doama deike áhčát lusa. Mun dárbbášan neavvagiid almmi bártniid njunnošis!”

Beaivi bođii. Su sabeihtat šealgájedje dego silbbat ja čuovgi sabetluottat almmis čuvgejedje ija. Beaivvi bártnit gohčodit daid otná dán beavvi Beaivvi geaidnun. Olbmot geat eai leat Beaivvi bártniid

manjisboahhtit, gohčodit luotta Lodderáidalassan. Váiban manjel go lei nu garrasit čuoigan, čuoččahii Beaivi allagas áhčis ovdii ja dajai: “Dá mun lean, dat buot viisámus du bártiin!”

“Lei buorre go bohtet nu johtilit,” dajai Ipmil. “Vuoiŋnaid bahás ráhkun čuohcá jur sivvui. Mun áiggun sivdnidit ođđa ja buoret máilmmi. Danne dárbbášan du veahki.”

“Mun lohpidan báitit du ođđa máilmmi badjel gos eai makkárga vuoiŋnat muosehuhte,” dajai Beaivi.

“Dan ođđa máilmmi áiggun sivdnidit nu čáppahin ahte eatnanvuoláš vuoiŋnat girdet eret dušše dainna go oidnet dan.” Dasto cusuhii Ipmil: “Boađe, čáppa álddožan! Boađe, čáppa álddožan mii guohtu Basseváris.”

Ja áldu bođii, Ipmila čáppa unna bohccoš. Dat lei rávis ja čalbmáičuohcci. Muhto čalmmat ledje morašlaččat. Ipmil bijai gieđas dan nala ja dajai: “Don mu čáppa álddoš guhte ruohtadit Basseváris. Don guhte leat illun hearrásat, muhto gean čalmmiin vuhtto moraš, dus áiggun sivdnidit ođđa eatnama.” Ja ipmil njuovai ieš álddu, bálkestii dávtáža jávrái ja čurvii vuoiŋnaide mat ain šehko doppe: “Váldet dán dávtti oaffarin ja dolvot dan daidda sevdnjes eamiáiggečáziide. Huksejehket šaldi dávttis, šaldi mii doalvu jaskes ja sevdnjes eatnanvuoláš máilbmái. Muhto dávtti čohkageahči galgá geaigát almmi guvlui gos čuovga álgá. Huksejehket munnje dán šaldi eamiáiggečáziid badjel vai mun sáhtán daid nala hukset ođđa máilmmi.”

Vuoiŋnat doabastedje dávtti ja čurvejedje: “Maid mii oažžut bálkán dán ovddas? Mii lea du ustivuodaskeanŋka? Eamiáiggečázit almmi ja eatnanvuolášmáilmmi gaska leat seavdnjadat ja čiekŋalat, ja daid ádjána čuođi beaivvi rasttildit.”

Ipmila ámadadju sevnjodii: “Mun gohčun din! Mun dat ráđđen almmi ja eatnama badjel. Mun dat galgga ráđđet ođđa máilmmi badjel. Muhto attán didjiide skeanŋka rahčamiid ovddas. Go dán ođđa, čáppa máilmmis oaffaruššá varisbohcco bierggu ja vara ipmiliidda, de galgabehtet dii, eatnanvuoláš vuoiŋnat, oažžut oaffardávttiid iežadeattet rahčamiid ovddas.” Dasto dopme vuoiŋnat hukset šaldi eatnanvuoláš máilmmis albmái, ja šaldi bokte sivdnidii Ipmil dan ođđa ja buori máilmmi.

Máilmmi sivdnidii son iežas čáppa álddus. Juolggit šadde máilmmi goađádassan ja biergu šattai eanamin. Varrasuonat šadde stuora johkan ja guolggat šadde mearihis vuovdin. Muhto váimmu, unna álddoža váimmu, dan rokkai Ipmil eatnamii. Danne lea nu ahte boazoguođoheadji muhtomin gullá dan julkima čuvges geasseijaid jaskatvuodas go čohkkáda akto várrenjunis ja guođoha ealus.

Unna álddoža oaivvis sivdnidii Ipmil albmeasi, dego jorbadasan almmi ja eatnama gaskii, nu ahte almmálaš máilmmi čuovga ii

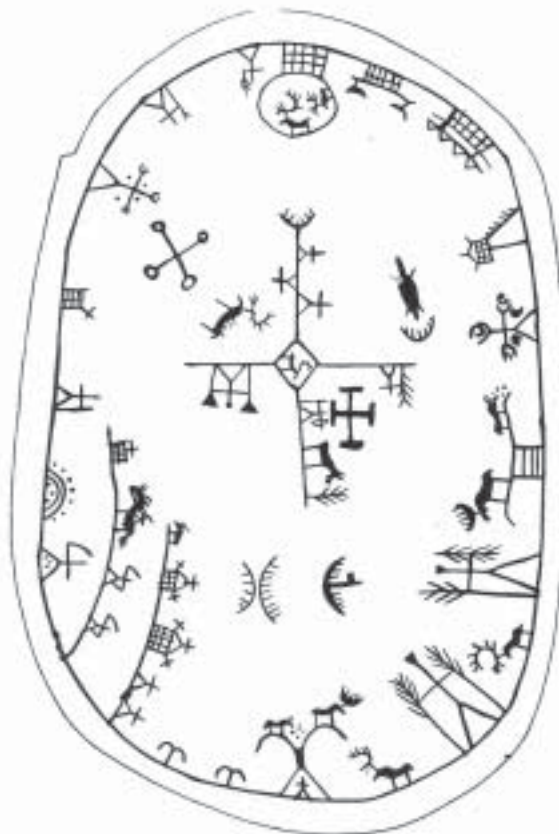

Beaivváš mii lea lullisámi goavdáid/
meavrresgáriid guovddázis.

Lullisámi goavdát, main oaidnit
beaivváža govvosiid guovddázis.

boalddáše ođđa máilmmi. Láiden dihte oktonas meahcásteddjiid válddii lpmil álddu morašlaš čalmmiid ja darvehii daid albmeassái. Čalmmiid šadde lđitguovssonástin ja Eahkedisguovssonástin mat gehččet vadjoleaddjái dakkár jaskatvuodain mii gávdno dušše álddu čalmmiin dahje ráhkisteaddji nisssonolbmo čalmmiin. Nie huksii lpmil ođđa máilmmi. Albmeasi čađa, álddu oavvi čađa, bohtet almmálaš čuovgga suotnjarat. Dán ođđa máilmmi ráđđejeaddjin nammadii almmálaš áhčči dan stuorámusa iežas bártiin, Beaivvi, Čuovgga hearrá. Nu šattai ge ahte eatnanvuoláš vuoiŋŋat jaskkodedje. Eamiáiggečázit jávke ja eatnanvuoláš vuoiŋŋat sierranedje almmálaš máilmmis lpmila ođđa máilmmi bokte. [1]

Komentára: Beaivváža, dahje Beaivvi, bálvaledje čuovgga ja lieggasa dihte mii šaddada ja ealáskahtá buot eallima. Lulli-sámi goavdáin sárgot dávjá beaivváža gasku goavdá, das lea njealječiegat hápmi ja lea čuožžut čiega nalde. Guđege čiegas vulget beavesuotnjarat, Beaivvi lávžžit, mat govvidit ahte beaivváža fápmu suonjarda miehtá máilmmi. Beaivvážii oaffarušše gabba elliid nannet elliid, olbmuid ja muđui luonddu šattolašvuoda. Juohke jagi

galggai beaivváži addot buvru/suohkat oaffarskearŋkan. Sihke nis-sonolbmot ja dievdoolbmot gazze buvrru/suohkada rohkadaladettiin buori ja šattolaš jagi ovddas. Beaivváži sáhtii maiddá oaffaruššat eastadit iešguđetge buozanvuodaid mat bohtet sevdnjes jábmiidriikkas.

Muitalusas dás badjeleappos lea Beaivi Almmálaš áhči bárdni ja ráđdeaddi. Dát lea oalle dábálaš eamiálbmogiid oskkolaš árbevieruin. Lea dávjá nu ahte Sivdnideaddji, bajimus fápmu, ii leat vuosttaš geasa dorvvasta rohkosiiguin ja oaffariiguin. Álggos mannet dain fámuin bivdit veahki mat leat veaháš lagabus olbmuid máilmmi, nu ahte sii guđet dovdet bajimus fámu, sáhttet olbmuid bealis dorvvastit Sivdnideaddjai. Danne lea muhtun goavdáin earru bajit ja vuolit oasis. Bajit oasis leat bajimus fámut govviduvvon, ja vuolit oasis fas leat árgabeaivi fámut: bivdu, guolásteapmi, rie-gádeapmi jna. Muhtomin sáhtá maiddá bohcco govva leat bajit oasis. Dat soaitá leat “Almmiboazu”, bassi boazu. Dát boazu lea buot bohccuid máddu – ja soaitá maiddá leat olles máilmmi “eadni” nu go mitaluvvo sivdnádusmuitalusas dás badjeleappos.

Beaivvi bártnit

Go almmálaš áhčči, Ipmil, lei sivdnidan ođđa máilmmi, de vácčašii son bártniinis Beivviin ja illudii eatnama čábbodaga ja riggodaga dihte. Buot maid Ipmil lei sivdnidan jierbmáivuodanis ja Beaivvi buriid rávvagiid bokte, lei buorre. Ádjagiin golggai bohccomielki ja buot joggain lei guolli valjis. Muoraid siste lei njálgga ađa ja muorragierragiin heaŋgái vuoššanbiergu. Beaivvi čuvges eatnamis šadde vaikko man olu gollit ja silbbat. Várit ledje visot silban ja soahkelasttat ledje vuosttát. Beaivvášipmilla liekkusvuolta leabbani miehtá riikka ja vuojehe buollaša ja galbmasa eatnanvuoláš máilbmái. Ná lei vuosttaš buorre áigi!

Ipmil ja Beaivi vácčašeigga ja illudeigga buot dan buori, čuovgasa ja lieggasa ovddas. De dajai Beaivi: “Vuoi man čáppat lea, dát ođđa máilbmi. Earát maid galggaše beassat illudit dan čábbodaga dihte.” Nu sivdnidii Beaivi iežas bártniid, Áhčeža ja Njáveža. Go son oinnii dán čáppa nuora guoktá, de illudii son ja dajai: “Golliid ja silbbaid attán mun dudnuide. Bohccot main leat silba čoarvvit golle oivviid nalde bohtet ruohta dudno lusa ja addet dudnuide njálgga vuoššanbierggu, ađđamiid ja vuosttáid. Ipmil, almmi hearrá, lea addán dudno munnje ja doai galgabeahtti leat beaivvi bártnit.” Ja nu bođiiga beaivvi bártnit, Áhčeš ja Njáveš, dan ođđa buori máilbmái. Soai leigga lihkolaččat ja bures liikojuvvon, danne go goappašagat

leigga bohtán Ipmila gieđas ja Beaivvi čuovga báittii sudno badjel. Nie lea mitalus mitaluvvon beaivvi bártneid sogas. [2]

Kommentára: Mitalusat paradijalaš eamiáiggi birra go buot lei nu mot galggai leat, gávdnojit eanas oskkuin. Buot lea buorre ja čáppat álgoáiggis. Muhto manne ii leat nu dan máilmmis maid mii dovdat? Manne ii leat buorre máilbmi šat min máilbmi? Dát lea muhtunládje oskkuid vuosttamuš jearaldat. Vástádusat maid oskkut addet, bohtet *myhtaid* bokte. Myhtat leat eamiáiggi birra, áiggi birra ovdal olbmuid historjjá. Áhceš ja Njáveš eaba leat dábálaš olbmot, muhto olbmuid myhtalaš eamimáttut, dego juogalágán speadjalgovat mis nu go mii leat šaddan. Muhtun oskkut, omd. risttalašvuohta, mitalit eamiáiggi “gahččama” birra ja dan suttu birra maid olbmot leat váldán oassáseaset Adama ja Eva jeagohisvuođa bokte. Mitalusas dás bajábealde ja boahktevaš mitalusas lea sullasaš fáddá. Juste danne go eaba leat olbmot, muhto govvdusat myhtalaš eamiáiggis, leaba vieljašguovttos buot olbmuid govat. Sivva dasa go máilbmi ii leat šat nu mot galggašii leat, vuolga dain válljemiin maid mii dahkat ja dain daguin maid mii dahkat – ja lea mitalus dákkár válljemiid ja daguid birra maid gullat eambo historjjás:

Olaus Magnus (1555) čállá davviálbmogiid birra dán gova hárrái ahte sii bálvalit beaivváža, mii addá čuovgga ja lieggasa. Olaus Magnus 1555.

Mot máilbmi rievddai

Vuosttaš buori áiggis eliiga vieljaš guovttos Áhčeš ja Njáveš vuorjašumiid haga. Biebmu lei doarvái juohke sajes ja Beaivi báittii sudno bajil. Nu golle jagit – ii oktage dieđe galle, dasgo idja ii gávdnon ii ge dálvi ge. Fáhkkestaga čuggii bahás jurdda Áhčeža millii, ja Mánnu, mii lea Beaivvi nuorat viellja ja mii álo gáđašta su, leikii bahčavuodas Áhčeža millii. De guđii Áhčeš iežas vielja ja čiehkádii Beaivvi geahčastagain. Njáveš vádjolii akto aktonasvuodas ja lávlui morašlaš lávlagiid. Go Beaivi gulai lávluma, de muittuhii son Njáveža máilmmi buorrevuodaid birra ja attii sutnje rávvaga: Son ii galgga moraštit Áhčeža guhte vádjola sevdnjes čieknalassas bahás jurdagiiguin, muhto baicca ballat ahte Áhčeš máhccá bahás ja behtolaš mielain.

Muhto Njáveš jotkkii váidaleames Beaivái go lei massán vieljas. Dalle bohkosii Beaivi seammás nu njuorrasii ahte ganjal vel golggiidii – su čalmmis golggai ganjal mii lei nu ráinnas dego ájačázit. Dalle válddii lpmil Beaivvi reaškasa ja gatnjala, ja dain sivdnidii Njávešeani ja dajai: “Don it galgga šat leat akto it ge moraštit lámppon vieljat. Geahča, mun attán dutnje Njávešeani áhkán.” Ja nu ii lean Njáveš šat akto. Son illudii, danne go áhkká lei čáppat, Beaivvi nieida. Njáveš lávlui sutnje movttegis lávlagiid alla jienain mii gullui viidát – gitta dohko gos Áhčeš vádjolii. Son imaštalai lávluma ja gáđašvuoda maid Mánnu lei gilván su millii ja mii ii addán sutnje ráfi. Loahpas máhcai son Njáveža lusa ja jearai mii lei dáhpáhuvvan: “Manne don illudat go galggašit čierut go viellja lea jávkan?”

Njáveš dollii vieljas birra čeabeha ja muitalii iluin mii lei dáhpáhuvvan, muhto sánit hárbmadedje Áhčeža ja son vulggii fas aktonas mátkái gáđaš mielain. Su váibmu lei čáhppat ja galmmas ii ge son šat gullan unna álddoža váimmu julkime, váimmu maid lpmil lei čiehkkan eatnamii ja mii álo galgá muittuhit morašlaš ja aktonas olbmuid ahte lpmil ii leat vajálduhtán iežas máilmmi. Son deaivvai baicca Mánu, guhte lohpidii ahte Áhčeš maid galgá oazžut áhká. Fámolaš sániidisguin gohčui Mánnu Áhčešeani boahit, Mánu nieidda, bahás nissonolbmo mii gilvá mirkosiepmaniid millii. Ovttas soai ásaiduvaiga ođđa máilbmái, muhto lagabui eatnanvuoláš máilmmi gos Beaivi ii vádjol nu dávjá.

Mánu nieiddas, Heaboheamis, ledje bahás jurdagat. Son ii liikon ii ge loaktán áiggi beaivvebealde, ja bohccot main ledje silbačoarvvit golleovviid nalde eai boahán báljo goassege dohko gos soai oruiga. Dalle dajai son Áhčežii: “Geahča Njáveža! Geahča mot Beaivi guođoha bohccuid doppe gos son orru. Geahča man vallji su gálduin lea ja man bures soai birgeba! Ja mii bat munnos lea? Mii leat don go gillát

dákkár eahpevuoiggalašvuoda? It bat don maid leat Beaivvi bárdni? Manne Beaivi ii atte dutnje seamma go maid addá Njáveži?”

Su sániin vuhttui garra vašši Beaivvi vuostá, ja vašši stuorui. Dalle čuožžiledje vuoiŋŋat *Fuodnos*-áimmus ja *Mubben*-áimmus ja lávlugohte: “Geahča, doppe lea sadi midjiide ođđa máilmmis. Vulgot dohko. Doppe lea buorre orrut, doppe leat stuora vuosttát ja vuoššanbiergu heaŋgá muorain.” Ja čiekŋalassas dat badjánaedje seammas go Áhčeseatni lávllui noaidelávlagiid ja oahpahii sidjiide bahás fápmodajaldagaid. Dalle heittii Beaivi báitimis Áhčeža ja su áhká bajil. Soai šattaiga mánubeale olmmožin.

Mánu nieida bilkidii Áhčeža go lei nu geafi. Dalle son suhtai ja celkkii ahte áigu mannat Njáveža lusa ja váldit beali riikkas. Soai han leaba vieljažagat, ja dan son lei oahppan, ahte viellja ii galgga vieljas vašuhit! Njáveš illosii go oinnii Áhčeža ja áiggui sutnje guossohit biepmu, muhto Áhčeš ii fuollan ja dajai bahča jienain: “Viellja ii sáhtá vieljas vašuhit, muhto Njáveš lea váldán buriid eatnamiid Áhčežis. Atte munnje dan mii munnje gullá! Mun gáibidan beali eatnamiin, in fuola smávvaskeanŋkažiid!”

Njáveš vástidii iluin: “Váldde beare beali, ii bat Beaivvi riika gula seamma olu dutnje go munnje nai? Váldde maid háliidat ja boađe sevdnjes guovllus beaivvebeallái ja leage bures boahhtin.” Áhčeš illosii ja vieljaš guovttos gahčaiga čeahpálaga. Ja nu šattai. Maŋŋel go lei oaffaruššan Beaivái, de fárriga Áhčeš ja su áhká lagabui beaivvebeali. Muhto dát buorit oktavuodát eai bistán guhká. Čiekŋalasa bahás vuoiŋŋat gurre Áhčeža luottaid ja bahávuohtha leavai fargga Beaivvi buriid eatnamiidda. Eai addon šat oaffarat Beaivái ja fargga heittii Beaivi báitimis doppe gos Áhčeš orui. Áhčeža váibmu fas devdui vašiin ja gáđášvuodain ja okte vel manai Njáveža lusa ja oaččui lobi fárret lagabui beaivvebeali, muhto das ii lean olu ávki. Áhčeš ja Áhčeseatni eliiga ipmilmeahttumit ja oaffariid haga, ja Beaivi garvvii sudno orrunguovllu. Ipmil ja Beaivi geahčaiga morašlaččat mot Áhčeš sajáiduvai ain eambbo nu ahte bahávuohtha leavai miehtá máilmmi ja devddii dan seavdnjatvuodain. Váivviiguin báhtarii Beaivi alla váriide ja dál bođii bahás áigi go eatnamis ii lean šat valjis biepmu. Dál elle buohkat suoivvanbealde.

Muhtun beaivvi go Njáveš lei goddebivddus, nagodii son darvehit gotti. Go Áhčeš dan oinnii, de viehkaliin son ovddal ja gáibidii sálláša. Njáveš attii sutnje gotti, muhto bivddii biergobihtáža alcces ja iežas bearrašii. Dalle gal Áhčeš suhtai ja gottii vieljas gotti čorvviiguin. Dál ledje buorit áiggit nohkan, dasgo dál lei eanan máistán vara ja vašši lei máilmmi hearrá. Dál ledje *Rohttu*-áimmu uvssat rahpasan ja buot bahás fámut luitojuvvon luovus. Beaivi čiegai ámadajus ja

šoavkadis Mánnu idii. Garra suhtuiguin doarggistii unna áldováimmoš maid lpmil lei čiehkan eatnamii, nu ahte olles máilbmi doarggistii, ja bahás Áhčeš guhte ain čuočui das, čoarvvit gieđas, bálkestuvvui eatnamis mánnui gos ain láve oidnot go Mánnu lea gallás gazzan Beaivvi čuovgga ja báitá šerrosit eatnama badjel. Doppe čohkká son mánus, bahás Áhčeš, čoarvvit gieđas. [3]

Kommentára: Mitalus Áhčeža ja Njáveža birra lea dan birra makkár ovddasvástádus ovttaskas olbmos lea oktasašvuođa dá-fus, ja man mávssolaš lea fuola atnit buot das mii lea buorre máilmmis. Jus diktá gáddálasvuođa ja bahás jurdagiid vuoitit, de lea áittan buot dasa mii lea buorre. Vaikko dát vieljaš guovttos eal-liba paradijalaš dilis, de diktá Áhčeš iešbuorrevuođa ja anistumi báidnit iežas. Son šaddá eambo ahte eambo berošmeahtumin, ja galgá visot atnit alces buorrin. Dat maid son ii ipmir, lea ahte dákkár guottut dagahit ahte earát jorgalit sutnje sealggi. Son šaddá aktonasvuhtii ja ferte eallit aktobáikkis iežas bahás eami-diin. Dákkár olbmot eai viša gullat ge neavvagiid, eai dakkáris ge gii dušše háliidivččii sutnje buori – nu go viellja dáhtušii. Mitalus fuomášuhtá midjiide ahte dákkár guottut eai guoskka dušše sidjiide geaid birra mitaluvvo, muhto buot olbmuide buot áiggiin, ja lea min duohken ja min beroštumi duohken fuomášit mot lea rievtes vuohki eallit. Dat guhte ii beroš njuolggadusain, ránggáštuvvo garrasit, muhto almmatge vuoiggalaččat.

Rohttu-máilbmi, mii dá lea sárgo-juvvon noaidi goavdá/meavrresgárrái, lei dološ oskkus bahás fá-muid dahje vuoingaid máilbmi, gos Rohttu ("Rota") ráđđii.

Buorre eallin: mii lea riehta ja mii lea boastut

Máhttu das mii lea riehta ja boastut, lea sámi servodaga árbevierus čilgejuvvon mitalusaid bokte. Dákkár mitalusat čilgejit mot galgá ja mot ii galgga láhttet nuppi olbmo, eelliid, báikkiid ja máilmmi ráđđenfámuid vuostá. Nuorabut guldaledje go vuorrasat muitaledje iežaset mitalusaid, ja lei nuorat buolvva duohken ipmirdit mii mitalusat ulbmil lei ja mii sániid duohkái lei čihkkojuvvon. Dávjá čujuhedje mitalusat eallinvuogi váikkhusaide, juogo dan bokte ahte oažžu vuoittu go eallá riehta – dahje ránggáštuvo go bargá baháid.

Dákkár mitalanvuogi dovdat olu eamiálbmotservodagain. Dat ahte mitalit fearániid oktasaš eallimis, lea doloža rájes leamaš vuoh-

Várra Ávjovári-Karášjoga siiddaolbmot čoahkkanan máinnastit ja mitaladdat. Knud Leem 1767.

kin bajásgeassit mánáid mearriduvvon norpmaid ja njuolggadusaid vuodul. Muhtun servodagain galge mánát geardduhit muitalusa, cealkagis cealkagii, nu ahte vissásit dihte ahte muite buot. Muhtomin ledje muitalusain olu suohttasat, ja eará háve fas sáhtte leat ilgadis ja váralaš sivdnádusaid birra. Eatnanvuolážiin lei dehálaš rolla olu muitalusain, ja guoskkahit daid čiegus fámuid maid olbmot fertejit doahttalit, fámut mat gullet dihto guovlluide ja mat gáibidit ahte olbmot láhttejit riehta ja albmaládje go leat doppe. Muitalus das mot sápmelaččat ožžo bohccuid lea okta ovdamearka earálágán muitalusain mat gohčoduvvojit *sivdnideami muitalussan*. Dákkár muitalusat leat dávjá dan birra mot juoga maid mii dovdat bures, lea šaddan nu go dat lea dál. Muhto sivdnideami muitalus lea maid dávjá geavattlaš máhtu birra, omd. mot galgá láhttet dan ektui man birra muitaluvvo. Mitalusas lojes bohcco álggu birra lea olbmo láhtten bohcco ektui mii mearrida dan mii dáhpáhuvá:

Ledje okte boares áiggi duoddaris guokte siidda. Nubbi lei Áhčešeatni ja nubbi lei rivttes nisson dahje Njávšeatni. Soai leigga goappašagat báhcán leaskan. Goappašagain ledje bohccot. Juohke eahket bohtet božihit vulos gárdái. Njávšeatni lei nu buorre bohccuidasas, muhto Áhčešeatni fas hilbat bohccuidisguin. Lávii gaikut guolggaid eret, nu ahte bohccot atne božašeami bávččasin. De manne várrái ain. Njávšeani bohccot jerret: “Lei go hilbat din eamit?” “Dat lea hilbat, nu ahte gaiku guolggaid eret,” dadje. De jerre Áhčešani bohccot: “Lei go hilbat din eamit?” “Min eamit lea lodji minguin, láve min njávkkadit,” vástidedje Njávšeani bohccot.

Ja go eahket šattai, bohte Áhčešani bohccot Njávšeani bohccuid lusa. Áhčešeatni suhtai bohccuidasas ja vieččai johtilit daid eret ja božii. De manne várrái eai ge boahtán šat ain bodnái, ja dat leat dál goddin. Áhčešeatni suhtai, manai várrái ja goddali Njávšeani bohccuid. [4]

Olbmot dárbašit bohccuid biebmun ja danne lea mávssolaš atnit fuola bohccos sihke sániid ja daguid dáfus. Eará muitalusas bohcco álggu birra deattuhuvvo ahte ii galgga atnit unohis sániid bohcco vuostá ii ge bilkidit dahje garrudit dan gulu.

Doahttaleapmi lea dehálaš árvo buori eallima dáfus. Dákkár eallinideála guoská sihke olmmošlaš oktavuhtii ja olbmo oktavuhtii ellinguin. Dát lea mávssolaš maiddái dalle go deaivvada eatnamiin – ieš luondduin. Ná muitaluvvo muhtun fearán Njávdamis:

Muhtomin lei dan Nikkolai áhčči johtime Váhčiris; dat lei skálkalágán olmmoš. Dat lei dalle bivdime Roavvejávrrri Biekkanchohka duohken juoknasiin. Dat lei leamaš Uvddus gerresiin ja oastán alces dárbašiid,

ja de dál lea johtime gerresgeasi ruoktot. Bođii dán geahčái jávrri; dákko lea stuora geađgi velá, ja de hállá ovtto, eaibmuda dego hilbes mánná: “Taren, taren – skol, skol, taren, taren – skol skol.”

Ná lei eaibmudeame (bániidis garrudeame) nu, de gullá go olmmoš boahtá maŋis viega, ja de gulai go su gerresii čohkánii. Ja geres nu losui ahte ii šat goastat gosage. Fasku dan gerresis ja bargá vaikko maid; muhto go geassit álgá, de lea geres ain nu lossat ahte ii goastat gosage. De sárggui ruossaid juohke sadjái birra gerresa; de easka beasai johtit. De oinnii maid oažžu go ávdin báikki čađa jođidettiin eaibmuda dego jallas mánná. [5]

Isak Johansen govven dološ siidda-
olbmuid vuoŋjalaš oktavuoda
luonddu elliiguin ja Beaivvážiin.

Muitalusas deattuhuvvo ahte sánit sáhttet leat váralaččat – ii goasse-ge dieđe gean dat čurvot ja gohččot. Ii galgga garrudit, vuordnut ii ge boastut geavahit lpmila nama, ii ge galgga joavdelasaid hupmat. Eatnanvuolážat dahje eará váralaš sivdnádušat sáhttet gullat ja darvánit gitta. Dat ahte olmmái ráhkadii ruossa gerresii, lea dovddus vuohki beassat earránassii dákkár váralaš sivdnádušain, muhto jus olmmái livččii leamaš veaháš vel jierbmát, de ii livčče hupman joavdelasaid obanassiige!

Olbmot leat iešguđetlágánat sihke vuogis ja luonddus, muhto muhtomin lea erohus olggobealde. Muhtumat leat riggát ja earát fas leat geafit. Mot rikkis ja geafi galgaba láhttet goabbat guimmiineaska lea guovddáš fáddá olu muitalusain. Daid ulbmil sáhtta leat ahte goappašagain leat sierra vuoigatvuođat ja ahte gievra ii galgga geanoheappo givssidit.

Guokte boazosápmelačča jođiiga iežaska bohccuiguin seamma duovdagiidda. Nubbi lei rikkis ja nubbi fas lei geafi. Rikkis olmmái jođii ovdalis ja geafi fas maŋnelis, muhto ealu ledje nu stuorrát ahte eaba čáhkan seamma sadjái. Eatnamat ledje beare gáržžit.

Dalle jođii geafes olmmái ovdalis ja bisánii ja ceggii lávu ja luittii ealus guohtut. Nubbi bođii jođi maŋis ja bisánii nuppi beallái dievá. Geafes olmmái ii liikon go rikkis olmmái bođii nu lahka ja jođii beavemátkki dobbelii, muhto rikkis olmmái bođii maŋis ja bisánii fas nuppi beallái dievá. Geafes olmmái johttái fas ođđasit, muhto rikkis olmmái dagai seammaládje go ovdal ja bođii maŋis.

Geafes olbmás lei gabba sarvvis mas ledje stuora čoarvvit. Čorvviide čanai ulloárppuid iešguđetge ivnnis ja čoarvegežiide fas čanai rukses láđđebihtáza, muhto ovddabeallái čanai čáhppes láđđebihtá. Dasto luittii bohcco ja dajai dasa: “Geahča dál ránnjá ealu bearrái!” Maŋnel go boazu lei mannan várrái, vieččai olmmái iežas bohccuid ja johttái doppe eret, jienajávohaga. Dán háve ii boahtán rikkis olmmái maŋis, danne go gabba boazu lei láiden su ealu henjii. Nu šattai buot su opmodat duššin, muhto gabba sarvvis gal máhcai fas iežas ellui. [6]

Muitalusas čájehuvvo ahte rikkis olmmái lei behtolaš boazoeaiggát gii givssidii geafes olbmá go guođohii iežas ealu seamma duovdagiin gos geafes olbmá eallu lei. Rikkis olmmái hástala geafes olbmá mángii maŋjalaga, almmá makkárge rabas ságastallama haga. Muhto maid rikkis olmmái ii dieđe, lea ahte geafes olbmás lea erenoamáš máhttu maid geavaha rátkit ealuid ja suodjalit iežas beroštumiid. Go geafes olmmái válddii atnui dáid máhtuid, de šattai rikkis olmmái divrasit máksit fuollameahtunvuođa ja jallastahttima ovddas. Ivdneláđđi maid čanai bohccui, dáidá guoskat dološ oaffaruššanárbevurui.

Bohccot maid galge oaffaruššat, merkejuvvojedje dávjá ivdneárppuiguin dahje láđđebihtáiguin ovdal go dolvojuvvojedje oaffarbáikái vár-
rái.

Diida ahte muhtumiin leat garra fámut maid sáhttet váldit atnui dihto oktavuodain, mitaluvvo olu mitalusain. Dát leat dakkár olbmot main galgá váruhit.

Muhtomin leigga guokte olbmá goddebivddus, ja go leigga vázzán mánga beaivvi eaba ge lean gávdnan maidege, de nohkuiga bibmui. Soai čakŋaleigga ávdin goahtái ja go šattai eahket, de dagaiga stuora dola ja bijaiiga málesbádi dola nala, muhto sudnos ii lean biebmui maid bidjat báhtái. Dalle manai boarraseabbo olggos ja jávkkai guhká, ja go bođii ruovttoluotta, de lei sus mielde varas bohccováibmu maid bijai báhtái. Son guhte lei goađis vuordán, jurddašii ahte olbmás lei leamaš mielde váibmu lávkkas. Maŋnel go leigga boradan, de velledeigga.

Idđes go leigga lihkkán ja mannan olggos goađis, de čuččodii stuora sarvvis das olggobealde. Nuorat olmmái dohppii dávggis ja báži. Sarvvis gahčai, ja soai njuovvagođiiga dan. Go leigga geargan, de fuomášii nuorat olmmái ahte das váillui váibmu. Son jearai ustibis gosa bohcco váibmu lea šaddan. Son vástidii: “Na maid bat don borret eahkes?”

*Nuorat olmmái suorganii go gulai ahte son lei borran bohccováimmu ovdal go boazu lei jápmán. Son guđii ustiba dasa akto ja manai geidno-
sis, ii son beroštan šat su ustivuodas. [7]*

Buori ja bahá doarrumat

Olbmot geain leat erenoamáš návccat, mat ovdamearkka dihte sáhttet váldit váimmu bohccos almmá gottekeahhtá bohcco, dahje sáddet bohcco dagahit nuppi olbmo ealu ovdii, gohčoduvvojedje *noaidin*. Dat sáhtte leat buorit ja ávkkálaččat olu áššiid dáfus, omd. jus olbmot buohccájedje dahje jus bohccot lámppojedje duoddarii. Noiddiin ledje návccat sihke buoridit buozanvuodaid ja oaidnit dan maid eará olbmot eai oaidnán. Dákkár návccat ledje sis danne go gulahalle máilmmi ráđđejeaddji fámuiguin. Dábálaš olbmot berrejedje leat várogasat go deaivvadedje dákkár olbmuiguin. Vaikko sáhtte ge headis

Stállu, Stálllogárgos Fálesnuoris.
Sárgon Arvid Sveen.

veahkehit, de ledje sii váralačat jus suhte, ja dalle sáhtte geavahit juonalaš vugiid ja bohciidahttit ártegis dáhpáhusaid. Muitalusat nu go dat mii lea dás badjeleappos mitaluvvon, doibme muittuhussan ahte galggai váruhit dákkár olbmui.

Muhto maiddá juonalašvuolta sáhtta muhtun oktavuodain leat buorre – goit jus deavidii váralaš fámuiguin maiguin ii birgen njuolga doarrumiid bokte. Konkrehtalaš garrafápmu mainna sápmelaččat dávjá deaividedje, lei dat “eará” álbmot: dáččat, ruottelaččat ja suomelaččat – ja čuđit, birkalaččat, vikinggat ja gárjillaččat ovdalaš áigge. Muitalusain sáhtte dat olbmot govviduvvot *stállun*. Stállu ovddasta moivefámu, dakkár fámu mii áitá ráđđejeaddji ortnega sámi servodagas. Muhtomin lea deaivvadeapmi Stáluin deaivvadeami birra albma olbmui. Muhtomin lea Stállu njuolgut Čáhcesullo vearrofáldi! Stállu govviduvvo dávjá hui stuorisin ja gievran, muhto seammás dakkárin maid lea álki dájuhit. Dákkár mitalusat sáhttet geahččalit čilget mot sápmelaččaid ránnját, orru davviguovlulaččat, sáhtte leat áittan sámi servodaga, sámi eallinvugiid ja sámi árvvuid dáfus. ležaset reaiduiguin ja vearjuiguin ledje davviguovlulaččat gievrrabut go sápmelaččat, muhto daiguin sáhtii almmatge birget eará vugiid bokte. Dat mii lea dábálaš Stállu-mitalusain, lea ahte dat čilgejit mot Stáluin galgá birget – ii fal doarrumiid ja fámuid bokte, muhto juonalašvuoda ja hutkáivuoda bokte.

Go báhppa Lars Levi Læstadius lei mielde fránskalaš dieđakspedišuvnna ofelažžan Sámi čađa 1839:s, de muitalii son olu mitalusaid Stálu birra eahkedis go čohkkádedje dollagáttis. Dat lei duogáš dasa go bivde su čállit sámi mytologiija birra fránskalaš dieđakademii ja ovddas. Muitalus maid son čálii ja maid sáddii Fránskariikii, lei mitalus dan birra mot Stállu dájuhuvvui mádjitbivddus.

Stállu lei bidjan firpmiid maiguin áiggui mádjihiid bivdit. Veaháš dobbelebbui lei son dahkan dola vuovdái, nuoladan ja velledan vuoinnastit.

Vai diehtá goas fierbmái lea boahtán mádjit maid son sáhtta váldit gitta, lei son darvehan árppu fierbmái ja čatnan dan billui maid lei bidjan dasa lahka gos ieš vealládii. Go biellu čuojai, de didii son ahte fierpmis lea mádjit, ja vaikko ieš lei ge nohkan, de son gullái jiena.

Muhtun sápmelaš lei oaidnán dán goanstta, ja go Stállu lei nohkan, de manai sápmelaš ja rohtii árppu. Stállu doapmalii fierpmi geahččat, muhto ii doppe lean mihkkege. Dan botta lei sápmelaš doapman bálkestit Stálu biktasiid dollii. Go Stállu bođii ruovttoluotta, de oinnii ahte visot biktasat leat buollán ja son suhtai alccesis go lei leamaš nu čuorbi ahte lei ravgen biktasiiddis dollii go lei doapmame fierpmi oahppat.

Go lei liekkadan dollagáttis oanehaš, de gulai Stállu ahte biellu fas čuodjagođii. Son doapmalii fas fierpmi lusa, muhto ii dán ge háve lean

mádjit fierpmis. Dan botta go lei jávkku, doapmalii sápmelaš jáddadit Stálu dola, ja go son bođii ruovttoluotta de galbmogođii nu badjelmeare. Headistis geaigguhišgođii gieđaidis mánu guvlui ja dajai: “Geahča Áhčči, du bárdni galbmo!” Muhto das ii lean ávki ja Stállu galbmui jámas. [8]

Lea mearkkašan veara ahte Stállu dorvvasta mánnui ja gohčoda dan “áhččin”. Dát soaitá govvidit dan ahte Stállu – seammaládje go Áhčeš ja su eamit, Mánu nieida – gullá eallima “mánnoeallái”, suoivvanbeallái. Beaivvi bártnit gal bealiteaset gullet beaivvebeallái. Go deaivvada suoivvanbeali olbmuiguin, de lea lohpi geavahit dan maid ii leat lohpi geavahit iežas olbmuid vuostá: juonalaš vugiid ja behtolaš goansttaid. Go lea doarrume váralaččaid ja baháid vuostá, de leat láhttenjuolggadusat earalágánat go dábálaš oktavuodain. Dan dihte eai leat Stállu-muitalusat árgabeaivvi etihka ja morála birra (“buori eallima birra”), muhto dan birra mot galgá láhttet heahtedilis gos lea sáhka eallimis dahje jápmimis. Dás lea hupmu doarruma birra buori ja bahá gaskkas.

Mišuneara Knud Leem (1696-1774), guhte olu jagiid orui ja eloštii sápmelaččaid gaskkas Porsáγγgus ja guhte mañjel šattai Ált-tá ja Dálbmeluovtta suohkanbáhppan, muitala muhtun sápmelačča birra, Simon Kjæsa birra, guhte gottii Stálu bissuolođain. Dábálaččat ii lean vejolaš báhčit Stálu, muhto dát olmmái diđii mot dan galgai dahkat danne go son lei dovddus ja beakkán noaidi. Su bárdni, Peder, muitalii Leemii ahte áhčči lei muhtomin goddán vuossáhtta Stálu, ja dasto eará Stálu mii lei vuolgán mávssahit vuosttaš Stálu goddima. Kjæsa lei nagodan dán dahkat dan bokte ahte lei bissuin báhčán ráiggi čađa mii lei uksabeallás.

Buori ja bahá doarrumat leat maiddáiguođdázis olu muitalusain *čuđiid* birra mat ovdalaš áiggiid hearjidedje sápmelaččaid gaskkas. Čuđit ledje soahteálbmot ja rievvárat mat bohte nuortan, Gárjilis ja Ruoššas. Mitalusat čuđiid rievidanmátkkiid birra gávdnojit eanas guovlluin Sámis ja sin muittut leat maiddáiguođdázis olu báikenamaide. Nils Gaup lea *Ofelas*-filmastis dramatiseren mitalusa čuđiid birra ja mot sápmelaččat birgejedje daiguin vaikko dat ledje ge eanetlogus ja gievrrabut. Nu gohčoduvvon vádjolusmitalus (mitalus mii gávdno mángga báikkis sullasaš hámis) lea mot čuđit bággejit sápmelačča mielde ofelastit iežaset. Muhto ofelaččas leat eará jurdagat ja skábmaseavdnjadin doalvu son čuđiid várrečielggi badjel nu ahte gahččet ja jápmet. Eará variánta mii ii leat jur nu dramáhtalaš, lea mitalus das mot olbmot čiehkádedje vai eai gávnnahe:

Dološ áigge ledje Sámis dievva Ruošša-čuđit mat rievdedje ja goddaledje olbmuid juohke guovllus. Čuđit lávejedje geasset boahit, danne go dálvet lei beare buolaš. Giđđat, geasset ja čakčat ledje áiggit go olmot eai ožžon veahášge ráfi, ja dalle dáhpáhuvai ahte sii rogge čiegáid eatnamii stuora muoraid ruohttasiid bokte dahje jalgñáid bokte mat doibme doarjjan seinniide. Eanan maid rogge eret, bálkestuvvui čáhčái vai ii báhcán mearkan. Buot iežaset opmodaga rogge maiddái eatnamii. Suovasráiggiid eai geavahan, muhto ihkku dahke dola čiehkáuvssa gurrii.

Muhtomin bohte čuđit dakko meaddel. Okta bázii veaháš earánastit, ja heivii ge juste dákkár čiegá bajil earánastit. Go čohkkái das, de gulai máná čierume iežas vuolde. Son ipmirdii dakkaviđe mii dát lei ja čuggii sáittis eatnamii mearkan ja manai viežžat earáid. Muhto sápmelaččat ledje maid gullan su ja árvidedje mii dál dáhpáhuvvá. Sii doapmaledje bajás ja rádje rievvára bázahusaid ja sáitti. Sii devde sáiteráigi darffiin ja jávistedje buot luottaid, ja dasto doapmaledje ieža goahtái ja čohkkájedje das áibbas jaska.

Dakka mañjel bohte rievvárat ruovttoluotta. Sii gulle sin garrudeame ja čuorvume, ja son guhte lei viežžan sin, dáguhii ahte dá lea rievttis báiki vaikko ii gávdnan šat sáitti. Earát gal doivo ahte son dájuhii sin. Sii godde su ja vulge fas mátkái. Mañjel čaknaledje sápmelaččat olggos čiehkábáikkis, válde liikka ja čihke dan jeaggái. [9]

Noaidit sáhtte leat buorren veahkkin dieđihit čuđiid-vára. Sin erenoamáš máhtu bokte sáhtte oaidnit vašálaččat lahkoneame ja dieđihedje earáide vai besset báhtui. Muhtomin sáhtii noaidi ieš doarrut vašálaččaiguin:

Muhtun siiddas ledje golbma vieljažaga ja buohkat ledje noaidit. Muhtun ija negadedje ahte sii šaddet bahásorbmaí jus eai johttá. Guovttis vieljažiin čohkkiiga diŋggaideaska ja báhtareigga, muhto goalmmát ii gillen vuolgit báhtui niegu geažil, nu ahte son bázii dasa. Mátkkoštettiin oinniiga noaidi guovttos stuora čuhte-valvi boahtime guovtti jávrri gaska. Soai dagaiga iežaska oaidnetmeahttumin čuđiide ja báhčališgođiiga sin vuostá dávvggiiguin. Čuđit eai oaidnán vašálaččaid ja báhtaredje baluin go oidne ahte okta nubbi gahččá jámas eatnamii.

Go buot čuđit ledje jávkan, de manaiga vieljaš guovttos goađi lusa geahččat mot goalmmát vieljain manná, muhto čuđit ledje juo háhppehan goddit su. [10]

Dán muitalusas lea čielga várrehus guldaleddjiide: go viissis olmmoš dieđiha vára, de berre doahttalit várrehusa. Fuollameahttunvuohta ja láikivuohtha leat váralaš iešvuođat. Go lea dieđihuvvon várra, de lea rabasvuohta vára dahje váigasa dáfus, ja maiddái duostilvuohta, dáhttu ja árjjálašvuohta mat sáhttet gádjut iežas ja earáid jápmimis.

Eará eamiálbmogiid oskkut

“Eskimo” lea sátni maid eurohpalaččat leat atnán namahussan olu eamiálbmogiid dáfus geat orrot Ruonáeatnamis ja davit Kánadas ja Alaskas. Sátni mearkkaša rievtti mielde “sii geat borret njuoska biergu” ja ipmirduvvo cielossátnin. Dáid guovlluid iešguđetge álbmotjoavkkut gohčodit iežaset sierra namahusain iežaset giela ja kultuvrra mielde. *Inuihtta* lea omd. dat namahus man mielde olbmot mat orrot sulluin Kánada davvinuorta oasis, gohčodit iežaset.

Dain iešguđetge álbmotjoavkkuin dán oasis máilmmis lea unnán dahkamuš guhtet guimmiineasetguin, ja sin gaskkas leat stuora gielalaš ja kultuvrralaš erohusat. Almmatge leat olu oktasaš oainnut eallima ja dan ráđđejeaddji fámuiddá dáfus. Go dát lea nu, vuolgá das go buot joavkkut leat bivdoálbmogat mat leat bivddu duohken jus galget birget. Oskkolaš árbevierru mii lea dábálaš eanas bivdoservodagain, lea – seammaládje go dološ sámi servodagas – *noaidevuohta*. Noaidevuohta lea oskkolaš oktasašvuohta man árbevierut gaskkustuvvojit njálmmálaččat buolvvas bulvii. Olu njálmmálaš muitalusat leat čállojuvvan dan rájes go vuosttaš mišuneara, *Hans Egede* Harstadas (1686-1758) bođii Ruonáeatnamii 1721:s ja orui doppe 15 jagi. Maŋnel leat maiddá earát čállán ruonáeatnanlaččaid myhtaid ja muitalusaid, erenoamážit dánskalaš polardutki *Knud Rasmussen* (1879-1933). Muitalusat mat čállojuvvojedje ovdalaš áiggis, leat min mávsolaččamus vuođđu beassat diehtit dan oskku ja eallinipmárdusa birra mii ruonáeatnanlaččain lei dološ áigge.

Ruonáeana ja Davviriikkaid Davvikalohhta.

Alaska-guovllu inuihta muorraipmil.

Ruonáeatnanlaččaid eallinoainnu mihtilmasvuohta lei ahte buot dinggat leat ealli dinggat nu go olmmoš nai. Buot dinggain lea iežaset *inua*, iežaset eallinhápmi dahje eallinfápmu. Muhtomin lea dát *inua* váralaš ja gáibida doahhtaluvvot, omd. oaffaruššamiid bokte. Oskkollaš “čeahppi” mii galggai birgehallas dákkár fámuiguin, gohčoduvvui *angakoq* (eanetlogus *angakut*). Son lei ruonáeatnanlaččaid noaidi ja máhtii servvoštallat sivdnádusaiguin ja fámuiguin maiguin dábálaš olbmot eai birge.

Ruonáeatnanlaččain ii lean makkárge sierra sivdnideaddji ipmil. Máilbmi lea álo leamaš, muhto ii fal dakkár gal go mii leat dovdan dan iežamet áiggis. Eamiáiggis ledje olu fámut. Lei áigi go buot lei

vejolaš. Easka de go eamiáigi nogai, šattai máilbmi dakkárin go mii dovdat dan, mii rievddada čuovgga ja seavdnjadasa gaskka, eallima ja jápmima gaskka. Lei maiddá dalle go olbmot ja eatnanvuoláš sivdnádušat earuhuvvojedje.

Muhtomin áigá dolin lei áigi go buot olbmot elle almmis ja buohkat ledje jápmemeahttumat. Muhto de gahčai muhtun olmmái vulos ja oaččui nieidda eatnamiin. Sudno manisboahttit ledje hirbmat šattolaččat ja devde fargga olles eatnama. De bođii mearihis eanandoarggástus mii jugii eatnama stuora ráguide. Olu olbmot gahčče dáidda ráguide ja dain olbmui vulget eatnanvuolážit mat gohčoduvvojit ingnerssui, stuora dollaolbmot.

Eatnanvuolážiid riika lea imašlaš ja čáppat. Dušše olbmot mat ipmirdit čiegus áššiid, besset dohko. Go manná eatnan sisa dan báikkis gos mearra ja eanan deaivvadit, de oaidná stuora ja ođđa duovdagiid. Dáppe orrot dollaolbmot. Dat sulastahttet olbmuid mat orrot eatnama nalde, muhto sis váilu njunni. Sii orrot viesuín mat leat huksejuvvon seammaládje go olbmuid viesut ja sii ellet ja bivdet mearas. Dakkár mii ii ipmir noaidevuodas maidege berre garvit sin, danne go son sáhtá álkít vajálduhttit iežas ruoktotmátkki ii ge máhca šat goassege eatnama nala. Dušše stuora vuoigŋahástaleaddjit (angakut) deivet dávjá ingnerssui ja dihtet mot daid galgá geavahit veahkkevuoigŋan mátkkoštit kajahkaiguin ja suodjalit iežaset go jovssahallet dálkái meara nalde. Veahkkevuoigŋat addet maiddá sidjiide buori sálláša. [11]

Ruonáeatnanlaččain lea mitalus das mot boazu šattai:

Muitaluvvo ahte dalle go mearaeallit šadde, de ii gávdnon oktage boazu eatnamis, muhto de bođii boares áhkku eatnamii ja sivdnidii daid. Daid náhki ráhkadii son iežas buvssain nu ahte guolggaid hápmi rievddadii seammaládje go minstarat buvssain. Bániid ožžo bohccot seammaládje go eará eallit, muhto álggos dain ledje stuora bánít. Dat dahke daid váralaš eallin ii ge mannan ge guhkes áigi ovdal go muhtun olmmái gottahalai bivddus. Dalle bođii boares áhkku fas eatnamii ja čohkkii bohccuid maid lei sivdnidan. Stuora báníid dagai čoarvin ja ovddabeale báníid son časkkii eret. Go dan lei dahkan, de dajai bohccui: “Dakkár eananeallit go dii galgabehtet doalahit iežadeattet eret olbmui ja ballat!” Dasto son čievččastii bohcco gállui nu ahte šattai gohpi maid ain dál oaidná buot bohccuid gállus. Bohccot ruohtastedje eret ja šadde hui árggit. Čájehuvvui fargga ahte dat ledje beare falit. Ii oktage olmmoš nago dan doarridit daid ja boares áhkku šattai fas bivdalit daid gitta. Dán háve rievddadii son guolgga nu ahte čovjjevuole guolggat, čebetuole guolggat ja gilgaguolggat hirrájedje iešguđet guvlui. Dasto son luittii

fas bohccuid. Bohccot ledje ain oalle falit, muhto dat ii vuoignan šat nu geahppasit ja olbmot jokse daid ja besse goddit daid. Dasto ásaiduvai boares áhkku bohccuid lusa ja gohčoduvvui dan rájes tugtut igfiat, “son guhte orru bohccuid luhtte”. [12]

Ahte lei nisssonolmmoš mii sivdnidii bohcco ja maiddái ásaiduvai sin lusa, sáhtta leat doaba jurdagii maid dávjá oaidnit álbmogiin mat ellet bivdoservodagain: ahte buot ealliin leat sierra *várjaleaddjit*. Muhtun báikkiin oaidnit omd. jurdaga ahte gávdno “elliid hearrá”: *Toornaarsuk* (Ruonáeanan) dahje *Torngarsuaq* (Labrador). Jurdda ealliid hearrá birra lea erenoamáš dehálaš bivdorituálaid oktavuodas. Dábálaš ipmárdus lea leamaš ahte ealli addá iežas olbmui. Vai dat galgá dáhpáhuvvat, de ferte olmmoš vuos ásaht buori oktavuoda ealli várjaleddjiin. Lea noaidi mii máhtta buoremusat dákkár áššiid danne go sus lea eanemus hárvaneapmi ja máhttu oažžut oktavuoda čiegus fámuiguin, muhto lea maiddái dehálaš ahte earát ellet riehta nu ahte eai šatta soabatmeahttunvuodát daiguin fámuiguin mat ráđđejit sálašelliid badjel. Mot galgat eallit ja makkár njuolggadusaid galgat doahttalit, gaskkustuvvo muitalusain mat bivdodiliid konkrehtalaš ovdamearkkaiguin čájehit mot berre láhttet ja makkár guottut sáhttet dahit eallima ovdi:

Muhtomin lei náittosbárri mii elii bivdduin. Isit lei čeahpes bivdi ja gottii olu bohccuid. Muhtomin lávii son njuorjjuid bivdit, ja son lei liikka čeahpes bivdoolmmái eatnamis go meara nalde. Go eamit ráhkadii biepmu, de váruhii son álo ahte ii mihkkege bálkás. Son vieččai álo dan maid isit lei bivdán ja ráhkadii das borramuša dan rievttis vugiin, ja son muittii álo addit čázi mearraelliide maid isit lei bivdán, giittosin go lei suovan su goddit sin. Isit ii goddán eambo go dan maid dárbbasšigga, ja soai eliiga lihkolaččat ovttas.

Muhtun jagi guđiiga bárri iežaska gili ja ásaiduvaiga guhkás eret olbmuin muhtun báikái gos ii oktage lean orron guhkes áigái. Muhtun áiggi geahčen váibaluvai eamit garra barggus. Čuoikkat givssidedje su ii ge son šat áibbašan geassái. Son sávai ahte isit ii galggaše bivddus oažžut maidege danne go son lei dolkan ráhkadeames biepmu. Muhtun beaivvi go isit buvtii bohcco maid lei bivddus ožžon, oinnii son guoros skálu das lahka. Son válddii skálu ja bijai dan bohcco oaivái ii ge šat dahkan maidege bohccuin.

Dan mannel orui isit massime bivdolišku. Lei unnán sálaš ja beaivvis beaivái šattai mannat ain dobbelebbui vai gávdná biepmu. Muhtun beaivvi bođii guorogiedaid ruoktot ja dajai ahte dál boahtiba nealgut dálvá. Biebmovallji nohkagođii ja loahpas sudnos ii lean šat mihkkege. Ja nu nohke sudnos fámut. Isit imaštalai gal, muhto ii ipmirdan manne

bivdolihkku lei jávkan. Muhtun beaivvi go lei bivddus, de oinnii juoidá mii guosai duoddara badjel. Rahčamiin son viimmat joksagođii dan. Son gulai ahte dajai: “Hu, hu! Gii válddášii skálu eret mu oaivvis?” Álggos son doaivvui ahte lea olmmoš, muhto de fuomášii ahte lea boazu, ja son doapmalii luvvet skálu. De dajai boazu sutnje: “Vaikko lea du iežat nisu mii lea dán dahkan mu vuostá, de áiggun fuolahit ahte bivdolihkku fas máhccá dutnje. Ihttin galggat gávdnat olu bivdoelliid.”

Iđdes dáhpáhuvai nu go boazu lei dadjan ja son fuomášii olles boazočorrage, muhto go son lei nu geanoheapme, de son ii nagodan fáhtet eambo go ovttá bohcco. Go bođii ruoktot, de válddii eamit bohcco ja ráhkadii das biepmu vai beasaiga boradit. Go leigga boradan, de dajai isit: “Dahket go don maidege dieinna bohccuin maid mun divle godden, dieinna mii jávkkai?” Eamit vástidii: “Mun bidjen skálu dan oaivái, muhto dan in áiggo goassege šat dahkat.” Muhtun áiggi orui dat boazu mas lei leamaš skállu oaivvis, oalle lahka sudno ruovttu, muhto de jávkodii fas. Dál lei bivdolihkku máhccan ja dan rájes lei eamit hui dárkil dainna mot gieđahallá sálláša. Soai barggaiga garrasit ja sudnos lei doarvái biebm. [13]

Bivdolihkku vuolgá das makkár guottut olbmui leat bivdoelliid dáfus. Fuollameahttuvuohta ja šluhtuvuohta sálláša dáfus dagaha ahte bivdolihkku jávká. Dan sáhtá fas oažžut ruovttoluotta go čájeha váibmoláđisvuođa ja beroštumi daidda elliide maid dárbbáša birgejumi dáfus.

Buorre bivdolihkku sáhtá buorránit lihkoovddideaddji šielaid bokte. Ruonáeatnanlaččaid gaskkas lea leamaš hui dábálaš geavahit šielaid. Dat adde buori bivdolihku ja várjaledje bahás ja oaidnemeahtun váraid vuostá, seammás go muittuhedje eaiggáidida dan guovttebealát oktavuoda birra mii čatná olbmuid ja elliid oktii. Mađi boarreseabbo šielá lei, dađi eambo fápmu das lei. Nissonolbmot gudde dábálaččat šielaid várjalan dihte iežaset isidiid ja bártneid. Sáhtii guoddit rievssatjuolggi vai šattai falli ja sávri viehkat. Guovžžabátni fuolahii eaiggádii nanu olloliid ja buori suolbmudeami, bihtá finddarguoli dákkerikkis suodjalii váraid vuostá go deaivvadii amas olbmuiquin, gáhkora juolgi dagai ahte šaddá čeahpes kajáhkkasuhkki, ja bohccobánnit maid guttii biktasiid siste, dahke ahte šaddá buorre boazobivdi. Jurdda mii lea lihkoovddideaddji šieláárbevieru duohken lea čielggas: jus mus lea oassi dinggas, de lea seammá go ahte mus livččii olles dinga, ja jus mus lea oassi dinggas, de mun sulastahtán ieš dan ja oaččun oasi dain seamma mihtilmasvuodain.

Sáhtii maiddá geavahit sierra sániid (*serratit*) vai sihkarastá buori lihku. Dálvet go lei dušše veaháš guolevuodja vel čuovggain, de sáhtii buoridit vejolašvuođa háhkat eambo go dajai čuovvovaš

sániid iđđesárrat: “Don áhče- ja eatneheapme, du ráhkis unna oarb- bes mánáš, atte munnje gápmagiid bohconáhkis, atte munnje skeaŋkka, dakkár bivdoealli mii addá njálgga varramáli, bivdoealli meara čiekŋalassas ii ge eatnanguolbaniin. Don unna oarb- bes mánáš, atte munnje skeaŋkka...”. Dákkár “fáp- mosániid” oahpahedje servo- daga vuorrasat nuorat buolvvaide. Sáni- ledje čiegus sáni eai ge gal- gan geavahuvvot beare dávjá, danne go sáhtte “álm- mehuvvat” jus geavahuvvojedje dár- bbašmeahttumit. Fáp- mosániid sáhtii skenket dahje sáhtii maid- dái vuovdit daid dihto haddái ja sirdit daid ereno- máš rituálaid bokte. Lei dehálaš ahte sáni- t daddjojuvvojedje áib- bas riektá ja áinnas vuollegis, ovttagardá- nis jienain. Muhtun olmmái ávžžuhuvvui muhtomin dad- jat iežas *serratit* vai bossu boad- ášii laga- bui. Son dajai ahte gal son fal máht- tá dákkár sániid, muhto son ii sáhte šat dad- jat daid danne go lei massán bá- niid. Danne oahpa- hii son sániid muhtun nuorat ol- mái siiddas gii dasto dajai sániid – dain- na jurddašuvvon váikkuhusain.

Várjjaga sámi nissonat. Olgeš nisu doallame šielá gieđas. Lilienskiöld 1698.

9. luohkká

Luonddu fámut

Šamanisma

Luondduipmiliid birra

Riegádeami ipmilat

Bivddu hearrá: Leaibolmmái. Guovžabivdu.

Čázi Hearrá: Čáhceolmmái

Luonddu veahkit ja várjaleaddjit

Eará eamiálbmogiid oskkut

Luonddu fámut

1998 geasi sáddejuvvui *sieidi*, bassi sámi oaffar- dahje bálvosgeađgi, ruovttoluotto Skiellet museas Ruotas ja biddjui fas dan sadjái gos lei váldon Sandforsas Ruota Sámis. Dat lei áiggistis dolvojuvvon eret danne go balle ahte geađgi šaddá čázevuollái fápmorusttega huksema geažil. Hui illevišá attii musea geađggi eret báikkálaš bággema geažil, danne go olbmot oaivvildedje ahte sin gilli lei gillán ovtta nuppi lihkohisvuoda maŋŋel go geađgi lei dolvojuvvon eret. Maŋŋel go geađgi lei fas biddjon rievttis báikái, de dollojuvvui almmolaš ávvudeapmi geađggi luhtte. Dáhpáhus čalmmustahtii dehálaš vuoittu našunalstáhta veahkaválddálašvuodas sámi historjjá ja kultuvrra ektui.

Sieiddit «Kristoffer ja Lalla» luohtemuoraiguin Silfarváris Porsáŋggus. Knud Leem 1767.

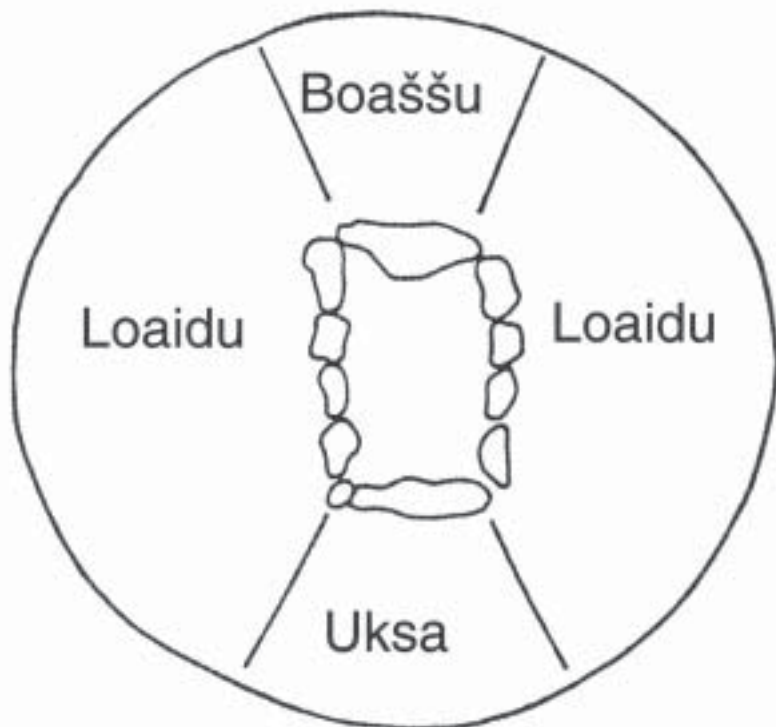

Sieiddá *Sieidi* Máskeváris Deanus.

Dološ sámi oskkus geavahedje bálvvosbáikkiid, *sieiddi*. Sieidi čájehii ahte luondu lea bassi danne go báiki lei devdon eallinfámuin. Sieidi juogaládje dego “dohppehii” olbmo vuoŋŋalaš berošteami. Dat veahkehii olbmo doalahit oktavuođa fámuiguin buriin ja rievttis vugiin. Go bálvalii sieiddi, de deaivvai olmmoš garra fámuid mat gaskkustedje lihku bivddu, guolásteami, boazodoalu ja eará áššid dáfus. Bassi báikkiid lávejedje bures doahttalit. Ii galgan man ge ládje riedjat ja meannudit dákkár báikkiin.

Olu oaffar- dahje bálvvosárbevierut leat čadnon elliidbivdui, ja lei dehálaš čadahit rituálaid rievttis vugiin vai sihkkarastá *bivdolihku*. Dákkár rituálat dahje seremonijat leat leamaš dábálaččat árttalaš nomádakultuvrras. Rituálaid bokte čájehii iežas oktavuođa vuoŋŋalaš máilmmiin. Eai bálvalan dušše ovttá fámu, ledje oainnat olu vuoŋŋalaš sivdnádusat main lei dihto doaibma. Sámi oskkus bálvaledje mánggaid vuoŋŋalaš fámuid mat gulle dihto báikkiide luonddus, ja vel ipmiliid main ledje buoremuddui persovnnalaš iešvuodát. Rituálain galggai oažžut luondduipmiliid buressivdnádusa, erenoamážit vai sihkkarastá buori bivddu. Seremonijain galggai omd. bidjat sálláša dákterikki ruovttoluotta eatnamii nu ahte dat ii billahuvvan. Lei dehálaš doahttalit elliid, ja fuollameahttunvuohta sáhtii eaddudit elliid vuoŋŋalaš várjaleddjiid. Dasa lassii lei mávssolaš ahte ii vahágahttán jápmán ealli, danne go oaivvildedje ahte ođđa eallit sivdniduvvojedje jápmán ealli dákterikki vuođu. Jus dákteriggi lei billahuvvan, de sáhtte ođđasivdniduvvon elliide šaddat vahágit ja vigit. Sámi árbevierus, ja maiddáii eará davviguovllu kultuvrrain, gávdnojit dákkár oaffarárbevierut, ja erenoamážit guovžžabivddu oktavuođas.

Duktit leat čohkken olu dieđuid guovžžakultuvrra birra mii lea čađahuvvon jur buot árktalaš guovllu servodagain. Guovžžabivdorituála muitala veaháš makkár oktavuoha olbmo ja ealli gaskkas lea, ja makkár eallinođasmahtti fámuid duohken goappašagat leaba. Guovžžabivdu lei juoga maid čađahedje ovttas, dan eai čađahan iehčanassii. Sihke ovdal bivddu, bivddidettiin ja maŋnel bivddu lágidedje viiddis seremoniijaid, ja dat guoskkai olles báikkálaš servodahkii. Guovžža atne buot gievrramussan buot elliid gaskkas, ja das ledje maiddái erenoamáš fámuit mat dahke ahte dan i sáhttán goddit dábálaš vugiin. Go guovža lei gávdnon, de lei dehálaš ahte gieđahallojuvvui dainnalágiin ahte dat ii galgan mávssahit bivdiide ja sin servodahkii maŋnel go lei jápmán. Muhtun álbmogat, nu go omd. ainu-álbmot davit Japánas, válde vuos guovžža gitta eallinaga ja godde easka maŋnel go ledje doallan viiddis rituálaid, ja dasto bivde ándagassii jápmán guovžžas ja bealuštedje iežaset vigiheapmin. Dáhpáhuvai ahte maiddái sápmelaččat dološ áigge lávlo jápmán guvžii ahte goddit eai gullan sin iežaset álbmogii, muhto ahte ledje ruottelaččat, duiskkalaččat, englándalaččat dahje fránskalaččat. Guovža sáhtta dulkojuvvot fámolaš lunddolaš eallima govvan. Dat lea váriid ja vumiid hearrá, danne lea dehálaš doallat soabadandoaluid maŋnel go guovža lea njeidojuvvon. Go doalaha ustitlaš oktavuoda bivdoelliin, de sihkkarastá ain valljugas bivddu.

Go siiddaolbmot ledje goddán guovžža, de dan biergu buktojuvvui lávvi "bassi uvssa" - boaššu čađa.

Bierggu gieđahallan ja dávttiid roggan lei dárkilis ja áddjás bargu. Bierggu gieđahalle hirkmat allagasvuodain, ja dat dolvojuvvui *lávvi* sierra “bassi uvssa” - *boaššu* - čađa. Boradeapmi lei badjelmearálaš, danne go olles guovža galggai das ja dalle borrojuvvot. Atne hui mávssolažžan gieđahallat sihke guovžža ja bivdi várrogasat ja fuolalašvuodain danne go bivdit gudde dál guovžža fámu danne go ledje goddán dan. Maŋnel go ledje boradan, de rogge dávttiid eatnamii hirkmatlágán dárkilvuodain. Dat galge biddjot nu go ledje guovžža gorudis danne go oaivvildedje ate guovža máhccá fas eallimii, juogo dán máilmmis dahje jábmiidriikkas. Guovžabivdo-seremoniijaid gávdnat miehtá sirkumpolára guovllu. Biedjogovvosat ja báktesárgosat geađgeáiggeservodaga bivdokultuvrras lulit Eurohpas duođaštit maiddáa ahte olbmo oktavuoha guovžžain lea álo leamaš dehálaš. Inuihtaid ja eará álbmogiid gaskkas Ruonáeatnamis ja Davvi-Amerihkás gávdno sullasaš kultuvra mii gieđahallá bossu meara hearrán. Dehálaš ášši rituála oktavuodas lei sihkkarastit ain buori bivdolišku ja duhtadit daid fámuid mat ođasmahttet sihke olbmuid ja elliid eallima.

Guovža sárgojuvvon goavdáa/
meavrresgárrái.

Báktegovus mii čájeha mot dolin bivde guovžža. Go bivdit ledje gávdnan guovžžabieju, de birastahtte dan. Muhtun skurbagođii biedjoráigi soppiin (mii gohčoduvvui ádjensoaabbin) baldit guovžža olggos. Guovttis dolle goabbatge soappi (mii gohčoduvvui veadjočuobmin) ruosalassii biedjovvssa ovddas, vai guovža ii beasa olggos nu johtilit ja geargá dan goddit sáittiin.

Šamanisma

Sámi dološ osku lei juogalágán šamanisma, dahje noaidevuohta, dološ oskkolaš árbevierru mas noaidi (šamána) lei oskkolaš jođiheadji danne go son birgii daiguin fámuiguin mat ráđđejedje sihke eallima ja jápmima badjel. Oskkudutki *Mircea Eliade* oaivildii ahte šamánii, noaidái, lei deháleamos bidjat iežas dihto vuoigŋadillái vai sáhttá oažžut oktavuođa vuoigŋalaš fámuiguin. Jurddašuvvui ahte máilbmi lea juhkkuojuvvon golmma oassái: 1) bajitmáilbmi (albmi), 2) dat máilbmi gos olbmot ja eallit orrot ja vánddardit beaivválaččat, ja 3) vuolitmáilbmi. Juohke sajis leat vuoigŋalaš sivdnádušat mat váikkuhit olbmo eallimii. Dat mii lea erenoamáš noiddiin, lea ahte son sáhttá luvvet iežas sielu nu ahte dat sáhttá guođdit rupmaša ja “vánddardit” eará osiide máilmmis, juogo bajitmáilbmái gos eallinođasmahtti fámut ráđđejit ja gos orrot ipmilat main lea buorre váikkuhanváldi eatnama eallima badjel, dahje vuolitmáilbmái gos váralaš jápminfámut ráđđejit. *Sielumátkki* oktavuođas sáhtii noaidi geavahit *veahkkevuoigŋaid*.

Sámi ja eará davviguovlluid eamiálbmogiid oskku ipmárdus dahje áddejupmi. Čilge gova!

Sátni šamána boahhtá nuorta-sibirijálaš sánis, *šaman*, ja dat lak-tasa verbii “oaidnit”. Šamána, dahje noaidi, lea dakkár olmmoš mii “oaidná” eambbo go earát, dakkár mii oaidná dan mii earáide lea čihkkojuvvon, juogo danne go lea vássanáiggis, dálááiggis dahje boahhteáiggis, dahje eará máilmmiin juogo min bajábealde dahje vuolábealde, ja maid ráđđejit dakkár fámut maiguin olbmot sáhttet oažžut oktavuoda.

Šamanisma čađahuvvui mánggaládje. *Noaidi* lei sápmelaččaid šamána. Doloža rájes leat sámi servodagas leamaš mánggat buore-muddui iešheanalaš báikkálaš servodagat, *siiddat*. *Siida* lei sohki guoskevaš oktasašvuhta dihto guovllu siskkobealde gos ovttas ávk-kástalle luonddurigodagaiguin. *Siidda* miellahtuid gaskkas lei noaid-dis erenoamáš sadji danne go sus lei ovddasvástádus ásahtit buriid oktavuodaid fámuiguin mat váikkuhedje *siidda* eallimii. Fámuid orrun-báikkit ledje dihto guovlluin luonddus: váriin, jávrriin, jogain, geđggiin ja muorain. Muhtomin dagahedje fámut váttisvuodaid siidda eallimii. Noaidi bargu lei gávnnahtit gos váttisvuodát bohtet, nu ahte sáhtii álggahit dárbbášlaš eastadandoaimmaid. Váttisvuolta sáhtii leat buozanvuolta olbmuid dahje elliid gaskkas, váilevaš bivdolihkku, váralaš luonddufámut dahje lámppon olbmot, bohccot ja dinggat. Bargu ovddas oaččui noaidi báikká maid son ieš čohkkii. Su atne hui árvvus su máhtuid geažil, muhto sus maddái balle danne go sáhtii dagahit bártti jus suhtai. Miellidisebuvttii stuora ovddasvástádusa leat noaidi. Son geatnegahtii iežas galledit sin geat dárbbášedje su veahki. Dat ahte bargat oskkolaš “áššedovdin” lei okta dehálaš oassi su barggus, muhto ii lean áidna. Son lei maddái juogalágán “kulturhálddašeadji”, dakkár mii galggai fuolahit ahte dološ árbevierut jotkojuvvojit, ja son oahpahii earáide dáid árbevieruid birra.

Dehálaš oasis šamanisttalaš oskkus lea bassi báikkiid ja dávviriid bálvaleapmi, ja oaffarseremonijat mat gusket bivdui. Alimus fámut gáibidedje oaffaruššamiid dihto oktavuodán, muhto oaffardaguid viidodat lea rievddadan. Inuihtat leat omd. oaffaruššan unnit go Sibirijá-guovllu álbmogat. Sámi guovlluin oaffarušše dávjá dan dihte ahte galge duođaštít oktasašvuoda ráđđejeaddji fámuguin. Muhtomin čađahuvvui oaffaruššan álkes vugiin, nu go omd. leikejedje veaháš borramuša dahje juhkamuša eatnamii, muhto sáhtte maddái oaffaruššat elliid dihto báikkiin váttis ja viiddis rituálaid bokte. Dinggat leat maid dávjá geavahuvvon oaffarskearjkan, erenoamážit divrras metálat, muhto maddái dábálaš dinggat nu go duhpát ja buolliviidni. Oaffarbáikkít válljejuvvojedje dávjá danne go ledje erenoamážat oaidnit, omd. alla aktonas ráhpesávttit, duolba geađggit, baskkes ávžžit dahje rágut geđggiin. Oaffarskearjkkat galge álo beassat ráfis orrut.

Muitaluvvo ahte Sieidevákkis Ráissas lei stuora ja čáppa sieidi gos ledje olu skeaŋkkat. Muhtun olmmái lei čalbman erenoamáš čáppa bastte ja čoarveboalu mat ledje oaffaruššon dohko. Son háliidii daid geavahit minsttarin iežas dujiide ja válddii daid mielde ruoktot. Dan ija ii oba ožžon ge nahkáriid, ja nuppi iđida doalvvui son bastte ja boalu ruovttoluotta sieiddi lusa. Manjit ija gal ođii fas nu mot dábálaččat.

Lillisámi goavddis, man lullisámi noaidi geavahii noidošettiin.

Luonduipmiliid birra

Mišuneara Knud Leem lea girjjistis *Finnmarkens Lapper 1767*:s almuhan dokumentta maid lei ožžon eará mišunearain. Dat dáidá vuolgán mišuvnna válđojođiheadjjs, Thomas von Westenis, dahje dan mišunearabirrasis mas lei lagas ovttasbargu suinna dan áiggis go son elii (j. 1727). Dokumenta geassá čoahkkái dan mot mišunearat ipmirdedje sámi ipmiliid birra ja dan duohtavuođaipmárdusa birra maid sii oaivvildedje sápmelaččain lei dan áigge. Dá lea oanehis oasáš:

Sápmelaččat oaivvildedje ahte ipmilat ledje mángga sajis:

1. Muhtumat leat allagasas nástealmmis.
2. Muhtumat leat vuolleleappos áimmus.
3. Muhtumat let eatnamis.
4. Muhtumat leat eatnangierraga vuolde.
5. Muhtumat leat čiekŋalassas eatnamis.

Dain ipmiliin mat leat buot bajimusas nástealmmis, lea *Radien* (lullisámegiel namahus, davvisámegillii Ráđđejeaddji, doaim. mearkkašupmi) deháleamos ipmil, muhto lea go son juohke sajies vai orru go dušše ovttá báikkis, dan ii dieđe. Muhto sápmelaččat eai leat goassege dovdan dan duohta ipmila *Radien* namahusain, man oaidná das go sápmelaččain lea leamaš (man birra lea issoras hupmat) duohta ipmil sárgojuvvon goavdáide *Radien* báldii. Dát *Radien* galgá veahkehit dakkár áššiin nu go addit lihku bohcuide, erenoamážit go ipmirduvvo *Zhioaarve-Radien* (Čoarve-Ráđđejeaddji) mii lea dat ipmil mii orru bajimusas nástealmmis, muhto vuolábealde ieš *Radien*. Muđui eai leat buot sápmelaččat mat earuhit *Radiena* ja bohccuid *Zhioaarve-Radien*. Dábálaččat lohket ahte oaffarskeanŋka lei *Radienii* danne go eai dovdda eará go *Radien*. Muhto *Radien* deháleamos doaibma lei sáddet Vuoiŋŋa olbmuid sahkanepmái gottui. Dát vuoiŋŋa boahká *Mát-taráhkkái*, guhte dakkaviđe addá dan nieidasis *Sáráhkkái*, mii dik-tá oačči šaddat Vuoiŋŋas dassázii go šaddá dievaslaš ohkin. *Radien* galgá maiddá válđit jábmiid iežas lusa go leat leamaš muhtun áiggi Jábmiiidriikkas mii lea eatnan vuolde. Muhto sii guđet jeagomeahtunvuođa geažil bohtet *Rota* (Rohttu) riikii mii lea čiekŋalassas eatnan vuolde, eai ge Jábmiiidriikii, eai beasa *Radiena* lusa, muhto galget agibeivvi giksašuvvat *Rota* luhtte. [14]

Mišunearat geat čálle dan maid noaidit muitaledje, geahččaledje buoremus lági mielde čájehit ollislaš gova das maid ledje gullan. Muhtomin hirpmáhuvve, nu go oaidnit bihtás dás badjeleappos go dadjet ahte “lei issoras hupmat dan birra” ahte sihke Ipmil ja *Radien* (Ráđđejeaddji) sárgojuvvuiga buohtalaga goavdá.

Čilgehusas dás badjeleappos oaidnit ahte mišunearat juhke máilmmi viđa oassái. Bajimusas lea *Radien*, *ráđđejeaddji* fápmu. Muhtomin lea son namuhuvvon bearraša hámis ráđđejeaddji *áhččín*, *eadnin ja mánnán*. Go Lars Levi Læstadius čielggadeamistis čilgii sápmelaččaid dološ oskku birra, de geavahii son goavdá gova Knud Leem girjjis *Finnmarkens Lapper* (geahča gova, s. 40). Dás lei *Radien* (Ráđđejeaddji) merkejuvvon eanġkilis ruossain (1) mii lei biddjon bajimussii dakkár ráhkkanusas mii muittuhii beavddi dahje vistti (2). Ieš goavddis bođii várra Helgelánda, lulli Sámis. Læstadius oaivvildii ahte jurdda ahte gávdno bajimus sivdnideaddji ja ráđđejeaddji ipmil sáhtá roahkka leat duohta sámi jurdda, vaikko maidái sáhtá leat risttalaš jurddašnavuogi váikkuhus. Namma *Radien* (Ráđđejeaddji) jáhkká Læstadius lea suorggiduvvon vearbbas *ráđđet*. “*Zhioarve-Radien*”-namma mearkkaša *Čoarve-Ráđđejeaddji*. Dat lei várra bohcco almmálaš várjaleaddji ja dat mii attii olbmuid boazolihku.

Riegádeami ipmilat

Teavsttas dás bajábealde deaivvaimet *Máttaráhká*, mii lea nissonipmil. Son ráđđii sihke olbmuid ja elliid riegádeami (máddu = álgu, ruohtas). Lea vejolaš ahte su isit, *Máttaráddjá*, lei hui lahka alimus ráđđejeaddji fámu, *Radiena*. Noaidit muitaledje mišunearaide ahte manai moalke geaidnu Máttaráddjá luhtte badjin vulos Máttaráhká lusa beaivesuotnjariid bokte. Muhtun dutkit leat oaivvildan ahte Máttaráddjá lei ieš beaivváš ja ahte beaivváš dan dihte lea buot elliid álgu. Máttaráhkká orui eatnama ja almmi gaskkas, “buot bajimusas áimus”, nu go daddjui. Go olmmoš dahje ealli galggai riegádahttit, de lei *Radien* ieš mii sivdnidii sielu. Dan son sáddii Máttaráddjái mii válddii sielu lusas ja jođii dainna beaivváža birra. Dasto attii Máttaráddjá mánásielu eamidasas Máttaráhkkái mii sivdnidii rupmaša sillui ovdal go doalvvui máná iežas nieddaide. Muhtun sajis muitaluvvo ahte jus mánná galggai šaddat bártnáš, de addui dat *Juoksáhkkái*, ja jus galggai šaddat nieddaš, de addui *Sáráhkkái*. Eará báikkiin muitaluvvo ahte mánná addui vuos *Sáráhkkái*, ja jus mánná galggai šaddat bártnáš, de fertii Juoksáhkká rievdadit ogi bártnážin. Easka dalle addui ohki su olmmošlaš eadnái mii galggai dan guoddit gitta dassáži go riegádii.

**Ipmil - "Radien"
(Ráđđejeaddji)**

Dierpmis - Horágállis

Bieggaolmmái

**Juoksáhká,
Sáráhká,
Uksáhká**

Juoksáhká sárgojuvvui goavdái dávgi gieđas. Dát soaitá leat danne go su bargu lei fuolahit ahte bártnáš šaddá buorre bivdi. Máttaráhká goalmmát nieidda namma lea *Uksáhká*. Su bargu lea váldit vuostá máná go riegáda ja suodjalit dan váraid vuostá maŋŋel go lea riegádan. Buot olbmuid ja elliid máddui, Máttaráhkái, ja su golmma niidii oaffarušše veaháš borramuša ja juhkamuša maŋŋel go ledje boradan. Lei erenoamáš dábálaš oaffaruššat Sáráhkái. Son várjalii buot áhpehis nisssonolbmuid ja čoavjjetáldduid, ja fuolahii ahte sihke eatnis ja mánás lei buorre dilli. Danne su gudnjejáhte ja bálvaledje buohkat, muhto erenoamážit nisssonolbmot. Su orunsadji goađis lei árranis.

Bivddu hearrá: Leaibolmmái. Guovžabivdu.

Leaibolmmái lea bivddu lpmil. Namma muitala ahte son gullá vuoddii-de ja ahte sus lea oktavuoha leaibemuoraide (“leaibeuvoddi olbmái”). Sámi árbevieruis lei leaibi bassi muorra. Go suoskkai leaibbi bárkku, de šattai máihli mii lei ruoksat dego varra. Máihlliin sárgo govvošiid goavdá. Bárku geavahuvvui maiddá go dikšo duljiid, ja muhtomin maiddá dálkkasin ja suodjalussan bahás fámuid vuostá.

Vuovddi Hearrán lei Leaibolbmás fápmu buot meahci vilda elliid badjel. Lihkku dahje eahpelihkku bivddus vulggii danne das makkár oktavuoha lei dáinna fámuin, ja jus háliidii ásahit buori oktavuoda, de sáhtii oaffaruššat dávgebissu ja njuola. Knud Leem Porsárggus muitalii ahte juohke iđida ja eahkeda čippustedje ja rohkadalle ja oaffarušše bivddu Hearrái. Guovžžas lei erenoamáš oktavuoha Leaibolbmáin, danne go guovža liikui orrut leaibeuvoddis. Dan botta go guovža lei biejus dálvet ii ge sáhtán borrat, de várjalii háldenisu guovžža ja buvtii dasa biepmu.

Go gávdne oadđi guovžža biejus, de lei áigi guovžabivdui. Vuosttaš maid dahke, lei vázzit birra bieju ja “birastahtit” dan. Dasto ledje olu eará ráhkkaneamit maid galge čađahit ovdal go bivdu sáhtii álggahuvvot. Bivddu oktavuodas lei dehálaš doalahit buori oktavuoda Leaibolbmáin, muđui sáhtii gaikkoduvvot guvžii. Báhppa Randulf muitala 1700-logu álggugeahčen ahte dávjá lávejedje oaffaruššat dávgebissu ja njuolaid Leaibolbmái ovdal go godde guovžža. Muhtun eará báhppa, *Pehr Fjellström* Ruotas, muitala čállosittis 1755:s guovžabivddu myhtalaš álggu birra:

Muhtomin ledje golbma vieljažaga geain lei okta áidna oabbá, muhto sii vašuhedje su nu ahte son fertii báhtarit meahccái. Son lei váiban ja návccahuvvon go loahpas gávnnai guovžžabieju, ja son čakŋalii dohko

vuoinnastit. Go son lei oadđime, de bođii guovža ruoktot, ja guovža válddii nieidda alces eamidin ja oaččui bártni suinna.

Go guovža boarásnuvai ja bárdni lei šaddan rávisolmmožin, de dajai guovža iežas eamidii ahte dál lei son šaddan nu boaris ahte ii háliidan šat eallit. Danne áiggui vuosttaš muohttagis čakčat mannat olggos vai su golbma vielja gávnaše su luottaid. Dáinna lágiin sáhttet su birastahttit ja goddit su. Vaikko guovžža eamit geahččalii eastadit guovžža dain jurdagiin, de son ii jorggihan. Son dagai nu mot lei áigon, ja dat golbma vieljažaga gávdne su luottaid ja birastahte guovžžabieju. Go dan ledje dahkan, de bivddii guovža iežas eamida darvehit veaikebihtá su oaivái sihke danne vai eará guovžžat dovdet su ja vai su iežas bárdni, guhte ii lean ruovttus dál, ii gottáše su.

Mañnel go lei hirbmosit borgan, de bohte dat golbma vieljažaga ruovttoluotta bieju lusa goddit guovžža. Dalle jearai guovža eamidis ahte ledje go buot golmmas leamaš liikka garrasat su vuostá. Son vástidii ahte dat guokte boarraseappo leigga leamaš garraseappot su vuostá go nuoramus viellja. Go vieljažagat ollejedje bieju lusa, de njuikii guovža olggos ja fallehii boarraseamos vielja ja hávváduhtii su oalle bahás. Dasto čakŋalii fas bidjui. Go nubbi viellja bođii, de ruohtastii guovža su mañnai maid ja hávváduhtii su seammaládje ovdal go fas čakŋalii bidjosis. Dasto loktii son eamidis ja guttii su olggos, ovdal go gohčui nuoramus vielja báhčit. Dan son dagai ja njuovvagođii guovžža. Guovžža eamit čohkkedii veaháš dobbelebbui ja čiegai vel ámadaju, muhto geahčastalai goitge suoli. Dan rájes leat nissonolbmot álo čiehkkan oaivvi ja váruhan geahččamis guvžii ja bivdui, earret veaikesuorbmasa čađa, ja bivdit leat veaikesuorbmasiiguin činahan sihke iežaset ja bivdovearjjuideaset.

Mañnel go dát golbma vieljažaga ledje goddán guovžža ja bidjan bierggu málesbáhtái, de bođii guovžža bárdni ruoktot. Vieljažagat muitaledje ahte sii ledje báhčán imašlaš ealli mas lei veaikebihtá oaivvis. Bárdni muitalii ahte sii ledje su áhči báhčán, ja ahte son dan dihte siđai seamma oasi guovžžabierrgus go sii. Dán sii biehttaledje, muhto dalle bárdni nihtii boktit áhčis. Son válddii oavssi ja dearpalii guovžžanáhki ja čuorvugođii: “áhččán, lihka!” Dan seammás duoldagođii biergu nu garrasit báđis ahte measta juo njuike báđis eret. Vieljažagat balddáskedje ja lohpidedje addit bárdnái su oasi. Dan rájes leat bivdit álo geassán jápmán guovžža olggos bieju ja dearpan dan rissiiguin dahje dipma ovssiiguin. [15]

Čázi Hearrá: Čáhceolmmái

Nu go Leaibolmmái sádde bivdoelliid bivdiide, nu sádde Čáhceolmmái guliid guolásteddjiide. Sus ledje maiddái eará namat nu go omd. Geasseolmmái, danne go geasset han ledje jávrrit ja jogat rahpasat guolásteami dáfus, ja *Guolleipmil*, maid geavahedje dávjá Nuorta-Finnmárkkus. Lei dehálaš addit oaffarskearjka Čáhceolmmái go guolástii. Oaffar galggai addot dihto geađgái joga dahje jávrrit lahka. Jus oaffaruššan ii čađahuvvon rievttis láhkái, de sáhtii manahit guollelihku:

De lei okta boares olmmái guhte lei hui lihkolaš guliid oažžut muhtun jávrris. Son válddii alcces ovttá nuorra olbmá guoibmin, guhte diđii ahte son anii sieiddi. Go soai bođiiga jávrrit lusa, de soai suohpuiga nuohti ja oaččuiga olu guliid. Go eahket šattai, de soai vuoššaiga guliid, ja go báhti duldegođii, de válddii boares olmmái vuoja ja bijai sierra nu ahte nuorra olmmái dan ii galgan oaidnit. Go soai leigga geargan borramis, de soai bijaiga nohkkat; muhto nuorra olmmái gozii jávohaga nu ahte boares olmmái dan ii árvidan. Go boares olmmái lei veallán oanehaččat, ja son doaivvui ahte su olmmái lei nohkkán, de njágai son olggos, válddii vuodjalihki ja manai fatnasii ja sugai rastá joga. Go son bođii dohko, de manai son ovttá vilges jorba geađggi lusa, man son vuoiddai vuojoin, ja son manai fatnasii, bođii ruoktot ja nohkai. Dasto njágai norra olmmái fatnasii, sugai rastá joga, válddii dan vuoidjuvvon geađggi fatnasii ja suvdđii guovdu jávrrit, gosa son dan bálkestii, ja sugai ruoktot nohkkán várás.

Go son lihkai, de manai son olggos oaidnin dihte mot olggobealde lei, ja son áiccai ahte geađgi lei seamma sajis. Dan beaivvi soai bivddiiga, muhto soai eaba ožžon olu guliid, áitto dan mađe ahte soai vuoššaiga, ja dat ledje hui silit, nu ahte soai oaččuiga hui unnán vuoja.

Eahkes dáhpuhuvai seamma go ovddit eahkeda. Maŋnel go vuoras olmmái lei vuoidan geađggi vuojoin, de njáhkalii nuorra olmmái olggos ja bálkestii geađggi jávrái, muhto iđdes, dan goalmát beaivvi, lei geađgi fas sajistis. Dan beaivvi soai eaba ožžon maidege guliid, vaikko soai oinniiga hui olu guliid álo go soai suohpuiga nuohti. De dajai nuorra olmmái ahte: “Heittot bat lea ge du ipmil.” Boares olmmái árvidii ahte su ipmil lei billistuvvon, ja son suhtai nu sakka olbmás nala ahte son áiggui su goddit. Nuorra olmmái fertii báhtarit ja boares olmmái bázii akto dainna nuhtiin ja fatnasiin. Dan maŋnel gal oaččui vuoras olmmái olu guliid. [16]

Deanu sápmelaččain ledje guolleipmilat (sieiddit) maid bálvaledje einnostit buori luossabivddu. Govva čájeha dakkár guolle- dahje luossaiipmila, mii gávdno veaháš vuolebeal Lákšjotnjálmme. Govva: Arvid Sveen.

Muitalusas muhtun sieiddi birra Álttás, *Gorrageađggi birra*, lohpidii muhtun olmmái go sugai meaddel ahte jus son oažžu báldá, de galgá

geađgi oažžut čoliid. Oimmái oaččui stuora báldá, muhto go son bođii fas geađggi meaddel, de dajai: “Baikka mun dutnje attán, muhto in fal báldáčoliid!” Dalle šattai nu garra álki ahte illá son birgehii iežas. Nu geavai danne go son behtii sieiddi.

Sieiddi galgá árvvus atnit. Li galgga váldit mielde dinggaid maid earát leat oaffaruššan ii ge galgga guođđit ruskkaid ja ribaid sieiddi lahka danne go sieidi lea bassi báiki. Son guhte badjelgeahččá dákkár báikkiid, dagaha stuora morraša sihke olbmuid ja sidjiide geat bearráigehččet báikki. Son guhte atná árvvus bassivuođa ja eallá rievttis vuogi mielde, gal oažžu olu buori ja lihku. Maiddái čázi vuolde gávdnojedje várjaleaddjit mat muhtomin ilbme olbmuid govodu:

Muhtun olbmás ledje guokte bártni. Boarraseamos lei dikkár ja hui gievra garrudit, ja nuorat fas lei jaskes ja ráfálaš olmmoš. Muhtun beaivvi soai vulggiiga guolástit. Manñel go leigga goddán dievva fatnasa guliid, de soai sugaiga ruoktot ja vuoššaiga guoli eahketborramuššan. Dasto velledeigga áhčči ja boarraset bárdni nohkkat. Nuorat bárdni ii lean váibbas ja vulggii váccašit mearragáddái. De son fuobmái unna fatnasačča mii boahtá suga gátti guvlui. Son čohkkedii vuordit vai oainnášii gii dat lea. Go fanas bođii lagabui, de čurvii olmmái fatnasis bárdnái: “Maid don ozat?” Bárdni vástidii: “Áigon dušše geahččat gii doppe boahtá.” Dasto beasai bárdni vuolgít su mielde guolástit, ja njuikestii ge fatnasii.

Go leigga ollen gasku vuona, de šattai hirbmat suhkkes mierká. Bárdni šattai veaháš balus, muhto vuoras áddjá jeđđii ii ge lohkan dárbbášit ballat. Veaháš manñel firtii fas, ja de son oinnii gátti maid ii dovdan, ja gáttis oinnii muhtun gávpoga. Dá lea mu gávpot, muitalii vuoras áddjá. Gáttis ledje vuorrasa bártnit vuordime. Sii manne ruoktot ja doppe fálle bárdnái biepmu, muhto son ii fuollan borrat. Dalle dajai vuoras áddjá ahte galgá beare borrat, sii eai leat eatnanvuolázat. Dasto sii boradedje ja manñel vulggii bárdni ádjá bártniid mielde guolástit. Sii ožžo olu guliid ja go ollejedje ruoktot, de áigo vuolgít gávpogii ja vuovdit sállasa. Jerre bártnis maid son dáhtošii máksun iežas oasi ovddas: jáffuid, rievnnaid vai ruđa. Bárdni gal eanemusat háliidii ruđaid. Dasto vulggii bárdni akto váccašit, muhto vuoras áddjá bivddii ahte bárdni ii galgga jietnadit maidege oktiige earái go sutnje jus oaidná ipmášiid.

Go bárdni lei oanehaš váccašan, de son oinnii gáiccaid mat susttašedje ja geasašedje dinggaid duohkut deike šiljus. Son oinnii maiddá ahte mierkkás, mii leabbái dego dáhkkín luonddus, heangájedje gártnit vulos. Dalle de okta gáica dohppii vuggii mii lei gártnis. Dat loktanii áibmui ja jávkai mierkká sisa. Eará gáica maid dohppii vuggii, ja maiddá dat jávkai mierkká sisa. Bárdni imaštalai dán ja vulggii vuoras ádjá lusa muitalit maid son lei oaidnán. Vuoras áddjá válddii bártni mielde

iežas fatnasii, ja sugadettiin son muitalii ahte gáiccat rievtti mielde ledje guolit, muhto dáppe sin luhtte dat ledje oaidnit dego gáiccat. Su iežas olbmot ledje meara nalde guolásteame, ja gáiccat mat jávke mierkká sisa, ledje guolit maid sii darvehedje vuggii.

Dobbeleappos vuonas deaivvaiga soai vuorrasa bárdniid fas. Bárdni oaččui olu ruđa sis. Go oanehaš fas leigga suhkan, de šattai fas suhkes mierká, muhto veaháš manñelaš fas firtii, ja bárdni dovdái dan seamma gátti gos son lei deaivvadan vuoras ádjáin. Ovdal go bárdni njuikii eret fatnasis, dajai vuoras áddjá bárdnái ahte son ii galgga muitalit maidege das maid lea oaidnán earáide go iežas áhččái, ii ge galgan addit maidege ruđas iežas villjii danne go son lei nu bahá ja garrudahkes. Su olbmot eai háliidan dahkamuša dákkár olbmuiquin. [17]

Luonddu veahkit ja várjaleaddjit

Luonddu várjaleddjiid sáhtta mánggaládje gohčodit. Daid lávejit gohčodit gufihhtarin, uldan ja eará namaid mielde. Dat mii sis lea oktasaš, lea ahte sii leat eatnanvuoláš sivdnádusat mat muhtomin ilbmudit olbmuid ovdii. Muhtun muitalusain leat sii čilgejuvvon smávva olmmožin main leat rukses biktasat ja guhkes vuovttat. Sis leat bohccot ja beatnagat seammaládje go sápmelaččain ge, ja sii ellet nu go eará olbmot ellet. Dovddus historjjás muitaluvvo ahte eatnanvuolážiid álgu vuolgá muhtun dáhpáhusas sivdnideami vuosttaš áiggis:

Adamis ja Evas ledje olu mánát, ja de bođii Ipmil oahppaladdat sudno, ja Eva doamai bassat daid mánáidis, muhto ii ollen bassat visot. De doamai čiehkát, go Ipmil boahtegođii. De bođii Ipmil, jearai Evas ledje go sus eambbo mánát. Eva vástidii: sus eai lean eambbo mánát. De celkkii Ipmil: “Dat guđet leat čihkkojuvvon Ipmila ovddas, dat galget leat čihkkojuvvon olbmuid ovddas. Dat galget oaidnemeahttusin vánddardit eatnan nalde.” Ja das dat leat šaddan ulddat. [18]

*Háldet mearkkaša stivret dahje ráđđet, ja háldit leat ge dat mat stivrejit dahje ráđđejit juogaman badjel. Go ipmilfámut ledje juohke sajes ja ráđđejedje olles dan oinnolaš máilmmi badjel, de ledje háldit eatnan vuolde ja várjaledje dihto surggiid luonddus. Dat várjaledje maddái áimmu lottiid. *Bárbmoáhká* sáhtta leamaš dákkár várjaleaddji nisu. Gildeskâlas oaččui Thomas von Westen goavdá masa noaidi lei sárgon dán nissonipmila. *Bárbmoáhká* ráđđii bárbmolottiid badjel seammaládje go *Leaibolmmái* ráđđii elliid badjel. Olbmot muitaledje ahte guhkin lulde lei riika gos beaivváš álo báittii ja gos bárbmolottit orro go davvin lei dálvi. Dát riika gohčoduvvui Bárbmoriikan dahje *Bárbmun*. Doppe orro unna olbmožat, mat eai lean stuorábut*

Bárbmolottit sárgojuvvon noaidi goavdái/meavrresgárrái.

Guorga sárgojuvvon goavdái.

go njuvččat. Noaidi goavdás lei maid govus maid gohčodii *Guorgan*. Dat lei lottiid jodiheddji. Seammaládje go njuvčča lágvagiinnis dieđiha ahte čakča lea bohtán, dieđiha *Guorga* ahte giđđa bohtá. Guorga galgai maiddái doallat logus Bárbmoáhká ovddas galle lotti bohte giđđat ja galle dušše mátkkoštettiin nu ahte son beassá mearridit galle lotti oažžu váldit gitta. Bárbmoriikka birra muitalde vuorrasat čuovvovaš historjjá:

De bođiiga guokte vieljažaga Bárbmoolbmuid lusa, ja soai oinniiga mainnalágiin sii bivdet buot čuotnjágiid ja eará lottiid mat eai ballan báljo veahášge dain barbmoriikka olbmui. Vieljaš guovttos oinniiga maiddái Bárbmoálbmoga vieruid. Go ledje málesteame čuotnjága, de sii, go čuhppet báhtái lotti, de sii ohcet aivve lađđasa vai eai galgga doadjit dávti. Liikka várrogasat ledje sii go boradedje. De gohččo sudno nai bohtit beavdá borat. De soai manaiga ja de soai riemaiga borat. De soai boraiga seammaláhkái. Soai boraiga hui várrogasat ja čokkiiga daid dávtiid visot čoahkkái. De dat olbmot liikojedje hirbmadit sudnuide. Go sii ledje geargan borramis, de sii giite iežaset gaskaneaset giedain guhtet guoimmiset, ja čogge daid dávtiid ovttá lihtái. Dan mannel vulggiiga vieljaš guovttos fas eret, danne go sudnuide šattai beare báhka orrut Bárbmoriikkas. [19]

Seammaládje go olbmot dárbašedje ipmiliid buot eatnama heakka dáfus, de fertejedje maiddái doalahit buori oktavuoda háldiiguin mat ledje vuovddis, meahcis, jogas ja mearas. Ovdamearkka dihte ii sáhtán lávu dahje goađi cegget summal. Álggos lei dehálaš váruhit ahte ii šatta háldiid ovdii mat várjalit guovllu. Dat ledje iešheanalaš siveávdusat mat sáhtte lihkadit friddja ja ieža válljet guđiid báikkiid sii háliidit várjalit. Jus daiguin bođii gazzalaga, de sáhtii manahit sin buore-

dáhtolašvuoda, ja dat mielddisbuvttii álo lihkohisvuoda. Muhtun olbmá ja su bearraša birra Ráhkkevuonas Láhpis muitaluvvo čuovvovaš historjá:

Lei okta dálveeahket go áhkká lei gáiccaid ja gusa bohčime, de gullá go bohet gusat návehii, muhto ii oaidnán go geahčastii. De jurdilii: eai hal dat lean iežá go mu iežan bealjit suđđet. De vuot bohčigođii, de gullá go nissonolmmoš dadjá: “Čána gusa gitta!” ja lei sealgge duohken dat jietna. De fallii eret goahteguolbái geahččat mii dat lea, muhto ii oaidnán maidege. De božii ja manai boazogoađis olggos ja manai orrungoahtái. De lei boahtán dan botta go lei návehis, su vuoni, ja dat lei dakkár noaiddeslágán áhkku (noaidegálgu). De muitala go sisa bođii maid son gulai ja maid son oinnii. De dajai vuoni: “It don galgga nuppes muitalit maidege maid don oainnat iežat goađis. Dat leat du oaidnemeahtun ránnját. Dat leat maid easka dása boahtán. Dan son oinnii go badjel vári bođii čuoigga, ahte dat háldit eai lean ollen alcceseaset liđargoađi dahkat. Dat lea ge dutnje stuora liđarlihkkun, go háldit atnet goahtebeli šibihiiddaseaset, it ge galgga bidjat dan beallái goađi maidege iežat dinggaid. Muhto go don lihkestuvat gárjin nuppi jagi, de galggat ovtta šibiha hávális bidjat dan beallái.” Ja bárdnásis dajai: “Don galggat ovtta liige hingala dahkat juohke háve go ovtta šibiha bijat nuppi beallái.”

De šattai giđđa, ja šadde vánesláhkái rásit; de bijai nieiddaguovtto guluid faskut. De manaiga bajás várregilgii, ja leat dakkár guhkes baktegoamat maid vuolde guluid faskuba. De go ain oažžuba seahka dievva, de čatnaba njálmmi gitta ja bidjaba fierrat luohká bodnái. Go leigga mañemus seahkain bargame, de nubbi dadjá: “Don geahčen bakteálli leat máđohis rudnes gutut.” De vulggiiga dohko, de fuobmaiga ahte bođiiga ovtta stuora goahtái ja das leat guokte nuorra nissona čohkkáme. De geahččaba duon nieiddaguovtto nala, muhto eaba jietnat álggos maidege. Áhkku lei sudno bagadallan: “Jus háldit dudno beaitilit - ja dan gal sáhttet dahkat danne go dát leat nu bassi eatnamat – de ii galgga borrat ii ge juhkat ii ge maidege sis váldit vuostá.” De čuoččahii nubbi nisu ja lei beavdi gasku guolbbi, ja riemai dasa juohkelágán njálgga biepmuid guoddit ja bidjá golleringguid ja silbaringguid beavdde nala. Go lei geargan, de bijai beaŋka goabbat geahčái beavddi. Sárdnuba galle gaskaneaska dát nissonat, muhto nieiddaguovttos eaba ipmir. De gohčču nubbi nisu boahtit borrat beavdá. Dat guovttis gieldiva, eaba soai bora ja eabage čohkket. Dasto dat nubbi nisu gii čohkkái, boahtá sudno lusa ja dadjá: “Mun láiden dudno beavdegáddái borrat.” De riemaiga nieiddaguovttos čierrut. De nubbi čuoččahii ja buktá golleringguid ja silbaringguid sudnuide, muhto eat dat váldde, dušše čierruba. De idii okta boares áhkku ja geahččá nu bastilit sudnuide ja dadjá:

“Doai leahppi guokte jalla deike boahtán. Gii dudno lea rávven?” De dadjaba: “Moai leimme bákteálli vuolde guluid váldime, de ean fuobmán ovdal go leimme dákkár goađi siste.” Dadjá boares áhkku: “Doai oaččuide dan bálkán go min giedderavdii mannabeahte rásiid váldit.” De dadjaba: “Ean moai diehtán dis lea gieddi, ja moai háliidetne dáppe eret.” Boares áhkku suhtai ja hoigadii oktan uvssain olggos. De go fuobmáiga, de leigga fas gulloseahka luhtte. De vulggiiga bodnái eaba ge astan váldit dan seahkkalahki.

De go bođiiga ruoktot, de muitaleigga mot sudnuide lei geavvan. De dadjá áhkku: “Gal mun dan árvidin, ahte nu dudnuide geavvá. Báhce go dudnos gulut?” De muitaleaba: “Bázii seahkkalahkki gulut.” Áhkku dajai ahte son vuolgá ieš dan seahka viežžat, muhto nubbi sudnos galgá vuolgit mielde. Ii goabbáge háliidan mielde danne go leigga nu ballán. Áhkku jeđđe ahte ii leat váralaš go son han lea mielde. Háldit dovdet su danne go son lei leamaš sin ságain ovdal. Ja de gal nubbi nieida vulggi áhku mielde.

Go leigga gávdnan seahka, de logai áhkku ahte soai ferteba deavdit seahka áibbas dievva. Nieida biehttalii ahte dan gal eaba berre dahkat, danne go sáhtá ovdal go oba dáikkiha ge šaddat dohko dan goađi sisa. Áhkku oaivvildii ahte ii leat váralaš, gal son goit máhtá váruihit. Ja nu čohkkiiga guluid, cokkaiga daid sehkki ja fieraeigga vulos. Muhto soai eaba lean čáhkehan visot sehkki, ja dan mii bázii, dan bijai áhkku ovttá guhpi. Go vulgigođiiga, de dadjalii áhkku niidii ahte son galgá mannat ovdalis ja de vuordit su. Veaháš manñelaš son bođii, ja de soai vácciiiga fárrolaga vulos. Go olliiga ruoktot, de jearai nieidda eadni leigga go soai oaidnán maidege. “It don galgga joavdelasaid jearahit! Ii doppe oidnon ii ge gullon mihkkege!” De šattai nubbi beaivi ja lei buorre dálki ja eadni gohčui nieidda guoktá vuolgit čohkket ain eambo suinniid. Álggos eaba áigon vuolgit, muhto de boares áhkku garastii sudno vuolgit dohko, muhto ahte eaba galgan duohtadit daid rásiid maid son lei deavččastan baktegurrii. Nieiddat manaiga ja devddiiga seahkaideas. Go olliiga ruoktot, de jearai áhkku leaba go gullan maidege. Nubbi dajai: “Go vulggiime doppe eret, de riemai bákti dego šuvvat. Eará gal ean gullan.” [20]

Sáivo-álbmot: luonddu veahkit

Luonddus leat olu veahkit ja *Sáivo-olbmot* leat dehálepmosat daid searvvis, danne go dat sáhtte leat buorren veahkin olbmuide. Bassi báikki *Sáivu* namahus soaitá vuolgit ádjagiin gos golggai čielga ja ráinnas čáhci (sáivačáhci). Dákkár ádjagat ledje dábálaččat váriin. Dat rehkenastojuvvojedje bassin ja dát čáhci nannii sihke rupmaša ja sielu. Danne sáhtá *Sáivu* namahit sihke jávrriid ja váriid dáfus.

Manjit áiggis lea *Sáivu* dasa lassin geavahuvvon namahussan daid sivdnádusaid dáfus mat ásse dákkár báikkiin.

Sáivo-riika (Sáivoáibmu) lei jur eananasi vuolábealde ja dat su-
lastahtii olbmuid máilmmi. Sáivo-olbmot doaimmahedje seamma-
lágán ealáhusaid go dábálaš olbmot, muhto sis lei buoret dilli ja ledje
eambo lihkolaččat. Sáivo-olbmot ledje maiddá čábbábut ja riggábut,
ja sis lei eambo máhttu ja fápmu go ealli olmuin. Dohko beasai
maŋjel jápmima jus lei eallán rievttis ládje ja jus ledje oaffaruššan ja
lávlon Sáivui. Læstadius muitala ahte olu olbmot lohket iežaset galle-
dan Sáivvu ja ahte sii leat borran, dánson ja juoigan Sáivo-olmui-
guin fárolaga.

Gávnojedje olu dákkár Sáivo-báikkid. Stuoat váriin lei dábálač-
čat Sáivu. Muhtun Sáivvuin ledje dušše dievdoolbmot, ja eará báik-
kiin fas dušše nissonolbmot. Sii geat orro doppe, sáhtte mátkkoštit
ovtta Sáivvus nubbái herggiiguin dahje heasttaiguin. Báhppa Randulf
Nærøyas Davvi-Trøndelágas (sullii 1730) muitala ahte lávejedje oaf-
faruššat jápmán fulkkiide Sáivvus. Oaffar sáhtii leat boazu dahje
heasta maid Sáivo-olbmot sáhtte geavahit vuojánin. Muhtomin ilbmud-
jedje Sáivo-olbmot dábálaš olbmuid ovdii. Dasa lassin lei noiddiin
vejolašvuohta galledit dákkár báikkiid go vulge rumbo- dahje goavd-
desmátkái. Sáivo-olmuin sáhtte noaidit oazžut várrehusaid, oain-
náhusaid ja eará dieđuid dakkár áššiid birra maid eará olbmot eai
oaidnán. Sii sáhtte maiddá geavahit Sáivo-olbmuid veahkkin praktih-
kalaš áššiin. Sáhtte omd. bivdit sin geahččat ealuideaset go ieža fer-
tejedje eará sadjái vuolgat. Dat várjaledje maiddá iežaset ealli soga-
laččaid ja ustibiid ja suodjaledje sin buozanvuoda ja jápmima vuostá.

Noaidit sáhtte háhkat alcceaset Sáivvu rituálaid bokte, muh-
to dan sáhtii maiddá árbet dahje oastit. Mađi eambo Sáivvuid
eaiggádušai, dađi fámoláččat šattai. Noaidi ja Sáivo-olbmot dahke
dávjá soahpamuša. Maŋibut geatnegahtte iežaset boahit go gohččo-
juvvojedje man ge lágán doibmii, ja maiddá veahkkin háhkat riggo-
daga ja lihku boazodoalus, bivddus dahje guolásteamis. Dan ovdii
galgai noaidi oaffaruššat Sáivui.

Sáivvus ledje maiddá iešguđetlágán eallit. Leat erenoamážit
golbma šlájá mat namuhuvvojit: lottit, guolit (dahje gearbmašat) ja
sarvát. Oktasaš namahussan gohčoduvvojit dát Sáivo-vuoignan.
Muhtomin gohčoduvvojit maiddá Sáivo-gázzin, erenoamážit go il-
bmudit veahkkesivdnádussan. Læstadius oaivvilda ahte dát eallit led-
je olles elliidriikka vuoignalaš ovddasteaddjit ja ahte noaidi lei ožžon
erenoamáš vuoigatvuoda geavahit dáid elliid dan dihte go sus lei nu
lagas oktavuoha Sáivo-olmuiguin.

Sáivu sárgojuvvon goavdá.

Guorga ja čáhceloddi sárgojuvvon
noaidi goavdái.

Sáivo-lottit ledje iešguđetge sturrodagas ja dain ledje iešguđetge ivnnit. Daid bargu lei ofelastit olbmuid geat ledje mátkkošteame dahje sáhtte maiddái háhkat dárbbášlaš reaiduid go olbmot ledje bivddus. Dat sáhtte maiddái buktit guhkilmas ságaid dahje gávdnan láhppon diŋggaid ja elliid. Muhtomin sáhtte leat veahkkin vahágahttit earáid. Dalle gohčoduvvojedje *vuortnes-loddin*. Sámi mitalanárbevierus lohket dávjá ahte lottit dieđihit váigasiid. Lei omd. váralaš gullat giega guhkkame giđdat ovdal go lei ollen boradit iđdes. Danne lávejedje oallugat fievrredit biepmu mielde (lodde-bihtá) maid coggaljedje njálbmái dakkaviđe go lihkke. Giehka, gáhkcor ja garjá ledje váralaš váiggaslottit.

Guokte nissona leigga rásiid čuohppame meahcis. De gulaiga soai giega, de soai guldališgođiiga ain buorebut ja fuomášeiŋga ahte giehka lea guhkkame ijabeallái. De celkkii boarraset nisu: “Juo duođaid moai ean leat eambo nuppi dán botta dás rásiid čuohppame.” Ja go soai vuolgegođiiga ruoktot, de dajai dat nuorat nisu: “Na, de moai ožžo dearvuodaid dahkat dán meahccái, dasto giehka lea guhkkann hirbmosit odne ijabeallái, ja munnos lea oatnume ahki.” Ja go soai vázzileigga ruoktot, de celkkiiga soai ovttamielalaččat: “O farvel don meahcci ja dii rásit! Dasgo moai ean áiggo eambo guktot dáppe rásiid čuohppat.”

Dat ledje olmborranrásit maid soai buvttiiga ruoktot, ja álggiiga borrat sihke soai ja maiddái earát sudno ustibat. De dajai dat boarraset nisu, gean namma lei Gálláš Risten, ahte: “Jápmimis ii leat beassamis goassege. Lotti moai gulaime garrasit guhkkame, ja čohkkái dušše idjii guvlui čalmmiid, dasgo munnuide loddi oanehis áiggi dovddai. Boares olbmuid einnostusaid mielde munnos áigu nubbi fargga jápmiit.” Ja go logi vahku ledje dievvan, de dat nuorat nisu buohccái ja buozai guokte vahku ja de jámii. Dan nissona namma lei Uhca-Máreš. [21]

Sáivo-guolli dahje Sáivo-gearpmaš sáhtii leat stuoris dahje unni, dat vulggii das man olu fápmu dan olbmos lei geas dákkár bassi eallit ledje veahkin. Bassi guolit galge leat noaidi riidenvuojánat. Dainna sáhtii noaidi mátkkoštit jábmiidriikii bivdin dihte sis veahki. Dáhpáhuvvá ahte Sáivo-guolli lea mielde goavdá sárgosiin. Goavdás dás badjeleappos leat dat sárgojuvvon nr. 45 (gč. s. 40). Sáivo-guolli gullá dávjá muhtun Sáivo-jávrái. Dákkár jávriin navde leat guokte botni danne go botnis ledje čiekŋalis ráiggit gos bođii čáhci bajás. Go dákkár jávriin galggai guolástit, de ledje olu njuolggadusat maid fertii doallat danne go doppe ledje hui árgges guolit. Galggai mannat olggos lávu bassi báikki, boaššu, bokte, ja go bođii ruovttoluotta guliiguin, de galggai guliid bajidit lávvui seamma ráigge. Dušše dievddut besse guolástit Sáivo-jávrris, ja bivddidettiin galggai leat áibbas jávohaga.

Ráisajávrris davvelis lea okta jávri mii gohčoduvvo Reahpenjávrrin. Dat lea dakkár mas leat guokte botni. Go goalki lea, de oidnojit guolit bákŋame hirbmadit, ja go olmmoš vuolgá suhkat dan jávrái, de mannet dat guolit dan reahpena sisa. De olmmoš oaidná go mannet, dušše beahcehat oidnojit go mannet vulos. Go muora coggá dohko, de ii gullo bodni, ja go fierpmi bidjá dan jávrái, de eai darván guolit ovdal go jándor geažis, ja go nuohti suohppu, de galgá nuohtti orrut jándora ovdal go geassigohtá. De galgá geassit nu johtilit go vejolaš lea, vai eai háhppet mannat vulos daidda reahpeniidda. [22]

Sáivo-gearpmašiid birra lohke ahte gearpmaščorragis sáhtii leat “gearpmašgonagas”. Dat lei stuorát go eará gearpmašat ja das lei vilges geađgi njálmis maid bálkestii áibmui ja maid dustii fas njálmiiin. Dat olmmoš guhte nagodii darvehit dákkár geađggi, oačču buorideaddji fámuid ja olu sávaldagat ollašuvve.

Guolit sárgojuvvon noaidi goavdá.

Sáivogearpmaš sárgojuvvon lullisámi goavdá. Geahča goavdá s. 40!

Oaive-gearbmašis lea gearpmašgeađgi ja dat bálkesta dan bajás. Gii dan oažžu, de šaddá hui viissis. De ripmet gearbmašat vašuhit dan olbmo, ja galgá dat olmmoš golmma dola čađa mannat ovdal go heitet vašuheames. Mun lean gullan láddelaččain: go gearpmaš gáskkesta olbmo, de galgá olmmoš, go čázi gávdná, viehkat dohko čáhcai ja nahkehit hávi čáhcai; de buorrána. Muhto jus gearpmaš beassá ovdal čáhcai (dat gilvohallá), de buohccá olmmoš. Muhto jus olmmoš beassá ovdal čáhcai, de gearpmaš ieš buohccá. [23]

Læstadius mitalii girjjistis sámi mytologiija birra ahte son lei gullan oallugiid birra geat eaiggádušše dákkár gearpmašgeđggiid, ee. Muonio suohkanbáhppa, muhto son lasiha ahte son ii leat gal goassege gullan ovttage luonddudutki birra gii diđii dahje sáhtii duodaštit dákkár geđggiid erenoamáš fámu. Son doaivvui ahte árbevierru gearpmašgeđggiin lei juoga maid sápmelaččat ledje oahppan eará álbmogiin, seammás go son diđii bures maid olbmot lávejedje mitalit dan mearkkašumis ja buorideaddji fámus buozanvuodaid ja vigiid vuostá.

Sáivo-sarvvís lei Sáivo-riikka sarvvís man noaidit sáhtte gohččut boahit doarrut eará noiddiid bohccuiguin. Dákkár doarrumat eai lean dušše doarrumat guovtti sarvá gaskka, muhto maiddái noiddiid iežaset gaskka. Dat sápmelaš gean boazu billista čorvviid doarruma oktavuodas, buohccá ja sáhtá vaikko jápmit. Læstadius oaivvildii ahte go dákkár doarrumat galge čađahuvvot, de ledje noaidit ieža geat válljejedje albma sarváid iežaset ealuin ja bassindahke daid Sáivui. Gávdnojit almmatge maiddái mitalusat mat čájehit ahte Sáivo-sarvvís livččii leamaš eambbo go dábálaš boazu:

Muhtomin mun ledjen vuot bohccuid geahččame Fárrenjeakkis ovdalaš juovllaid. Ledjen eahkedis Ora-Ábbo dálus gáfe vuoššame alccen. Govdagálo-Elias Anáris lei johtime ráidduin vuolás Reaisavutnii juovlaviinni viežžat. Dat lei maid orustan Ora-Ábbui. De mun go gergen gáfestallamis ja stellejin iežan idjii, de mannen bohccuidan lusa. Dohko go bohcten, de bohccot nu ballet ahte ruhttet oanehažžii ja de fas jorggihit, ja mun in dieđe mas dat ballet. De mun fuomášin mañázassii stuora čuoivvat hearggi bohccuid siste, nu hirpmus stuoris ahte – ja čoarvvit nu stuorrát ahte -, leanggat čeabehis ja ávohas sealggis, čáppa ruomat vel, dušše raddebáddi lea luovus. Muhto vuohtaráipegeahčen lei stuora čulku. Dan čulkkus ballá ieš ge ja de ruohtá, ja mu bohccot mañis. Álggos mun gádden ahte Govdagálo-Eliasa heargi dat lea gaikon iežas luovus. Mun vigen dan njoarostit gitta, muhto in mun darvehan.

De álgen mun geahččat dárkileappot dan heargái, ja de mun fuomášin ahte dat ii máhte leat albma heargi go dat lea nu hirpmus stuoris. De mun dadjen dasa garraset láhkái ahte: “Don galggat eret mannat

Sarvvís sárgojuvvon goavdá.

*mu bohccuid siste ja dálán. Manne don boađát deike mu bohccuid bal-
dalit?”*

*De vulggii gal eret, ruohtastalai velá, ja manai beanta suttes
Jámmejeašgeavvŋái Njávđánjohkii ja dohko jávkkai. Iđit go šattai, de
mun luottaid vel gurren – das dovdojedje luottat, nu čielgasit vel dego
eará bohccuin ge – dušše sakka stuorát luottat gal ledje go albma bohcc-
cuin, ja luottat maid manne beanta suttes guikii eai ge oidnon ihtime
gosage šat dan suttis. Jámmejeašgeavvŋis lea boares hávdádansadji.
Eará mun in dieđe man dihte dat neahkameahttun leaš oidnon dakko.
[24]*

Eamiálbmogiin lea leamaš lagas ok-
tavuohta luonddu elliiguin. Sámi
noaidi einnosteamen bivdolihku.
M. Hoffmann 1737.

Eará eamiálbmogiid oskkut

Eamiálbmogiid mitalusain máilmmi birra leat olu eallit. Mii gullat iešguđetlágán elliid birra: elliid birra mearas, eatnamis ja áimmus. Buohkain leat sierra mihtilmasvuodát ja erenoamáš iešvuodát. Danne ferte olmmoš oahppat doahttalit elliid iešguđetge vugiin, dan mielde geat sii leat. Olbmuid ja elliid gaskka lea maiddá lagas oktavuoha. Muhtumat sáhttet gohčoduvvot áhkkun dahje áddján, earát fas oabbán ja vielljan. Myhtain mitaluvvo dan ággis go eallit hupme ja elle dego eará ge olbmot. Historjjáid čađa leat olbmot váldán oahpu elliin, áđđestallan daid go dánsot ja áđđestallan daid jienaid go lávlot. Dáin-nalágiin gulahalle elliiguin. Muhtun Cree-indiána dajai: “Dološ áigge sáhte eallit ja olbmot humadit seammaládje go mun humadan iežan bearrašiin juohke beaivve. Leat ain muhtumat mat máhttet, muhto eai leat oallugat.” Noaidi guhte lei servodaga oskkolaš jodiheadji, máhtii dán. Son ipmirdii čiegus áššiid ja máhtii geavahit elliid, dahje goit sin vuoinjalaš várjaleddjiid, veahkkin iežas barggus. Muhtun elliide ledje buorit, earáin fas balle. Mitalusain ilbmet muhtumat vearálašžan, earát fas sága gaskkusteadjain, ustibin, várjaleddjain dahje veahkkin.

Eamiálbmogat leat doloža rájes leamaš bivdoolbmot geain lei lagas oktavuoha sálašelliiguin. Dat go atne elliid nu árvvus, vulggii sin eallinvuogis. Muhtun indiána dajai: “Dán áigge mii eaddudit elliid. Dat sáhtta dagahit ahte eallit jávkkodit min guovdu. Dat sáhtta dáh-páhuvvat. Dán áigge ii leat šat nu mot dalle lei go mun ledjen nuorra. Olbmot eai šat ipmir elliid. Sii guđet ain fertejit bivdit birgejumi dihte, sii ipmirdit ahte eallit leat dego mii ieža. Dat sáhttet jávkat eai ge šat boahit ruovttoluotta.” Dát olmmái diđii ahte lea dehálaš ipmirdit elliid luonddu, muđui ii sáhte šaddat čeahpes bivdoolmmái, ja dan gal fertii leat jus galggai birgehít iežas ja bearraša. Lagas oktavuoha elliiguin bođii maiddá oidnosii dan bokte ahte navde duovdagiid dan mielde makkár eallit doppe ledje. Dat sáhtii leat buorren veahkkin bivddus. Maiddá olbmot sáhte navdojuvvot elliid manjis. Indiánat gohčodedje mánáideaset ovdamearkka dithe Billy Luossa, Michael Goaskin, Charlotte Ruohtti-Rieban, ja muđui leat indiánalaš namat nu go Crazy Horse ja Black Elk dovdosat. Máhttu ja ipmárdus elliidmáilmmi birra boahťa čielgasit ovdan sániin maid Qaqourtingneq Netsilik-álbmogis Kanadas dajai:

Muhtomin lei fámoláš noaidi guhte háliidii geahččalit mot lea eallit meahceallin, ja nu son divttii iežas ođđasit riegádit iešguđetge eallin. Álggos son šattai guovžan. Dat lei váttis ja lossa eallin. Son lei álo vád-joleame. Vel seavdnjadin nai šattai vánddardit ja ohcat biepmu.

Crazy Horse.

Dasto šattai njuorjun. Dalle son lei álo buoremielas ja stoahkalas ja vuojadii eará njuorjuiguin fárrolaga báruid siste. Ii lean nu stuora erohus olbmo ja njuorju eallimis, dasgo maiddái njuorju sáhhtá molsut hámi olmmožin ja leat čeahpes bivdi. Muhtomin dat bidje gillariid muohttagii seammaládje go olbmot dahke.

Muhtomin lei noaidi gumpen, muhto dalle son gal measta nealggui jámas dassáži go earát gumpet morašišgohte su ja dadje: “Čuolas bures gitta jiknii iežat gaccaiguin ja geahččalit čuovvut min go mii ruohttat.” Dáinnalágiin son oahpai bohccuid speadjat.

Dasto šattai son moskkusvuoksán ja báhkkanii gasku čorraga. Mañnel šattai son boazun, muhto dalle son ii goassege nagodan jaska

orrut ja lei álo váraid nalde. Ii lean suohtas leat boazu. Dáinnalágiin vásihii noaidi buot elliid eallima ja oahpai mot dat ellet. [25]

Davvi-Amerihká indiánaid gaskkas lei hui dábálaš oskut bajimus sivdnideaddji ipmilii. Sivdnideaddji ipmilis ledje olu namat daid iešguđetge álbmogiid gaskkas, muhto dábálaččat gohčoduvvui dušše “áhččin”. Muhtomin govahalle su beaivvážin, eará háve fas olmmožin, ja muhtomin eallin. Shoshoni-indiánaid mitalusain máilmmi šaddama birra lea sivdnideaddji ipmil sárdnideaddji ja jurddašeaddji gumpe. Son dat lea mii lea hábmen máilmmi nu ahte doppe sáhttá orrut. Su mielde lea koyohtagumpe mii ii leat nu čeahppi go gumpe. Koyohtagumpe govviduvvo dego juogalágán kloavdnan mii ii lihkostuva doaimmaidisguin. Dábálaččat son ráhkada dušše moivvi alces ja earáide. Eará elliin lea dihto doaibma, ja ledje dávjá dákkár elliidsullasaš fámut geaidda olbmot rohkadalle go dárbbashedje praktihkalaš veahki. Dušše duohta headis dahje dihto oskkolaš seremonijaid (omd. beaivvášdánssa) oktavuodas rohkadalle bajimus ipmilis veahki. Apache-indiánain lea mitalus dan birra mot eallit muhtomin gilvaledje oaivámušámmáha nalde. Čájehuvvui ahte ii oktage ealli lean nu fámoláš ahte sáhtii šaddat olles máilmmi oaivámuššan. Dušše beaivváš, baján ja seavdnjadas sáhtte ovddidit šattolašvuoda ja eallinmovtta eatnamis, muhto eai vel sii ge nagodan dan áibbas akto dahkat. Ja nu šadde lágídit ovttasbarggu gos guhtege oaččui dihto doaimma dan mielde guđiin báikkiin sii ledje hárvánan vánddardit:

Dološ, dološ áigge bođii gohččun ráđđečoahkkimii Beaivváža dálus geahččalan dihte gii galggašii šaddat oaivámuš. Koyohtagumpe háliidii oaivámuššan, nu ahte son maid vulggii dohko. Sii dadje sutnje: “Don beasat oaivámuššan jus máhtát dán lohkat,” ja de adde sutnje báberbih-táža. Koyohtagumpe geahčai báhpirii ja vikkai buoremus lági mielde lohkat, muhto áidna maid máhtii dadjat lei “sisi, sisi, sisi”. Dalle dadje sutnje: “Don oaččut mannat ávdin meahccái ja doppe sáhtát leat oaivámuš.”

De bođii garjá ja háliidii oaivámuššan. Son lei beakkán iežas romes giela dihte, ja nu dadje ge sutnje ahte son beassá oaivámuššan jus máhttá vástidit iežas ovddas. Garjá hupmagođii, muhto áidna maid máhtii, lei áđđestallat dan maid earát juo ledje dadjan. Dalle sii dadje garjái: “Go juo humat nie, de oaččut gielat geavahit muorragierragiin.”

De bođii eananroahttu ja háliidii oaivámuššan. Dat lei hui vuovdnái iežainis ja oaivvildii ahte son gal ánsásá dákkár nama. Buohkat Beaivváža dálus boagustedje ja bilkidedje su ii ge oktage háliidan su oaivámuššan. De manai eananroahttu olggos ja čohkkii biekká, balvvaid ja arvvi ja bálkestii daid Beaivváža dálu njeaiga. Dasto válddii šattuid ja

rásiid eatnamis, cokkal daid iežas sehkkii ja válddii mielde eatnan vuollái.

Olles eanan doalai vuoiŋjahaga go eananroahttu jávkkodii. Ii jietna ge gullon. De geahččaledje buohkat Beaivváža dálus gávdnat eananroahtu vai oččoše ruovttoluotta buot maid dat lei dolvon. Unna kolibri-lottáš girdilii olggos ja loahpas dat gávnai eananroahtu. Dat dajai kolibri-lottáži: “Dii bilkideiddet mu go mun háliidin oaivámuššan, ja jus háliidehpet mu ruovttoluotta, de galgabehtet dánsut munnje guoktenuppelohkái beaivvi. Guoktenuppelohkái beaivvi mun boadán.” Ja buohkat Beaivváža dálus dánso guoktenuppelohkái beaivvi, ja eananroahttu bođii ruovttoluotta nu mot lei lohpidan. Das ledje mielde buot maid lei dolvon, ja máilbmái šadde fas balvvat, bieggas ja arvi, ja maiddái šattut šaddagohte fas.

De álggiiga Beaivváš ja Baján ságastallat. Soai digguiga goabbá sudnos oažžu eambo šattuid šaddat. Beaivváš dajai: “It leat don mii oaččut šattuid šaddat, muhto mun!” Baján dajai: “Jus don leat nu čeahppi, de beasat oaivámuššan, muhto álggos fertet gilvit juoidá mii sáhtta šaddat.” Beaivváš gilvvii gortni, muhto go gordni lei šaddan ovtta juolgemihtu stuorisin, de goikkai ja jámii danne go ii ožžon čázi. De dajai Beaivváš: “Gal dus dáidá leat riehta. Dus lea ovddasvástádus šattuid šaddamii, geahččal don ges gilvit juoidá.” Dasto gilvvii Baján gortni, muhto go lei šaddan guokte juolgemihtu stuorisin, de heittii šaddamis danne go Baján čáhodahtii almmi, ja go eatnamis lei beare olu čáhci. Beaivváš ja Baján ságastalaiga ášši ja bođiiga maŋážassii ovttaide: “Ii munnos lean goappásge riehta. Dáinnalágiin moai fertejetne dahkat: Moai veahkehetne goabbat guoibmáme ja de šaddá buot buorre.” Soai gilvviiga fas gortni ja dál gal gordni sihke šattai ja stuorui. “Dás duohko áigo dáinnalágiin bargat, moai áigo ovttasbargat ja veahkehit goabbat guoibmáme.”

De hupmagođiiga Beaivváš ja Seavdnjadas. “Moai maid dahke seammaládje,” soabaiga soai. Beaivváš dajai: “Idđedis eahkedii áiggun mun čuovvut buot mii lihkada eatnamis, ja go mun luoitádan, de lea álo muhtun gii čuvoda mu.” De dajai Seavdnjadas: “Mun áiggun dahkat seammaládje go mun lean ruovttus. Idđedis go mun jávkkodan, de galgá álo leat muhtun gii čuvoda mu.” [26]

Dáinnalágiin lea buot eallin álo jođus. Muhtumat riegiidit ja muhtumat jápmet juohke beaivvi ja ija, ja luondus leat álo fámut mat ráđđejit dihto báikkiid eallimis: koyohtagumpe ávdin meahcis, garjá áimmus, eananroahttu eatnan vuolde - ja beaivváš, baján ja seavdnjadas ráđđejit eallima eatnama nalde. Buot diŋggain lea su dihto sadji ja doaima.

Beaivváš ja Mánnu ledje bajimus fámuidd searvvis. Dat ráđđedjedje almmi balvvaid badjel. Beaivváš lea dievdoipmil ja Mánnu fas lea nissonipmil. Muhtun mitalusain soai leaba náitalan goabbat guimmiineaska. Okta mitalus čilge ahte go mánnu ii báitte almmis, de lea dan dihte go son guoddá bártnis iežas salas. Maiddái Beaivváš váldá muhtomin sudno bártni iežas sallii. Dat lea dalle go lea beaivvášsevnjnodeapmi. Muhtun eará mitalusas mitaluvvo dan birra go Beaivváš vulggii bivdui dávgebissuin. Go golai nu guhkes áigi ii ge lean vuossu ollen ruoktot, de vulggii Mánnu ohcat su. Son fertii mátkkoštit measta 30 beaivvi ovdal go gávnnai Beaivváža. Dat lea siva dasa go Beaivváš maŋnel nai álo johtá almmi rastá ná guhkes áigodagaid.

Beaivváža ja Mánu lagamus ovttasbargoguoibmi lea Baján, Almmi várjaleaddji. Sus lei nanu dávgi man buolli njuolat sáhtte billistit vel fámoláččamus borriid ge. Iroquois-álbmot gohčodii Bajána *Hino*, ja su nissonlaš guoibmi lei Arvedávgi. Vaikko Hino dábálaččat lei olbmuid ustitt, de lei dehálaš ahte olbmot eai suhtadan su. Muhtun mitalusas maid Cherokee-álbmot mitala “olbmá birra guhte náitalii Bajána oappáin”, lei eamidis hui heittogis dilli isidiin. Danne Baján suhtai hirmosit. Álddagas leađggi almmis ja deaivvai olbmá nu ahte manai galmmas. Go fas čielggai, de doaivvui ahte son lea dušše oanehaš leamaš mannan galmmas, muhto čájehuvvui go ollii ruoktot ahte buohkat ledje doivon ahte son lea áigá jápmán. Ja son jámii ge dušše čieža beaivvi maŋnel.

Lassin beaivvážii, seavdnjadassii ja elliide leat luonddus muđui maid várjaleaddjit. Muhtun várjaleaddji- ja veahkkevuoigat orrot eatnan vuolde dahje čázis. Sin bargu lea fuolahit šattuid šaddama, elliid birgejumi ja hehttet eatnanvuoláš vašálaččaid boahtimis eatnamii. Dat sáhtte maiddái luoittit luovus guliid jus oavvildedje ahte olbmot bivde beare garrasit.

Luonddu várjaleddjiin ledje olu namat. Cherokee-indiánat gohčodedje daid *yunwi tsunsdi*, “smávvaolbmot”, ja gávdnojedje olu šlájat: *Geađgeolbmot* ledje bahás olbmot mat álo galge dáguhit man fámoláččat sii leat. Dáhpáhuvai ahte sii suoládedje olbmománáid. Sii ledje šaddan bahát danne go olbmot ledje ásaiduvvan sin duovdagiidda. *Lágerolbmot* liikojedje hárdit ja dájuhit olbmuid. Go omd. mánna boagustišgođii nahkáriid siste, de lei danne go lágerolbmot čagalduhte su. Sis lea buorre mokta ja liikojit illudat earáiguin ovttas. Ja dasto ledje *duopmaolbmot* mat leat buorit ja veahkehit olbmuid. Mitalusat *Yunwi-tsunsdi* birra giedáhalle golbma dehálaš ášši eallimis: go mitalledje *Geađgeolbmuid* birra, de lei diehtu ahte lea dehálaš doahttalit ja dohkkehit ahte mis leat buohkain vuoigatvuođat ja

Cherokee-indiánaid máskkat, mat geavahuvvojedje noidošettiin.

rájjit maid earát eai galgga duolbmut, danne go jus dan dahká, de mávssahuvvo juogaládje muhtun čáppa beaivvi. Go muitaledje lágerolbmuid birra, de dáguhedje ahte ii galgga máilmmi váldit nu mearihis duođalaččat álo. Lea buorre illudit ja juogadit ilu earáiguin. Ja go muitaledje Duopmaolbmuid birra, de oaivvildedje ahte lea dehálaš buori dahkat ja buori udnod earáide almmá dan haga ahte vuordit oážžut juoidá ruovttoluotta.

Vaikko muhtun smávvaolbmot leat buorit, de várrejedje doallamis singuin beare lagas oktavuođa. Dat ledje luonddu várjaleaddjit ja suodjaledje luonddu doppe gos sii orro. Muitaluvvo ahte muhtomin sáhtii gullat sin goavddesdearpamiid aktonas báikkiin. Muhto ii lean áibbas oadjebas ohcalit sin danne go sii eai liikon vurjojuvvot ruovt-

tus. Dalle sáhtte jorbodahttit olbmo nu ahte son ii šat diehtán gosa galggai mannat. Vaikko loahpas deaivvai ge ruoktot, de ii šaddan šat goassege seammalágán go ovdal. Muitaluvvui ahte muhtomin bohtet smávvaolbmot viesu lusa ihkku. Olbmot geat leat viesus, gullet sin go humadit, muhto eai galgga fal mannat olggos. Ja idđedis sáhtte gortnit leat čohkkejuvvon ja gieltit láddjejuvvon, dego livčče oallugat bargan veahkkálaga. Jus muhtun almmatge vuolgá olggos, de jápmá. Go bivdi gávdná juoidá vuovddis, nu go niibbi dahje čeabethearvva, de galgá dadjat: “Yunwi-tsunsdi, mun háliidivččen dán.” Dat maid gávdná eatnamis, sáhtta gullat sidjiide, ja jus ii jeara lobi váldit dan, de dat bálkestit geađggi manjái go vázzát ruovttu guvlui.

Guokte Cherokee-nieidda láviiga váccašit vuovddis muhtun dievás doppe lahka gos oruiga. Nuppi nieidda eadni várrii sudno dávjá mannamis muhtun dihto báikái vuovddis. Eadni logai ahte dat lea imašlaš ja váralaš báiki. Dát lobihis báiki lei juste dievá bajábealde nieiddaid ruovttu lahka.

Muhtun beaivve fuomášeigga nieidda guovttos ahte soai háliideaba oaidnit dán erenoamáš báikki ja gávnnahit mii dainna lei nu imašlaš. Soai vácciiga dievá badjel ja gávnnaiga bálgáža mii čuovui joga. Dan mielde soai vázzáiga. Veaháš dobbeleappos oinniiga muhtun muoraid maid gierragat ledje čadnojuvvon oktii dego goađádassan. Soai čakŋaleigga sisa ja fuomášeigga ahte muhtun dahje juoga lei gaikon eret buot šattuid eatnamis. Eatnamii ledje bordojuvvon smávva geađge-gubažat. Dat ledje bordojuvvon nu ahte muittuhedje bustávid, muhto visot geađggit ledje biddjon veaháš botnjut. Nieiddat oaivvildeigga ahte dáppe gal ferte muhtun orrut ja doapmaleigga olggos ja viehkaleigga eret. Veaháš dobbeleappos oinniiga unna ádjáža, veaháš badjelaš mehterbeali guhkki. Son lei čakppesvarat, ja sus ledje guhkes vilges skávžžát ja guhkes vilges vuovttat. Son boagustii sudnuide, dego livččii diehtán ahte soai leaba leamaš su ruovttus.

Nieiddat viegaiga ruoktot nu johtilit go nagodeigga. Nuppi nieidda eadni lei olgun čuožžume ja oinnii sudno boahtime, ja son árvidii gos soai leigga leamaš. Son válddii nieidda guovtto sisa ja vettii sudno siera, buohkain eret, čieža beaivvi. Son buvtii sudnuide biepmu, muhto ii suovvan ovttage oaidnit sudno danne go leigga leamaš oktavuodas Yunwi-tsunsdiin, smávvaálbmogiin. [27]

9. luohkká

Mii lea buorre ja mii lea váralaš
Noiddiid birra
Noaidi vehkiid birra
Veahkeheaddji ja vahágahtti fámut
Goavdá birra
Ráđđejeaddji ja ođasteaddji fámut
Bassi áiggi áittardeaddjit
Jábmiidrikkat
Eará eamiálbmogiid oskkut

Mii lea buorre ja mii lea váralaš

Buori ja bahá erohus adno dávjá vuoddo vuostelasvuohtan eallimis. Oskkolaš máilmmis sáhtta oaidnit dán vuostelasvuođa lpmila ja Neavrri doarrumin. Dát jurddašuvuohtan lea hui dábalaš *teistalaš* oskkuin, dat mearkaša oskkuin mat deattuhit dan ovttá lpmila (juvdálaččat, risttalaččat ja isláma), muhto eará oskkolaš árbevieruin eai leat eallima vuostelasvuođat nu guovddážis. Sámi dološ oskkus omd. eai oskon čielga bahá fámuide. Dát jurddašuvuohtan bođii sámi árbevirrui risttalašvuođa mielde. Sámi árbevierus ledje baicca iešguđetlágán váralaš fámut, fámut mat vuostálaste eallima ja áite dan moivviin ja jápmimiin. Muhtomin sáhtte dát fámut leat *buoredáhtonat* olbmuid ektui ja veahkehit sin. Ležže dal váralaččat dahje eai, dat vulggii das man bures dat doahttaluvvojedje. Jus eai doahttaluvvon, de sáhtte jorgalit olbmuid vuostá ja vahágahttit sin. Danne ii leat eallima gilvu sámi dološ oskkus nu čielgasit buori ja bahá doarrun, muhto baicca buori ja váralačča doarrun.

Noiddiid birra

Noaidi lei sámi servodaga oskkolaš jođiheaddji. Son lei njunuš buot das mii gulai eallima ráđđejeaddji fámuide oktavuhtii. Læstadius muitala ahte noiddiid atne hui árvvus ja gohčoduvvojedje álbmoga jierbmin dahje báhppan. Noaidit sáhtte maid gohčoduvvot “profetan” danne go máhtte einnostit boahhteáiggi.

Noaidi sáhtii leat ávkkálaš veahkki buozanvuođaid oktavuodas ja eará bárttiid oktavuodas maiguin ii birgen ieš akto. Muhto noaidi sáhtii maid leat váralaš olmmoš, danne go jus son suhtai, de ii lean buorre diehtit maid son sáhtii fuomášit. Go noaidi galggai bargguidis doaimmahit, de ledje hirbmat váralaš fámut maiguin son dáistalii. Noaidedoaimma gáibidii olu máhtolašvuođa ja čehppodaga, ja muhtomin dáhpáhuvai ahte geavai boastut. Son sáhtii ieš massit heakka jus ii lean várrugas. Boarraseamos čállojuvvon muitalusas noaidi birra 1170-logus (*Historia Norvegia*) muitaluvvo ná:

Muhtomin go muhtun risttalaččat ledje gávppašeame sápmelaččaiguin ja čohkkájedje singuin beavddis, de gahčai dálu eamit fáhkkestaga ja jámii. Risttalaččat moraštišgohte ja váidališgohte, muhto sápmelaččat eai váldán dan veaháš ge duodas. Son ii leat jápmán, lohke, muhto lei muhtun noidon su guhte udnui sutnje bahá, ja lei álki fas ealáskahttit su. Dasto lebbii muhtun noaidi ránu láhtái; dan vuolde lei son ráhkkanan lávlut báhkinaš lávlagiiddis. Dasto son loktii unna gáráža áibmui; das

Noaidi dearpamin bállimiin
(veahčiriin) goavdá bajoža - ja
"jámálgan". Schefferus 1673.

lei dego seavlli hápmi ja dan siste ledje dievva smávva govvádusat: bos-sut, lengejuvvon bohccot ja sabehat ja vel unna fatnasaš nai mas ledje áirrut, buot ledje reaiddut maid neavri geavahivččii fievrun, duoddariid badjel ja vumiid mielde ja čiekŋalis mearaid badjel. Maŋnel go son lei noaiddástallan ja dánson dáinna rusttegiin, de son gahčai, olles rumaš lei čáhppat dego čáhppes olbmo rumaš, ja son šliivvidii dego livččii áibbas mielahuvvan. Fáhkkestaga rágádii son seammás go čoavji luoddanii ja vuoigŋa guđii su. De jerre sii muhtun earás gii máhtii dákkár noaidegoansttaid, ahte mii lei geavvan dáinna guoktáin. Dasto dát nubbi maid noaiddástallagođii seammaládje, muhto boađus šattai áibbas eará; dasgo dán háve eamit lihka, dearvvaš ja ollis, muhto jápmán noaidi bisui jábmin, ja dat lei dáhpáhuvvan dáinnalágiin, čilgii nubbi: noaidi noidodat lei nuppástuvvan bossun, ja go dat mearihis leavttuin manai jávrru mielde, de dáhpedorpmis deaivvadii vašálašnoidodagain mii lei nuppástuvvan čohka sággin. Dát sákkat ledje čihkkojuvvon jávrrebođnái, ja dasto dat čuoggasedje dan noidodaga čoavjái mii lei boahtán ovddal – dat lei juo čielggas maŋnel go oidne noaidi ruovttus. [28]

“Unna gárás” mii namuhuvvo teavsttas, dáiddii leat noaidi goavddis. Čuožžu ahte dan siste ledje dievva smávva govvádusat. Čálii ii dáidde ieš leamaš oaidnime mii dáhpáhuvai ja čálii muitalusa dan mielde maid earáin lei gullan. Dat soaitá dagahan boasttu ipmárdusaid, dasgo govvádusat ledje vissásit dat govvosat mat ledje sárgojuvvon goavdá. Go noaidi dearpá goavdá, de son šaddá dego juogalágán gárrenvuhtii ja veallána láhttái dego livččii galmmas mannan. Dalle son sádde iežas *friddjasielu* mátkái. Jurdda lea ahte olbmos leat guokte sielu, okta siellu mii gullá vuoigŋahahkii ja nubbi siellu mii gullá rupmašii (dákteriggái). Lea vuosttaš siellu mainna sáhtta mátkkoštit, dasgo dat lea friddja ii ge leat čadnon rupmašii. Muhto noaidi ii leat várrogas ii ge oainne dan vašálačča mii lea jávrebottnis gos su friddjasiellu johtá muhtun *Sáivo-guoli* vehkiin, mii dán oktavuodas lea bossu. Noaidi friddjasiellu boahtá čohka sákki vuostá maid su vašálaš lea bidjan dohko su dihte, ja danne son massá heakkas. Nubbi noaidi lei čeahpit ja garvvii váralašvuoda, ja dainnalágiin son nagodii gádjut nissona ja viežžat su ruovttoluotta eallimii.

Dáččat atne noaidi dakkárin mii geaidá, ja noaidi doaimma fas atne imašlaš geaidingoanstan. Johttiskuvlla oahpaheadji Isaac Olsen gii orui Nuorta-Finnmárkkus 1700-logu álggugeahčen, muitala ahte sápmelaččat ieža atne sihke noaidi ja su bálvalusaid hui árvvus:

Go noaidi boahtá sápmelaččaid orrunbáikkiide, de sii bohtet su ovddal ja bovdejit su sisa ja addet sutnje buoremus saji. Ii oktage galgga su lah-

Noaidi sárgojuvvon goavdá/meavr-resgárrái.

ka boahit, su guoskkahit, hehttet su dahje moktege suhttadit su. Sii addet sutnje ođđa duolji man nalde čohkkát ja guossohit sutnje buoremus biepmu ja buolliviinni jus dat leažžá. Jus lea mihkkege mii vahágahtášii sin, dahje jus lea makkárga lihkohisvuohta dahje bahávuohta sin guovdu, de son oaidná dan buolliviinnis ja sáhtá gávnnaht mas dat vuolgá ja mot dainna galggašii birget. Go noaidi áigu velledit nohkkat, de sii láchet sutnje seangga iežaset buoremus gokčasiiiguin. Dasto son niegada ihkku ja oaidná oainnáhusain lea go mihkkege baháid lahkoneame, juogo buozanvuohta dahje lihkohisvuohta, ja dasto son muitala sidjiide dan birra idđedis. [29]

Noiddiid fámuin lei erohus. Muhtumat ledje gievrrat, ja earát fas eai lean nu gievrrat. Muitaluvvo muhtun noaidi birra gii áigui oahpahit iežas bártni noaidin, muhto son lei beare geanoheapme. Muhtun goansttaid gal oahpai, nu go buoridit bátnevárkka ja čalbmevigiid, muhto son ii šaddan goassege makkárga gievrras noaidin. Gievrramus noaidi gohčoduvvui *girdi-* dahje *boranoaidin*. Dákkárat sáhtte goddit nuppi dušše jurdaga fámuin. Eará ávkkálaš goansta lei máhttit čatnat suollagiid:

Muhtomin bijai noaidi bártnis márkaniid luosaiguin ja vuojaiguin ja rávvii ahte: “It dárbbas don gálvvus atnit fuola, oáččut guođdit šilljui dassázii go leat soahpan gávppi, dasgo dan nala mun lean vissis, ahte ii gálvvuidd suolát oktage. Go don boadát gerresa lusa ja oainnát ovttage das gitta, de galggat don jearrat ovttá dahje guokte sáni. Jus son ii vástii maidege, de galggat don čorbmadit golmma geardde bealji vuollái, vai son beassá luovus.

Bárdni vulggii ja joavddai manjit eahkes márkaniid. Son manai herggiidis doalvut meahccái guohtut, ja gerresat báhce šilljui. Son manai sisa muhtun vissui ja orui doppe ija. Árrat idit niegadii son ahte su áhčči bovtii su bajás ja muitalii ahte: “Okta olmmoš lea du gerresiid luhtte orron geažos ija, vuolgge dál su gálgat luovos!” De badjánii son ja manai márkanšilljui ja gávnnai doppe muhtun olbmá guhte lei luossa-gerresii darvában. “Maid don dás barggat?” jearralii son. Ii dat vástidan maidege. “It go don leat suoládit bohtán?” jearai fas ja čorbmadii guovtte geardde ja čorbmadii velá goalmmádassii. De njuikii suola goalodettiin ja viehkalii eret. Son gávppašii ja go gearggai, de manai ruoktot ja muitalii su áhččásis buot dan mii lei dáhpáhuvan. De vástidii dat noaidi: “Gal mun dan juo oidnen, ovdal go don vulget.” [30]

Noaidi vehkiid birra

Gáibiduvvui guhkes oahpahus ja hárbhallan jus galggai šaddat noaidin. Dávjá álggii doaibma dainna ahte oaččui niegu bokte dieđu álgit noaidin. Isaac Olsen muitala ahte ledje *noaide-gáccit* mat bohte nihkui smávva mánáid hámis ja almmuhedje iežaset veahkkin dán válljejuvvon olbmui. Dat ledje gárvodan sámi gárvvuiguin, guhkes rukses ja alit gávttiiguin. Birra sis lei silba- dahje datneboagán, ja julggiin sis ledje gápmagat ja čáppa vuoddagat. Sis sáhtii maid leat náhkkegahpir oaivvis ja soabbi gieđas. Gáccit hupme dušše sámegeiela ja gáibidedje ahte earát maid galge dan dahkat. Olbmot atne gácciid “Ipmila erġelin” ja atne sin hui árvvus. Gáccit ilbmudedje erenoamážit sin ovdii geat gulle noaidesohkii. Sii bohte lagas jápmán fuolkkis ja fálle iežaset nuvtá oahpahit sidjiide noaidevuoda. Daddjui ahte olbmot geat leat ožžon oahpu sis, šadde buoremus noaidin. Son guhte mieđai oažžut oahpahusa noaidevuoda dáfus, galggai dan sadjái oažžut bálkká earáin:

Buohkat galget addit noiddiide dan vuoigatvuoda mii sidjiide gulai, okte geasset ja okte dálvet. Dán lea Vuosttaš noaidi ja noaidegáccit gohččon ja geatnegahtán, ja gohčoduvvo vearrun. Go noaidi boahtá guossái, de dadjet ahte son boahtá gáibidit vearus, earret dan erenoamáš bálkká maid oažžu guđesge gean veahkeha headis, buozanvuodas, lihkohisvuodas ja eará oktavuodain. [31]

Juohke siiddas sáhtte leat 3-4 olbmo geat máhtte dáid goansttaid ja geat ánsšášedje noaidenamahusa. Dáhpáhuvai maiddá ahte earát máhtte osiid noaidegoansttain, muhto sin eai rehkenastán albma noaidin. Isaac Olsen namuha ahte maiddá nisssonolbmot ledje noaidit ja ahte sii gohčoduvvojedje *noaidegálgun*.

Go noaidegáccit ilbmudedje muhtun olbmo ovdii ja fálle sutnje oahpahit noaidevuoda, de atne dan dábálaččat hui ávkálažžan. Oahpahus attii olu ovdamuniid nu go guhkes eallima, máhtu hehttet lihkohisvuodaid, máksit velggiid ja veahkehit buhcciid. Ohppui gulle olu ja viiddis áššit:

1. mot galgá juoigat ja dearpat goavdá,
2. mot galgá láhttet go deaivvada vuoiŋŋalaš fámuiguin,
3. makkár sániid ja rohkosiid galgá geavahit go dikšu buozanvuodaid ja lihkohisvuodaid,
4. mot galgá geavahit veahkkeneavvuid nu go omd. veahčira, ákšuid, niibbiid jna.,
5. mot galgá gávnnahtit gos eallit ja guolit leat ja huhccalit fuođđuid bivdobáikái dahje bivdobáikkis,

6. mot galgá oažžut iežas friddjasielu mátkkoštit ja vuostáiváldit dieđuid,
7. mot galgá rievdadit iežas gumpen dahje guovžan, ja mot earáid sáhtá rievdadit danin nu ahte šaddet ruohttat meahceallin ja vahágahttit eará elliid ja olbmuid,
8. mot galgá bahá bidjat olbmuide ja elliide ja vahágahttit sin geaid ieš dahje earát vašuhit,
9. mot galgá suoláduvvon diŋggaid oažžut ruovttoluotta ja ránggáštít suollagiid.

Gáccit oahpahedje noaidi daid ipmiliid ja oaffarbáikkiid birra maid son galggai geavahit. Dákkár báikkít galge leat lihkolaččat, veahkkát ja fámolaččat. Sii gulle sin geat čurvo headis, erenoamážit sin geat oaffarušše sidjiide. Dasto oahpahedje gáccit noaidi gos, goas ja mot son galgá čađahit iežas oaffardoaimmaid.

Dáhpáhuvai ahte noaidi gácciid gohččuma mielde gásttašii buohcci máná dahje čirrolas máná. Dalle galggai son mannat vulos jábmiidriikii ja ohcat rievttés nama “seammaládje go bivdi ohcá iežas sálláša”. Noaidi lei maiddá dat guhte dáguhii olbmuide man dárbbášlaš lea doahttalit iežas eatnigiela, árbevirolaš bivttasvieruid ja viessohuksema.

Lei maiddá gácciid gohččuma vuodul ahte noaidi muitalii olbmuide man dehálaš lei doalahit boares eallinvuogi jus háliidii eallit guhká. Mángii jagis galggai olmmoš leat doppe gos leat alla várit, vuomit, bávtit ja ávžžit, mat leat guhkin eret dain báikkiin gos dáččat orrot. Jus bisánii beare guhká ovttá báikái ii ge mannan dain báikkiin gos gáccit orrot, de sáhtii lihkohuvvat ja jápmat. Gácciid bealis deattuhii noaidi man dehálaš luohiti lea. Dan oaivvildedje buktit lihku danne go dat sáhtii doalahit olbmuid eret olu váralašvuodain. Luođi haga ii sáhtán olmmoš eallit ii ge doalahit iežas lihku ja dearvvašvuoda.

Veahkeheaddji ja vahágahtti fámot

Isaac Olsena mielde gávdnojedje guovttelágán gáccit. Nubbi joavku lei dat mii miellidbuvttii buori:

o Buorit gáccit oahpahedje olbmuide bargat buori nu go omd. gásttašit mánáideaset ođđasit go buhce, buoridit buohcci olbmuid ja elliid, váldit eret baháid mat ledje biddjon olbmuide dahje šibihiidda, jávkadit lihkohisvuoda mii bođii bivdiid ja guolásteddjiid guovdu, ohcat ja gávdnat fuođđuid ja guliid ja veahkehit sin guđet leat headis.

Peder Olsson lei sápmelaš guhte oahpai sihke bahás ja buriid goansttaid gácciin. Su mánát orro Ávjováris Kárášjogas. Muhtun gáccit bohte Pedera lusa ja fálle sutnje oahpahit noaidevuoda. Son jearai gos sii bohtet, leat go lpmila vai neavrra sáttatolbmot. Go muitaledje ahte bohte neavrris, de son ii áigon singuin maidege dahkamušaid, muhto jus livčče bohtán lpmilis, de son gal áinnas livččii váldán vuostá oahpa. Gáccit vulge eret, muhto bohte maŋŋel ruovttoluotta čábbáset hámis ja lohke ahte dál sii bohtet lpmilis. De gal Peder válddii sin bures vuostá ja gazzagođii oahpu sis. Sii álge vuos oahpahit su juoigat, muhto dušše girku ja áltára birra, ja “skuirris lpmila” birra. Olsen ii beassan goassege diehtit maid dat namma mearkkaša. *Skuirris* soaitá vuolgat *skearru*-sánis mii mearkkaša jorbadasa dahje juvlla, nu ahte dat govvidii áltárláibbi mii olbmuid árbevierus dávjá lea geavahuvvon veahkkin buozanvuoda ja eará váraid vuostá.

Peder Olsson dulkui gácciid oahpu buorren ja ávkkálažžan gitta dassáži go son darvánii sidjiide ja šattai dahkat nu mot sii dáhtto. Go son muitalii ahte son háliidii šaddat rikkis, de su sávaldat ollašuvai. Isaac Olsen oavvildii ahte muitalus lei govvádussan dasa man álkit gáccit sáhttet beahttit olbmo. Buorit noaidit barget buriid nu guhká go gáccit leat buoredáhtonat, muhto dat sáhttet bargat olu baháid jus suhttet. Dalle sáhtii geavvat seammaládje go Hendrick Jonssøniin Várjjagis guhte lei beakkán čeahpes noaidi. Muhto muhtomin go son suhtai, de son gottii ovttá olbmá iežas noaidevuodain. Su suhttu dagahii ahte son jeagadii váralaš gácciid:

o Váralaš gáccit oahpahit geaidit, bidjat baháid olbmuide ja šibihiidda, goddit olbmuid ja elliid noaidevuoda bokte, dat jorgalahttet sihke elliid ja guliid bivdobáikkiin, huhccalit gumppiid ja guovžžaid olbmuid šibihiid nala, viegádit ieža birra gumppe ja guovžža hámis, nuppástuhttet earáid gumpen ja guovžan, ja bohciidahttet lihkohisvuoda ja vahágiid nu mot sidjiide heive.

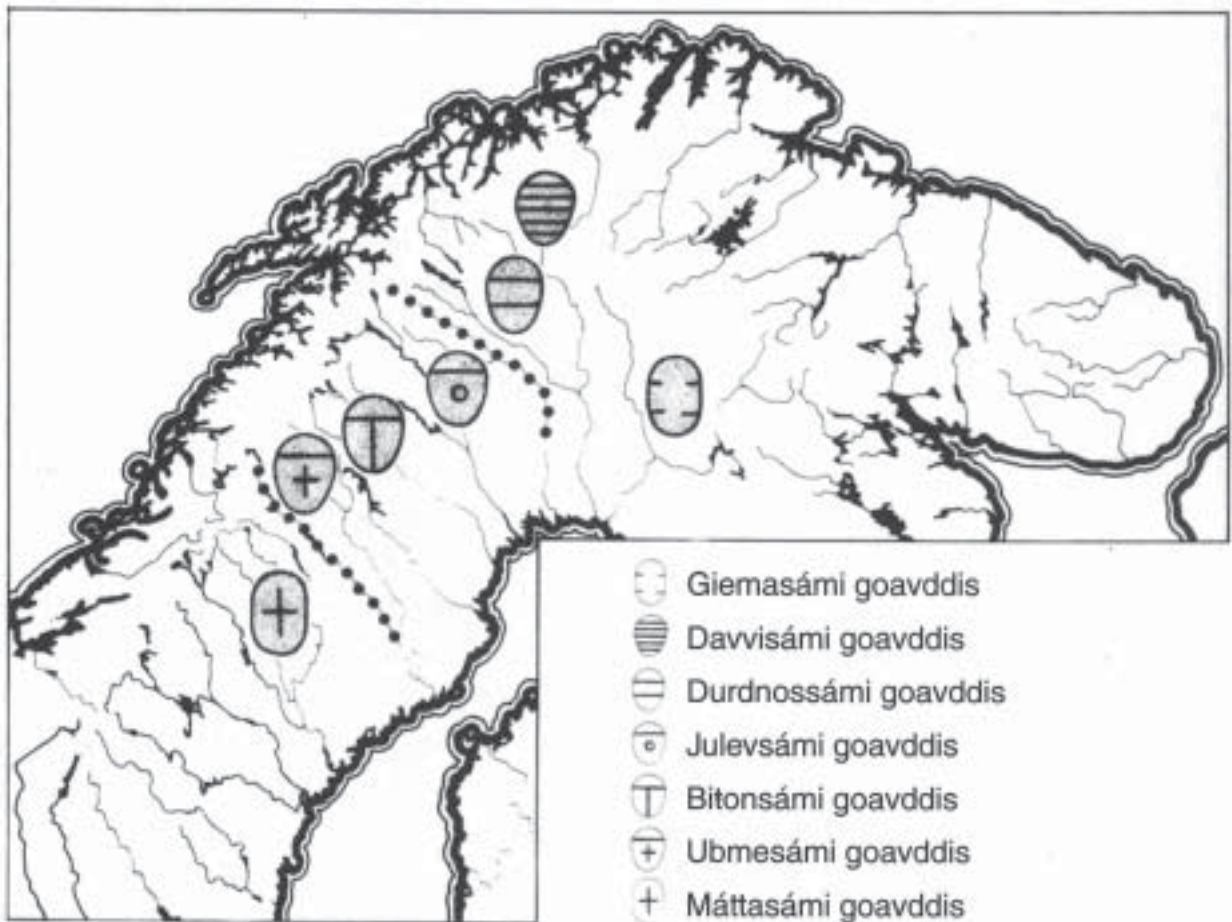
Ledje dakkár gáccit maid boranoaidit geavahedje iežaset veahkkin. Isaac Olsen muitala fearána muhtun Zare Lassesøn birra guhte oahpai bahás noaidegoansttaid gácciin. Su mánát orro Porsáŋggus Olsena áiggis. Dalle go son lei nuorra, bohte gáccit Zare lusa ja fálle oahpahit sutnje noaidevuoda almmá makkárga mávssu haga. Son galggai šaddat nu jierbmái ahte sáhtii veahkehit sihke iežas ja earáid mávssu ovddas. Zare válddii dakkaviđe vuostá sin bálvalusaid ja gazzagođii sis oahpu. Son ii jearran gos sii bohte. Dasto sii oahpahedje sutnje buot maid noaidi berre diehtit ja máhttit. Son šattai okta dain gievrramus noiddiin buot iežas bargguin ja máhtii doaimmahit sihke bahá ja buori nu olu go dáhtui, muhto son vajálduhtii sávvat

alcces lihku ja riggodaga gácciin dalle go sii vuohččan gallededje su. Dan son livččii berren dahkat, dadje olbmot, danne go maŋŋel lea beare maŋŋit. Zare ja su sohka bisso danne geafin agibeavve ja maŋŋel muitaledje muitalusaid buohkaid birra geaid son gottii noaidevuođainis. Go noaidegáccit ledje válljen alcceseaset bálvvá, de sus ii lean rievtti mielde mihkkege dadjamušaid. Lei váttis beassat sin gáibádusain, ja dasto čuovui lossa ja váttis oahpahallanáigi.

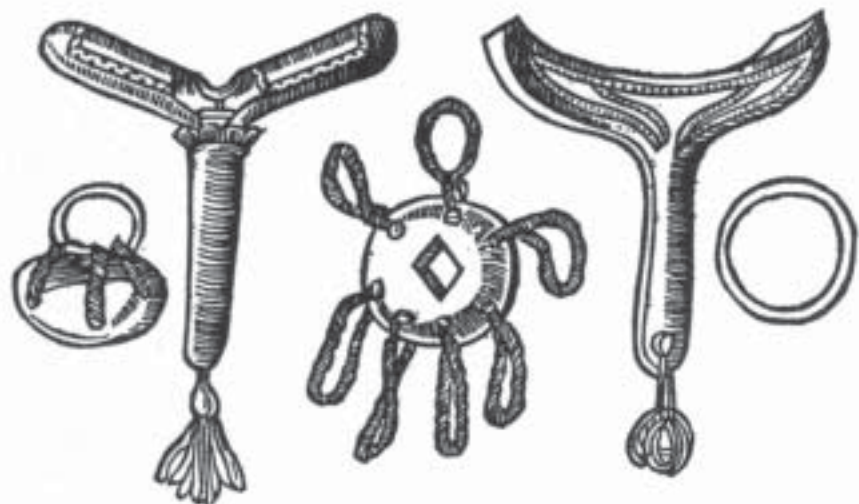
Goavdá birra

Vaikko noaidi sáhtii šaddat gievra ja jierbmái gácciid vehkiin, de elle gáccit almmatge iežaset eallima. Muhtomin sáhtte sii čađahit áššiid almmá noaidi dieđu haga. Muhtun noaidis, Ole Peder Nixsøn, lei nieida guhte náitalii muhtumiin geasa áhčči ii liikon. Gáccit geat dovde su dáhtu ja ahte son lei suhttan nieidasis, manne dasto ja godde nieidda almmá áhči dieđu haga. Easka dalle go gáccit bohte áhči lusa njálmmiit varranaga ja muitaledje ahte dál sii leat dahkan dan maid son lei jurddašan, de ipmirdii áhčči makkár fápmu sis lea. Son gáđai maŋŋel go ledje goddán su, muhto vaikko son lei noaidi, de son ii álo birgen gácciguin. Dattetge oallugat ohcaledje gácciid veahki danne go de sii háhket alcceseaset árvvu ja balolašvuođa earáin, ja danne go gáccit sáhtte sin veahkehit riggut ja oazžut olu fámu. Sii guđet biehttaledje gácciid bálvalusaid, ránggáštuvve garrasit gácciid. Danne eai duostan álo hilgut sin fámu guhkit áiggi vuollái. Dábálaččat geavai nu ahte fertejedje dohkkehit sin bálvalusaid, dáhtto dal dan dahje eai.

Ole Olsson lei muhtun olbmá namma gii riegádii Lágesvuonas 1689:s. Son gulai dovddus noaidesohkii mas ledje nu garra fámut ahte sáhtte vázzit čázis liikka go goike eatnamis. Lágesvuona sápmelaččat muitaledje máttuideaset birra ahte sii ledje nu fámlaččat ahte go galge vuolgit guolástit, de sii válde dušše moadde skálu mielde ja manne guolásteddjiid lusa geat aitto ledje bohtán gáddái iežaset fatnasiiguin ja bivde sis vuoššanguoli. Ii oktage duostan biehttalit addimis sidjiide maidege, danne go jus dan dahke, de bohte bivdorsttegat darvánit mearabodnái nuppes go vulge bivdui ja dainnaláigiin masse buot mii leaččai. Go dasto ollejedje ruoktot, de gávdne gártni oktan ruovdegedggiin ja sevttiin gitta viessoseainnis, ja dalle sii ohppe addit vuoššanguoli eaktodáhtolaččat. Go gáccit bohte Ole Olssøna lusa 1709:s ja dáhtto sutnje oahpahit noaidevuođa seammaládje go su máttut ledje oahppan dan, de son biehttalii danne go dat lei dagahan ahte oallugat su máttuin ledje eallinaga jávkaduvvon maŋažassii danne go doaimmahedje goanstaideaset. Gáccit

Den samiska trumman. Nordiska Museet. 1993.

Bállimat ja vuorbbit,
veaikkut.

lohke dasto ahte lei váivi go lpmil válddii sin ja doalvvui sin ruoktot, dasgo dat goansta gullá ipmilii, ja jus lpmil viežžá sin alccesis bálván ja ustibin, de ii leat dat mihkkege ipmašiid. Dasto áitigohte gáccit su ja lohke ahte son berre čuovvut iežas máttuid luottaidd, ja sii lohpidedje sutnje ahte sii bohtet givssidit ja biinnidit su jámas ja váldit su oalát eret jus son ii fuollan sin oahpa. Ole dattetge ii viššan gullat ge sin, ja maŋŋel son dego dájáskii ja áiggui goddit buot olbmuid geaid oinnii. Ii lean ávki čatnat su gitta ge, dasgo eai lean báttit eai ge oarat mat nagodedje su veaddit, ja olbmot eai diehtán maid galge dahkat.

Seamma áigge lei boahtán eará sápmelaš lulde Deanuvutnii. Son lei fámoláš noaidi ja sus ledje goavddis ja reaiddut mielde. Olbmot bivde dán olbmá boahtit ja veahkehit bártni noaidevuodáinis mávssu ovddas. Dan son dagai ja noaidugodii. Dasto bivddii son oažžut álddu, ja dán son oaffarušai bárdnái guhte dearvvašnuvai noaidi goansttaid vehkiin. Máksun oaččui son veaháš ruđa ja niestebohccuid, ja vulggii dasto luksa. Bárdni bisui dearvvašin birrasiid jagi, muhto de bohte gáccit ruovttoluotta ja bivde su ođđasit váldit vuostá iežaset oahpa. Go son fas biehttalii danne go oaivvidii ahte dákkár oahppu mielddisbukta beare olu bárttiid ja váralašvuodáid, de lohpidedje gáccit sutnje ahte sii áigot givssidit ja biinnidit su garrasit das-sáži go jápmá. Bárdni fas dájáskii ja olbmot šadde bearráigeahččat su ija beaivvi vai son ii gottáše olbmuid ja viehkalivčče meahccái.

Vuosttaš geardde go gáccit ilbmudedje, de ledje sii čábbát gárvodan, muhto maŋŋel go son buohccái, de ilbmudedje bártni ovdii guoli, gumppe, guovžža ja olu earálágán elliid hámis. Sii dahkaludde ahte áigot goddit ja borrat su, muhto son dovddastii ieš ahte neavri lei lohkan ahte sii eai sáhte jávkadit su danne go son doalahii iežas risttalaš oskkus. Bearraš ii diehtán maid galgai dahkat. Eai eará ge noaidit nagodan veahkehit su. Ii vel báikkálaš báhpa ovddasrohkos girkus ábuhan. Isaac Olsen oaivvildii ahte báhpa rohkosat eai ábuhan danne go bearaš ii gárron báhppii mitalit mas buozanvuolta bođii. Muhto de sii gulastedje báhpa Ludvig Christian Paus birra Čáhcesullos ja ahte sus lei dakkár máhttu mii sáhtii leat ávkin dákkár bárttiid oktavuodas. Sii válde bártni mielde Čáhcesullui juovllaid áigge 1710 ja bivde báhpa veahkehit bártni iežas rohkosiid bokte lpmilii. Ii báhpa ge beassan diehtit duohta siva bártni buozanvuolta birra ja danne ii sáhtán son ge su buoridit áibbas, muhto son dearvvašnuvai goitge veaháš. Maŋŋel bođii Isaac Olsen ieš dán bearraša lusa gos beasai gullat ášši birra. Son dáguhii sidjiide man vahát lei go eai lean mitalan báhppii buozanvuolta duohta siva birra. Sii doahhtaledje su rávvagiid ja bivde Olsena vuolgit báhpa lusa ja mitalit buot dasgo sii ieža eai máhtán dárogiela nu bures ahte livčče sáhtán dahkat dan. Ja Olsen dagai nu, ja go báhpa lei gullan buozanvuolta

*duogáža birra, de son máhtii hábmet iežas rohkosiid nu ahte bárdni oč-
čošii veahki. Dattetge čuovvui buozanvuohtha su guhká manjelii, muhto
juohke háve go gáccit ilbmudedje bárdni ovdii, de bođii báhppa ja rohka-
dalai su ovddas nu ahte sii šadde gáidat sus. Go sus buollái ain suhttu,
de dáhpáhuvai ahte bárdni jearai manne olbmot ledje bidjan dán báhpa
su badjelii nu ahte son ii oaččo ráfi danne go sii muosehuhhte buot su
gácciid. Loahpas dearvvašnuvai bárdni oalát ja beasai luovus gácciin.
[32]*

Noaidi goavdá sáhtii mánggaládje ráhkadit. Muhtumiid ráhkadedje gohppojuvvon muoras masa bidje sistti badjel. *Eará goavdáin lei* eanċkilis muorarámma mas lei sistti badjel. Muorra mas goavddis lei ráhkaduvvon, galggai áinnas šaddan suoivvanbáikkis goržži lahka dahje čiekŋalis ávžžis, guhkkin eret eará muorain. Noaidi doalai goavdá gurut giedas seammás go olgeš giedain dearppai T- dahje Y- hámat veahčiriin mii lei bohccočoarvvis ráhkaduvvon. Sistái ledje sár- gojuvvon iešguđetlágán govvosat máihlliin dahje osttuin. Muhtun gov- vosat čájehedje makkár fámut ráđđejedje iešguđetge duovdagiid dán máilmmis. Goavdás sáhtte leat meissetvirjijt ja rieggát mat skille go dearppai dan. Noaidis galgá maid leat luovos meisset-, veaike- dah- je dáktebihtá mii lei čábbát ráhkaduvvon ja hervejuvvon. Go goavd- dis ii lean anus, de lei veažir ja meissetbihtá goavdá siste. Go goavddis galggai geavahuvvot einnosteapmái, de biddjui meissetbiht- tá goavddessistti nala ja dasto dearppai noaidi veahčiriin goavddes- sistti. Dalle lei dehálaš geahččat mot meissetbihtá lihkadii ja makkár govvosa nala bisánii. Dat lei oainnat dieđáhus. Jus meisset lihkadii seamma guvlui go beaivváš almmis, de lei buorre mearka, muhto jus lihkadii beaivváža vuostá, de lei heittogis mearka.

Go noaidi dearppai goavdá, de son bijai bealji dan vuostá ja guldalii maid gáccit dadje goavdá siste. Dalle sáhtii son oažžut vás- tádusa dasa maid jearai. Go galggai máhttit doaimmahit dákkár goansttaid, de lei dehálaš borrat dakkár biepmuid ja juhkat dakkár juhkamušaid mat adde máhtu. Dán noaidebiepmu son galggai borrat ja juhkat danne go dat nannii su fámu noaidevuoda doaimmaheami oktavuodas.

Ráđđejeaddji ja ođasteaddji fámut

Ipmil lea sátni mii dábálaččat adno *Ipmila birra*, ja erenoamážit risttalašvuoda *Ipmila birra*. Suomagillii lea sátni *Jumala*, mii mearkkaša seammá, ja vástideaddji sátni lea maiddái mángga álbmogis Davvi-Ruoššas ja Sibirijás. Árvvusge adnui sátni almmi dahje Ilmmi vuoigŋalaš fámuid birra (“son gii lea doppe badjin”), muhto lea dađistaga adnogohtán oktasaš namahussan daidda fámuide mat ráđđejit eallima ja ođasmahttet buot mii luonddus eallá. Okta dain fámuid lei *Dierpmis*, mii lea bajánipmil. Namahus lea eanemusat adnon Finnmárkkus. Oarjelis gohčoduvvui dat *Horágállisin*, ja dán namahussas orru leame oktavuolta boaresdáru bajánipmilii Tor. Læstadiusa mielde lea *gállis* gievrras ja ávda olmmái.

Dierpmis lea nappo dat fápmu man olmmoš vásiha go lea bajándálki. Bajánis lea stuora fápmu ja sáhtá leat váralaš. Go álddagas deaivá, de sáhtá dat sihke olbmuid ja elliid heakkahuhttit. Dan dihte lei mávssolaš oaffaruššat Dierbmái, vai son orošii lodjin, ja Dierbmá govva lei dadjat juohke goavdás, omd. guvttiin dahje guovttesuorat veahčiriin (geahča goavdá gova nr. 9 s. 40), dahje olbmo hámis. Dierbmái galgai álo oaffaruššat varis ealli. Omd. lei vuoncávaris lalde heivvolaš oaffar. Jus bajána ii atnán doarvái árvvus, de sáhtii oalle hejot geavvat:

De ledje Jáhkovuona duoddaris badjeolbmot bohccuid luhtte, ja bohccot ledje mannán vulos Muorralii. De bijai nubbi badjeolmmái bártnis ja nubbi badjeolmmái fas nieiddas bohccuid viežžat. Go bođiiga duoddarii, de šattai hirbmat bajándálki. Go álddagastá ja baján časká, de bohccot ruohtastit ovttá sadjái eai ge gáro gosage. Badjebárdni riepmá garuhit álddagasaid ja bajána, guđe ráigái galgá mannat jábmi. De riemai badjenieida gielddit: “It don galgga bajána garuhit. Mun lean gullan dat časká jámas dan gii su garuha.” De dadjá badjebárdni: “Mana don oktan bajániinnat, vaikko helvehii manašit.” Ja baján garrá ahte garrá čeargut, ja eaba ge oaččo bohccuid lihkkat. De baján časkkii, de livččii luoddanan eanan, ja de gahčai dohko badjebárdni oktan bohccuiguin.
[33]

Davisámi goavddis

Goavddis gulai Ohcejoga-Várjjaga noaidái Poala-Ándii, gii dubmehalai jápmimii Čáhcesullos 1692 danne go lei geavahan goavdá. Ánde gažaduvvui garrasit goavdá geavaheame birra, ja diggereferáhta dieđuid mielde son čilgii vuđolaččat mo son dainna meannudii. Vuos čilgii govosiid ja dasto geavaheame. Ieš lei praktiseren eanaš goavdá dáidovejolašvuodaid, muhtun dáidduid son diđii ja máhtii, muhto ii praktiseren ieš.

Poala-Ándde goavdás leat vihtta máilmmi, ja lea dadjat áidna davisámi goavddis mii lea áimmuin. Dat sáddejuvvui Københápmánii ja šattai Københápmána Našonála Mušea háldui, mii deponerii dan Sámiid Vuorkádávviiridda Kárášjogas jagi 1979.

Poala-Ándde goavddis su čilgehusai guin. Ruođuid () siste leat doaimmaheaddji lasáhusat:

Vuosttas máilbmi:

1. Ilmaris, mii lea riđđo- dahje neavrresdálkki várás. (Vissásit Bieggalmái).

2. Dierpmis (Dierpmis). Go bálvala Ipmila, de sáhtá Dierpmis heaittihit ulli ja arvi. Muhto sus ii leat fápmu ovdal go Ipmil vuos lea addán sutnje dan.

3. Gvodde (Goddi). Go dearpá goavdá ja riekis ii orus gotti ala, de son gii lea dáhtton bivdolišku, ii fidne dan háve vaikko man ángirit de bivddášii.

Nubbi máilbmi:

4. Peive (Beaivi). Dat addá beaivvadağa, buhtes áimmu ja buorre dálki, erenoamážit guottetáigge.

5. Jumal-barn (Ipmelbárdni), gii váldá eret sudduid.

6. Jumal-Etiem (Ipmeláhčči), gii ránggášta bahodaga.

7. Dom Kirchen (Duopmogirku), mii addá sudduid ándagassii, sieluráfi, kristtalaš jápmima. (Sáhtá leat bálvvosbáiki?)

8. Engil - Bassivuoigna mii addá sudduid ándagassii ja veahkeha dan gii dáhttu šaddat ođđa ja buoret olmmožin.

Goalmmát máilbmi:

9. St. Anna, Maria oabbá gii veahkeha Maria. (Sealgeeadni gii veahkeha áhpehis nissonolbmo).

10. Maria (*Jumal Enne or Jumal Ache*) - Maria, Kristusa eadni ja Ipmila eadni. Go su bálvala, de son sáhtá veahkehit áhpehis nissoniid. (Sáráhkká, gii veahkeha riegádahttit máná).

11.-12.-13. Julle peive, Gougt Julle herr, Gvolme Jul peive herr (Juovla-beaihearrát) - Golbma govvosa mat vástidit bassi golbma juovlabeaivve. Veahkehit olbmuid geat basuhit basibeivviid ja ránggáštii sin geat eai basut juovlabeivviid.

Njealját máilbmi:

14. Manna (Mánnu) - Jorba riekkis mii vástida mánu. Dan bálvalit vai šaddá buorre, čáppa idjadálki.

15.-16. Olmoug Mane Kirche - Vázzi olbmot, geat leat mannamin girku.

17. Govus (nama haga) - olmmoš gii čuožžu girku olggobealde ja háliida sisa.

18. Kirche (Girku) masa addá bálvosskeanjkaid, sihke gintaliid, ruđaid ja eará. Sáhtá buoridit dávdmaid.

Vidát máilbmi:

19. Čadnon bironisu ja maiddáistuorra biro eadni. Ánde ii diehtán dan nama.

20. Biro mii goddá olbmuid ja gohčoduvvo dávdan. (Várro Rohtá/Rohttu mii dagaha dávdmaid).

21. Biro mii lea luovus ja ráđde helvehis ja girddaša birra máilmmis.

22. Hilvit Tol (Helvetdolla) - dolla mii boaldá olbmuid sieluid helvehis.

23. Hilvet Tarve Giedme - Gievdni mii duolddaha olbmuid sieluid helvehis.

24. Hilvet Haufd - Helvethávdi gosa Ipmil bálkesta buohkaid geat oskot birui.

25. Hvenaales Gvolisis - Čadnon biro láchkiiguin - biro mii lei čadnon go Ipmil sivnidii máilmmi.

Dierpmis ii ráđđen dušše bajána ja álddagasa, muhto maiddá i arvedávvggi, dálkki ja biekká, ja olbmuid ja elliid dearvvašvuoda ja eallima. Dierbmái oaffaruššamiin sihkkarastui buorre šaddu ja boazolihkku. Muhtun goavdáin lea Dierbmás ruossaveažir nuppi gieđas ja šluppot nuppis. Veahčiriin dagaha bajána ja álddagasa, ja šluppohiin fas ádjá bajána ruovttoluotta vai ii vahágahte olbmuid ja elliid. Noaidit lohke iežaset sáhttit goavdá vehkiin sihke luoitit ja čatnat Dierbmá. Go sii gul luitet Dierbmá, de lea dan dihte vai dat čoavddášii elliid bahábijagiin dahje várjala soapmása bahábijagiin. Dát lei hui váralaš, oainnat jus nubbi noaidi lei gievrrat go duot vuosttaš, de sáhtii dat jorgalahttit Dierbmá su vuostá guhte dan lei luoitán, ja billistit su. Nuppi dáfus lei Dierpmis dat gii várjalii noaidi guhte lei dearpan goavdá sádden dihte iežas friddjasielu jábmiidriikii čoavdit earániiddis doppe. Dierbmás lei beana, *Stárbu*, mii fáktii noaidi ja dieđihii isidasas jus noaidi bárttáska. De bođii Dierpmis veahkehit noaidi ja doalahit veahčiriinnis váralaš fámuid sus eret.

Sullasaš ipmilfápmu lei *Bieggagállis/Bieggaoimmái*, dálkeipmil. Go vain lea sus dábálaččat goaivu nuppi gieđas ja šluppot nuppis. Goaivvuin bálkesta son biekká eret, go dálki lei doarvái guhká bistán, ja šluppohiin ádjá biekká fas olggos go dáhttu dálkki. Oaffaruššamiin sáhtte olbmot sihke dálkki oččodit ja biekká ložžet. Go háliidedje ahte dálkkáska dahje ahte dálkki ložže, de lei dábálaš čuolmmaid čuolbmat báddái. Go ovtta čuolmma čoavdá, de biekkasta veaháš, dan mađe ahte omd. lea buorre borjjastit. Go nuppi vel čoavdá, de garrá bieggá ja jus goalmáda čoavdá, de gal hirbmosit dálkkáska.

Bieggaoimmái

Bassi áiggi áittardeaddjit

Muhtun goavdáin (erenomážit oarjelsámi) leat sárgojuvvon golbma olbmosullasaš hámi, maid gohčodit *Áilegas olmmájin*, “bassebeai-olmmájin”. Sii áittardit bassi áiggi ja goavdá govain ledje sii beaivváža suotnariid nalde. Jus omd. áigu mearridit guđe beaivvi oaffar galggai addot, de dát bassebeaiolbmát mearridedje dan. Go noaidi dearppai goavdá, de riekkis man lei bidjan goavdá gasku, sirdásii goavdá sparaidemiid mielde ja jus dat bisánii ovttá dán golmma olbmá bokte, de dihte goas oaffaruššat galge. Okta hálddašii sotnabeaivvi ja nuppit fas lávvordaga ja bearjadaga. Jus riekkis bisánii lávvordatbeaivvi bassebeaiolbmá bokte, de galggai oaffaruššan leat lávvordaga. Soames dagut gulle dihto beivviide. Lávvordagaid ii galgan omd. muoraid čuollat, go de gal loavkašuhtášii dan beaivvi áittardeaddji. Sotnabeaivi ges lei buorre bivdobeivi, go dasa gal “sotnabeaiolmmái” liikui. Lea maiddá mitaluvvon ahte bassebeaiolbmát fuolahedje olbmuid rohkosiid bajit fámuide, nugo Dierbmái ja Bieg-gagállái. Finnmárkkus lei duorastat erenomážit Dierbmá beaivi.

Risttalašvuohta dáiddii sakka báidnán govvdusa bassebeaiolbmáid birra. Go Isaac Olsen bođii Nuorta-Finnmárgui 1700-logu álggus, fuomášii son ahte doppe ledje sámiiin katolalaš fástoriemuid sullasaš vierut buot girkolaš basiid oktavuođas. Okta fástu gulai erenomážit nissonolbmuide: Juohke Márjjabeairuohta (eahkeda ovdal Márjjabeameassu njukčamánu 25. beaivvi) dolle smávvamánánnissonat fásttu vai mánát šatteše gievrat, dearvašat ja jierbmát. Ná mitaluvvui Isaac Olsenii dan birra manne sii dollet fásttu: “Ipmil lea ieš doallan fásttu ja lea gohččon dan dahkat, ja Márjá lea maiddá doallan fásttu dáid muttuid, ii ge leat máistán bierggu dahje biergoborramuša, muhto borran dušše goike biepmu, ja nu galget sii maiddá dahkat: eai borrat bierggu dahje vuššon biergoborramuša, dieid áiggiid, go nu leat sin dološ máttut cealkán ja gohččon sin, ja nu leat sin ovdalaš viisát gohččon, geat dihte mot buot galggai leat.”

Nu šadde beassebeaiolbmát maiddá girkolaš basiid áittardeaddjin, omd. juovlabasiid. Dalle galge olbmot gul várrogasat feret, eai dárbbasmeahttumit riedjat, eai ge dárbbuhemet olggos mannat. Galge eandalii stellet čáhcelihti uvssa dahje uvssoha lahka ja šillju galggai leat čorgejuvvon. Mitaluvvui ahte juovlabasiid olbmát (muhtun mitalusain gohčoduvvojedje stállun) bohtet olbmuid lusa juovlajja sáhpánráidduin. Jus dat dolvot biergo- dahje suoidneguorpmi báikkis, de soamis dan báikkis jápmá, muhto jus sii buktet guorpmi dálui, de dat lei lihku mearkan sidjiide geat das ássat.

Dat orro Stálovákkis, ja sis lei reanga. De šattai juovlaidit. De oidnet go bohtá muhtun vuoji ja sáhpán heastan. De bođii stohpogurrii ja guoskai gielká nurkáii. De dadjá reanga: “Mun vuolggán geahččat.” Dadjá áhkku: “Ale vuolgge!” Ii dat jeagadan, de manai olggos, ii dat oaidnán maidege. Ovdal go nuppit juovllat bohte, de jámii dat bárdni. [34]

Jábmiidrikkat

Go Læstadius čilge ovdalaš sámi oskku, de lea gávnahan ahte olbmuid leat guokte vejolaš dilálašvuoda maŋŋel jápmima. Nubbi lea lihkolaš máilbmi man gohčodedje *Sáiva-áibmun*, *Jápma-áibmun* dahje *Sáráhká-áibmun*. Doppe ožžo olbmot gul ođđa rupmaša ja seammasullasaš eallima go eatnamis. Daddjui maiddái ahte go olmmoš buohcá, de lea dan dihte go su siellu lea dán áibmui gártan, ja dalle lei noaidi doaibman gulahallat doppe fámuiguin vai oččošii buohcci olbmo sielu ruovttoluotta vai son ii jáme.

Nubbi dilálašvuolta maŋŋel jápmima lei čiekŋaleappos eatnamis mii gohčoduvvui *Rot-áibmun* (*Rohttu-*), *Mubben-áibmun* dahje *Fudnos-áibmun*. Doppe ráđđe *Rohttu* («Ruto/Rota»), vuoibmi mii sáhtii buktit máŋggalágán baháid ja givssiid. Muitaluvvui ahte Ruto (*Rohttu*) lei mihá váralaš, oainnat go son bohtá eatnanvuoláš máilmmistis, de buktá juohkelágán lihkohisvuodaid, dávddaid ja jápmima. Noaidi sáhtii doallat *Rohttu* čatnagasas, muhto duos dás beasai dat luovus, juogo dan dihte go noaidi háliidii baháid soapmásii, dahje go *Rohttu* iežas vuimmiin beasai luovus. Ii galgan jur sahte oafar mainna dan fas čatná. *Rohttui* fertii addit olles heastta ja jávistit dan eatnamii. Dainna gul *Rohttu* máhccá fas dohko gos lei bohtán. Eanas goavdáin lea heastta govva, ja *Rohttu* vel alde.

Rohttu (“Rota”) sárgojuvvon goavdáii.

Eará eamiálbmogiid oskkut

Vuosttažettiin Sibirijá ja guovddáš-asiáhtalaš oskkuin lea noaide-
vuohta guovddázis. Dáin guovlluin ásset ollu ja smávva álbmotjoavk-
kut. Vaikko dáin leat hui iešguđetlágán gielat ja kultuvrrat, de dattetge
lea oktasažžan ahte sii noaidevuođa bokte atnet oktavuođa daidda
vuimmiide mat hálldašit eallima ja olbmuid, máilmmi ollisvuođa ja
buot das mii luonddus gávdno. Maiddái sámi noaidevuohta lei oassin
dán oktasaš árbevierus. Erenoamáš dovdomearka dáin árbevieruin
lei ahte navde golbma kosmalaš dási dahkat máilmmi ollisvuođa: al-
bmi, eanan ja eatnanvuoláš. Noaidi lea dat oskkolaš buotdiehti mii
sáhtá johtit dáid ilmmiid gaskka. Dat lea vejolaš go ilmmiin lea okta-
vuohta guovddáš máddaga bokte, mas lea geaidnu buot dásiide. Dát
mátta lea dego muorramátta: muora ruohttasat leat eananvuolázis,
muorramátta lea eatnamis ja lasttat ja oavssit faŋuhit almmi guvlui.
Dan dihte adnojuvvojedje muhtun muorat bassin, ja dain sáhtii
goavdáid dahkat. Soames goavdáin lea bassi muorra govviduvvon.
Luonddus sáhttet maiddái gávdnot eará geainnut bajit dahje vuolit
ilmmiide. Rágut ja ráiggit bávtiin dahje stuora geđggiin sáhte leat
geainnut eatnanvuolázii. Dakkárat leat *bassi* báikkit ja dat leat dábá-
laččat oaffarbáikkit.

Muhtun eamiálbmogat, geat ásset
Sibirijás.

Muhtun sibirijálaš olbmot govahalle almmi dego goađi loavddan ja Lodderáidalasa násttiid loavdaga sávdnjn, ja násttit ledje fas ráiggit maid čađa bajitilmmi čuovga báitá. *Boahjinásti/Boahjinávli* lei reahpena sajis. Samojedat gohčodedje dan *Almmi návlin* ja korjáhkát fas *Návlenástin*. Boahjinávllis eatnamii lei guovddáš čuolda dahje ráidalas man mielde noaidi sáhtii gizzut vulos dahje bajás go áiggui gulahallat vuoiŋnalaš fámuiguin. Guovddáš čuolda gohčoduvvui *gollečuoldan* (mongolat, burjáhtat), *ruovdečuoldan* (kirgiisat, báškiirat), dahje *beaivváščuoldan* (teleuhtat). Olbmot lágidedje iežaset eatnanlaš birrasa seammaládje go navde máilmmi ollisvuoda leat huksejuvon. Goađis sáhtii leat guovddáš goahtemuorra, dego guovddáš čuolda, ja jus ii lean dakkár, de suovva mii loktanii árranis reahpenii vástidii dasa. Dan dihte lea árran *bassi* báiki, man galgá gudnijahttit ja árvvus atnit. Dat lea goađi guovddáš vuoibmi, seammaládje go beaivváš lea almmi guovddáš vuoibmi. Dollagáttis oaffaruššojuvvo ja rohkadalloyuvvo, go dakko lea geaidnu alit vuimmiide mat hálldašit ruovttu ja dasa gullelaš dilálašvuodaid.

Muhtun sajiin lea almmičuolda *vári* hámis ja dalle eandalii várrin mas lea guovddáš čohkka. Go jakuhtalaš noaidi galggai mátkkoštit bajit ilbmái, de mitaluvvo ahte son fertii goargnut várrái mas ledje máŋga stealli. Várrečohkka lei Boahjinávllis, mii navdojuvvui leat máilmmi guovddážin. Ollu árbevieruin leat bassi várit, maiddái sámii árbevierus. Oahpahalli noaidi buohccái dábálaččat garrasit go álggii noaideoahpahallin. Oahpahallanáiggis fertii son niegus badjánit diekkár várrái, oahppan dihte makkár vuimmiiguin son sáhtta deaivvadit iežas mátkkiin alit fámuid ságaide. Ollesoahppan noaidin galgá son dasto oahppaladdat dáid báikkiid iežas sielumátkkiin, ja dan dihte ferite son leat ráhkkanan dasa mii sáhtta deaividit.

Olmmoš gii galggai noaidin šaddat, fertii oahppat hálldašit daid fámuid (vuoiŋnaid) maiguin deaivvada. Noaidi ii leat olmmoš mii lea “bijahallan” vuoiŋnalaš fámuide. Su doaibma lea hálldašit vuoiŋnaid nu ahte sáhtta gaskustit daid, ležžet dal jápmán olbmuid vuoiŋnát dahje luondduvuoiŋnát mat fuolahit eatnanlaš eallima, dahje bajit dási vuimmit mat hálldašit luonddu birrajođu ja eallima šattolašvuoda. Jus diekkár fámut hálldašisgohtet iežaset, de sáhttet dat leat váralaččat sihke alccesis ja earáide. Ii vaikko gii sáhttan noaidin šaddat. Buoremus noiddiin ledje sogas eará noaidit. Oahppu lei guovtti oasis: 1) hárjehallat ávkkástallat ja dulkot nieguid, ilmmiidgaskasaš dilálašvuodaid dahje eará vugiid maid bokte njuolga gaskkustuvvo, ja 2) oahppat vugiid, vuoiŋnaid doaimmaid ja váikkuhusaid, ja iežas álbmoga árbevieruid (kultuvrra, mytologiija, sogaid, čiegus gulahallanvugiid jna.). Oahpu oaččui muhtun muddui vuoiŋnain ald-

Sibirijálaš noaidi.

diineaset ja muhtun muddui boarráset noiddiin. Galggai leat nanu olmmoš guhte dakkár oahpu beasai čađahit. Muhtomin ledje dihto mearkkat mat čájehedje boahhtevaš noaidi: áicilvuolta dasa mii birasis geavvá, háliidus akto vánddardit, dahje niegut ja oainnáhusat. Garra buozanvuolta dahje dávda lei dávjá mearkkašahhti ja sáhtii leat válllejumi mearkan. Muhtun álbmogiin lei boahhtevaš noaidi mearkan ahte mánná riegáda oktan váhpeseahkain. Nuorran juo galggai son bures oahppat iežas álbmoga historjjá ja sin mitalusaid, ja dađi mielde oahpásnuvvat noaidevuođa čiegusvuođaide. Sibirijá Amur-guovllu noaidi mitalii iežas birra:

Vuorrasat mitalit ahte muhtun buolvvaid áiggi ledje golbma stuora noaidi mu bearrašis. Mu lagamus sogas eai leat makkárge noaidit dihtosis. Mu váhnemat leigga hui dearvašat. Mun lean njealljelogi jagi boaris, lean náitalan, muhto eai leat mánát. Gitta dassá go ledjen guoktelogi jahkásaš, de ledjen mun áibbas dearvvaš, muhto de buohccájin, ja olles rupmašis ledje bákčasat. Mus ledje mearihis bákčasat oaivvis. Noaidit vigge buorádallat mu, muhto eai lihkostuvvan. Muhto go ieš álgen noaidástallat, de buorránin. Mun šadden noaidin logi jagi dás

Sibirijálaš goavddis.

ovdal, muhto álggos mun guvhláruššan dušše iežan. Lea dušše golbma jagi áigi go buorádallagohten earáid. Lea hui, hui lossat leat noaidi. [35]

Dat ahte olmmái lei buohcci ovdal go šattai noaidin, lea oalle dábálaš, ja leat seamma fámut (vuoigŋat) mat dagahit olbmo buohccin ja mat maŋŋel buordit du ja dasto šaddet noaidi veahkkevuoigŋan go son doaimbagoahtá noaidin. Dat ahte olmmái lohka lossadin leat noaidin, lea maid hui dábálaš. Noaidis ledje olu doaimmat: lávlu, poehta, musihkkár, einnosteadji, báhppa ja doavttir. Dasa lassin galgai son bearráigeahččat olbmuid oskkolaš ja álbmotlaš árbevieruid.

Leat olu myhtat noaidevuođa álggu birra. Burjataan lea dákkár myhta:

Álggos ledje dušše ipmilat (tengri) oarjin ja bahás vuoigŋat nuortan. Dasto sivdnidedje ipmilat olbmo mii elii lihkolažžan gitta dassáži go bahás vuoigŋat leavvadedje buozanvuođa ja jápmima eatnamis. Ipmilat mearridedje addit olbmuide noaidi mii galgá doarrut buozanvuođaid ja jápmima vuostá, ja nu sáddejedje ge goaskima. Muhto olbmot eai ipmir-dan goaskima giela. Dasa lassin sii eai luohtán loddái. Goaskin jorggi-hii fas ipmiliid lusa ja bivddii sis hupmandáidduid, dahje baicca sáddet olbmuide burjatalaš noaidi. Ipmilat sáddejedje goaskima ruovttoluotta dainna dieđuin ahte galgai addit noaidevuođa dáiddu vuosttaš olbmui gean deaivvai eatnamis. Go goaskin bođii ruovttoluotta eatnamii, de áiccai nissonolbmo guhte veallái muora guoras ja ođii. Goaskin anašii nissoniin. Muhtun áiggi maŋŋel riegádahtii nisu bártni, guhte šattai “vuosttaš noaidin”. [36]

Jakuhta noaidit
veahkkevuoigŋaiguin.

Goaskimis lea dehálaš doaibma olu árbevieruin, ja lea dávjá govvádussan dasa ahte olmmoš gohččojuvvo álgit noaidin. Jakuhtaid gaskkas lea erenoamáš oktavuohta goaskima ja soagi gaskka, mii lea bassi muorra. Almmi ipmil *Ajy tojen* (Čuovgga sivdnideaddji) basuhuvvo goaskima hámis. Go son sivdnidii vuosttaš noaidi, de gilvvii son seammás gávceoavssát soagi iežas almmálaš dálui, ja ovssiid nalde leat beasit gos *Ajy tojena* mánát orrot. Dasto sivdnidii son golbma muora eatnamii. Ovtta muora galggai noaidi geavahit ja su iežas heagga lea dán bassi muora duohken.

Nganasenaid (Tavgi samojedaid) noaidi gohčoduvvui *Nga*. Son fertii gullat dakkár sohki gos juo ledje noaidit, ja jus ieš galggai sáhttit šaddat noaidin, de fertii ráhkadit gieđa muoras dan govvádussan fuolkki gihtii guhte ieš lei leamaš noaidi. Dát muorragiehta govalai ahte dan ovddit noaidi fámut dál ledje su iežas gieđain. Oahpaheami oktavuodas fertii son oahpásnuvvat olu vuoiŋaiguin ja fámuiguin oahppan dihte mot son galgá bargat go šaddá noaidi. Dákkár noaidi, Sereptie Djaruoskin, mitalii iežas oahpahasas mii dagahii ahte son šattai gievrras noaidin iežas álbmogii:

Samojeda bivdit dávgebissuiguin.
Duogábealde muorraipmil.

Nganasenaid (Tavgi samodejaid)
oskku mearkkat: a) Eanaeadni
b) Beivvášeadni c) Mánueadni
d) Muoraeadni e) Čuonjáeadni
f) Čázieadni.

Go mun ledje nuorra olmmái, de lávejin niegadiht buotlágán joavdelas áššiid seammaládje go earát nai. Muhto okte oidnen iežan vázzime luoddaráigge dassáži go ollejin muora lusa. Mun vázzen muora birra, ákšu gieđas, ja áigon njeaidit muora. De gullen jiena mii dajai: “Njeaidde manñel!” Ja de mun gullájin.

Nuppi beaivve dadje ránnját munnje: “Mana njeaidit muora vai beassat dahkat reaga masa bidjat iežamet ipmilgovvádusaid.” Mun vulgen olggos, gávdnen vuogas muora ja njeaidigohten dan. Go muorra gahčai, de viehkalii olmmái čuorvvu dan ruohttasiin. Mun doarggistišgohten baluiguin. Olmmái jearai: “Gosa leat manname?” “Maid bat mun gal sáhtten – lean manname lávu lusa.” “Dieđusge, jus dus lea lávvu, de fertet mannat dohko. Na, olbmážan, mun lean olmmái guhte bohten olggos muora ruohttasiin. Ruohtas lea gassat, muhto du čalmmiid neaktá unnin. Danne mun dajan dutnje ahte don fertet vuolgit mu mielde ruohttasa čađa jus háliidat oaidnit mu.” “Makkár muorra dá lea?” jerren mun, “in dovdda mii lea.” Olmmái vástidii: “Doloža rájes lea dá dakkár muorra mas ráhkada reagaid masa bidjet ipmilgovvádusaid, ja dán muoras bohtet maiddái noaidit. Go vuhttot sin gietkamis, de šaddet noaidin. Nu ahte dasa dat geavahuvvo dákkár muorra.” “Nu fal, mun vuolggán du mielde.”

Samojeda noaidi.

Go mun ráhkanin vuolgit vulos, de jorgalii olmmái mu guvlui ja dajai: “Geahča munnje. Dieđát go gii mun lean?” Su bivttasgilggaht muittuhedje borgádan goddeduljiid. Mun in jearran manne son lei gárvodan dákkár biktasiiguin. Dasto son dajai fas: “Ale bala mus, muhto ipmir manne leat dákkár minstarat mu dálvebiktasiin, sihke čáhppes ja vilges dielkkut.” Mun vástidin: “Gurut bealde leat dus vilges dielkkut danne go leat gárvodan vuosttaš muohttaga vuoiñnain. Čáhppes dielkkut olgeš bealde muittuhit daid dielkkuid mat giđđat ihtet muohttaga vuolde – danne go don leat gárvodan suddi muohttaga vuoiñnain.” Mu mieđušteaddji jorgalii mu guvlui ja válddii mu gieđa: “Na, vuolgu dasto iežame verddiid lusa!” Mun ballen ja doivon ahte leat vártnohuvvan.

Go geahčadin birra, de fuomášin ráiggi eatnamis. Mu mieđušteaddji jearai: “Mii bat dá lea ráiggiid? Jus lea du vuorbi ráhkadit goavdá dán muoras, de fertet gávnnahit dan!” Mun vástidin: “Dán ráiggi čađa han noaidi vuostáiváldá vuoiñnain jienaid.” Ráigi stuorui ja stuorui, ja moai čakŋaleimme dan sisa ja bođiime johkii mas guokte rávnnji golge goabbat guvlui. “Na, ipmir dán maid,” dajai mu mieđušteaddji, “guovddázis golgá rávnnji davás ja nubbi lulás.” Mun vástidin: “Rávnnji mii golgá davás, boahťá jábmiid lággočázis, ja dat mii golgá lulás fas boahťá mánáid lággočázis.” Son vástidii: “Dat lea áibbas riektta!”

Dasto vázzáime gátti guvlui dan beallái gos rávnnji golggai davás. Mu mieđušteaddji doalai mu gieđas. Moai oinniime ovcci lávu das ovdabealde. Lagamusa birra lei čadnon báddi. Goappáge bealde uksaráiggi lei muorra, okta davábealde ja okta lulábealde. “Man dihte doaivvut dáid muoraid šaddat?” jearai olmmái. Mun vástidin: “Okta muorra lea čuvgejuvvon dego livččii beaivváš báitime dan vuostá. Go váhnemat bajásgesset mánáideaset ráhkisvuodain, de ferte dát muorra leat dat várjalanvuoiñna mii suodjala mánáid.” Olmmái doaškkui gieđaidis ja speaččui čippiid. “Sevvnjes muorra lea mánu muorra, riegeameami muorra, mii dahká nissonolbmuide vejolažžan mearridit riegeameami mánu vehkiin.” Olmmái doaškkui fas gieđaid ja speaččui čippiid. Dasto jearai: “Mii lea daid soppiid ulbmil mat heaŋgájit njuolga árrana bajil lávus?” Fáhkkestaga mun čužžon das, soappit gieđas, ja cábmen iežan mieđušteaddji daiguin. “Dát soappit leat rájít guovtti iđitroađi gaskka, dat leat máilmmi ollislašvuoda čielgin. Davit soabbi lea guovssahasa álgu ja lulit soabbi lea iđitčuovvga boahťin.” Go dan dadjen, de mu mieđušteaddji rámidii mu. Mun ballájin. “Ja mii lea lávvu man birra lea čadnon báddi?” jearai mu mieđušteaddji. Mun vástidin: “Go olbmot dájáskit ja šaddet noaidin, de čadnojuvvojit gitta dáinna báttiin.” Mun mannen galmmas ja čadnojuvvojin gitta báttiin.

De orui mu mielas dego livččiime luotta nalde. Moai manaime vuosttaš lávu sisa gos gávnnaimie čieža álás dievddu ja nissona geat láv-lo čadaáigge seammás go gáskkašedje bihtáid rupmašiin. Mun balddáskin hirkmosit. “Dál áiggun ieš čilget dán dutnje danne go don it goitge máhte árvidit maid dát mearkkaša,” dajai mu mieđušteaddji. “Álgoálg-gus sivdniduvvojedje čieža máilmmi, ja lea dán čieža máilmmi vuoiññaid bokte ahte olmmoš massá iežas gamusdovdamušaid. Muhtumat lávlu-gohtet, earát fas dájáskit ja vulget jápmit, ja earát fas šaddet noaidin. Min eatnamis leat čieža aláža ja guđege nalde orru dájáskan olmmoš. Go šattat noaidin, de gávnnat daid ieš.” “Gos galgga daid gávndat – don leat dolvon mun vearu báikái,” jurddašin mun. “Jus mun in doalvvo du nu ahte oainnát vuoiññaid, mot bat don de galgga sáhttit veahkehit sin geat leat massán iežaset gamusdovdamušaid? Jus don gávnnat dájáskeami vuoiñña, de don máhtát noaidevuođa doaimmahit ja oahpahit ođđa noiddiid. Don fertet oahppat buot buohcanvugiid.”

Dasto bođiime olggos vuosttaš lávus ja manaime nubbái mii lei davit alážiis. Olles lávvu lei bihcon ja gasku lei čadnojuvvon čáhppes báddi. Lávu reahpenráigi lei gokčojuvvon juogalágán rukses dinggain. “Vulos luksa lea Asondu, dat gullet Tungus-álbmogii,” muitalii mu mieđušteaddji. “Dá lea sin lávvu. Čáhppes báddi veahkeha du buoridit čovjedávddaid, ja rukses dingga veahkeha du buoridit oaivedávddaid. Gaskaleamos báddi veahkeha du buoridit njoammudávddaid. Don gávnnahat manñel mii dán bátti ulbmil lea. Go galgga noidošit, de bohtet Tungu-vuoiññat du lusa. In mun ge ipmir daid ollásit. Go galgga veahkehit Dolgan- dahje Tungus-olbmuid, de galgga boahitit deike ja dalle oahpat mot galgga dahkat.” Bihcon lávus ledje guokte reahpenráiggi, okta veaikkis ja okta ruovddis. Moai manaime lávvui, muhto dat lei guorus. “Vuolgu fas ruovttoluotta,” dajai mu mieđušteaddji.

Moai manaime eará uksaráigge olggos lávus ja nuppi lávvui man birra orui leame dego fierbmi. Lávus lei jur veaháš áššu dolas. Doppe gávnnaimie hávváduvvon vuoras nissona geas ledje boares skuovat nalde ja dušše bajášgorudis ledje gárvvut badjelis. Son vikkai goardit iežas dolas. Lávus lei skuotnja čuovga ja suoivvanasat libardedje juohke sajés. Vuoras nisu jearai: “Ipmirdat go gii mun lean?” Mu mieđušteaddji dajai: “Gávnnat ieš vástádusa!” Mun vástidin: “Go mánná riegáda, de leat don bázahus. Don leat dan vuoiñña, it go leat?” Mu mieđušteaddji ja vuoras nisu speažžugodiiga čippiideaska imaštallamiin. “Don leat čeahppi árvidit!” Dasto jearaiga fas: “Manne lea dolla seavdnjat?” Mun vástidin: “Go mánná riegáda, de cáhkkan ođđa dolla. Ja maiddái don guhte čohkkát, leat dego nisu gii vuorddát ođđa dola.” Soai fas speažžugodiiga čippiideaska imaštallamiin. “Lávu lulábealde lea dolla hui unni. Olmmoš buhtistuvvo riegádeami manñel go suovvaluvvo do-

lain. Dát lea buhtisteaddji dola vuolga.” “Dat lea riehta,” vástideigga goappašagat. Lávvus ledje guovttelágán loavdagat ja oassi lei bihcon ja oassi lei vielgat. Mun árvidin maiddái dáid loavdagiid ulbmila. “Mii giessat jábmiid goddeduolljeloavdagiid sisa. Bihcon loavdda lea dákkár loavdaga eallinfápmu. Vilges loavdda lea min náhkkegárvvuid eallinfápmu. Goappašagat duođašteigga ahte dát lea riehta.

Dasto manaimet njealját lávvui mii lei golmma jikñon jávrri duohken, ja dan birra lei maid jávri. Okta oassi lei gokčojuvvon čiežain duljiin loavdaga sadjái, ja okta oassi lei gokčojuvvon stuhčči čáziin. Mun dadjen: “Ii bat noaidi ráhkat gárvvuidis čieža duoljisi? Ja go nubbi oassi lea gokčojuvvon báruiguin, de ferte gullat čázi vuigñii. Dat lea sivva dasa go čuožžut gasku jávrri.” “Go áiggut noaidastallat, de galggat mannat vulosguvlui,” logaiga soai. Mii čakñaleimmet lávvui gos gávnaimet boares nissona gii čohkkái mánáidbivttasgubaid nalde ja goddalii beatnagiid. Nuppi bealde lávu ledje guokte vilges luosa. “Dovddat go mu?” jearai boares nisu. “Dál galggat árvidit!” dajai mu mieđušteaddji. Mun vástidin: “Dát lea báiki gosa galgat boahit go leat nealgejagit. Son lea dat guhte čájeha gos mii gávdnat bivdoelliid ja guliid.” “Árvit dal!” gearduhedje. “Čieža duolji – dá leat dat maid mun galgган gávdnat go noaidastalan. Mun galgган gávdnat daid ja dovdat daid. Juohkehaš gii šaddá noaidin, galgá ráhkadit čohkkánsaji. Mun galgган noaidastallat čieža beavvi čohkkádettiin dán čieža duolji nalde. Guokte guoli: nubbi mearkkaša ahte mii bossut dollii nu ahte massit vuoiññahaga. Vuoiññahagas lea siellu. Mii dáhpáhuvvá go guolli rahpá njálmmi ja rohhte vuoiññahaga? Go mii cahkkehit dola de dat buoláska dan čielggis. Go dolla ilbmuda guoli čielggis, de bosáda ja jáddada nubbi guolli dola. Danne mii ráhkadit muorraguoli dán guoli govvádussan. Go mánná riegáda, de dahkat sullii seammaládje. Nuppi guolis leat dievva meadđemat ja meadđemat govddiidit. Máná galgá meadđemii-guin vuoidat. Go mánná riegáda, de vuoidat dan buiddiin. Dán dat mearkkaša. Go bálkestit buoiddi dollii, de addit biepmu dálu ipmiliidda. Ipmilgovvádusa ámadaju maid vuoidat buiddiin. Go nealgi boahit, de lea dát mii addá doarvái biepmu. Dalle galgat dán guolis mannat bivdit biepmu.”

Lávu lulit oassi lei giddejuvvon duljiin, muhto go dárkileappot gehččen, de gávnnahtin ahte ledje baicca oaidnit dego čieža ráiggi ja mun sáhtten geahččat daid čađa. “Maid dás galgган gávnnahtit?” jerren mun. Mu mieđušteaddji vástidii: “Mis noiddiin leat čieža vuoiññastanbáikki ja daid don galgган gávdnat. Dát čieža ráiggi mearkkašit ahte go olmmái lea heavvaneame, muhto ain lea veaháš áibmu, de galgган don boahit ja gádjut su jus leaččat lahka.”

Mii manaimet olggos lávus. Davábealli lei áibbas jieknan. “Dán fertet ieš gávnnahit,” dajai mu mieđušteaddji. “Ii ábut du deike boahtit, danne go dá lea eará noaidi bargu.” Go mannen vulos, de bohten dáidda báikkiide, ja orron dego čázis vuodjame. Mii manaimet eará lávvui. Goappáge bealde ledje ruovdebumbbát. Okta ovttáčoarvvát áldu lei čadnon bumbbá olgeš beallái, ja gurut bealde ges lei sarvvis mas ledje billahuvvan čoarvvit. Okta čoarvi lei doddjon ja nubbi lei sodjan. Mun geahččalin árvidit mainna dát eallit ledje čadnon gitta, ja gávnnahin ahte ledje čadnon gitta beaivesuotnjariiguin. Dat lei ártet, jurddašin, manne son dát suotnjarat eai doddjo? Vaikko ledje ge sodjan, de ledje muhtun árpput “doddjon” ja heaŋgájedje vulos dego soappit. “Dovddat go dán sarvá?” jearaiga mus. Mun vástidin ahte in dovdda. “Go galggat šaddat noaidin ja muhtun dearpá goavdá, de rahpasa dát bumbá. Sarvvis lea ipmilgovvádusa álgu. “Ja mii bat dát báddi lea?” jerren. “Dainna galgá merket miesi mii galgá addot mánnui.” “Manne lea nuppi bohccos dušše okta čoarvi?” “Buot boahttevaš noaidit galget noaidut dan bohcco birra maid áigot geavahit bivttasteapmái. Go don šattat noaidin, de it galgga gottiin jearahallat biktasiid it ge galgga alccet ráhkadit gárvvuid vuosttaš ja buoremus bohccos. Don galggat alccet ráhkadit biktasiid, muhto álggos fertet bivdit lobi gotti eatnis. Son dasto oahpaha daid gottiid birra mat galget dutnje addit biktasiid. Okta dáin gottiin lea sarvvis. Dat lea buot sarváid rááđejeaddji vuoigŋa. Dán vuoigŋas don galggat jearrat go háliidat diehtit makkár muoras galggat ávnnastit goavdá. Jus dan it daga, de it eale guhká.” [37]

Djaruoskina muitalus joatká dainna mot son galgá ráhkadit daid biktasiid maid áigu geavahit go šaddá noaidin ja makkár fámuid son galgá ohcalit go galgá buorádallat iešguđetlágán buozanvuodaid. Visot dát orro leame oalle ilgat, ja ovttá áiggi son measta vuollána šaddamis noaidin, muhto son beassá gullat ahte dál lea beare maŋŋit váljjet. Son lea oaidnán beare olu čiegus áššiid ja son ferte joatkit oahpahallat noaidin. Jus vállje jorgalit, de ii leat eará geaidnu go jápmin vuordime. Jus vállje joatkit, de gal lohpiduvvo beassat eallit guhkes eallima. Maŋŋel go vuolášmáilmmi čájehallan lea nohkan, de gullá Djaruoskin dan seamma muora ruohtasa bálddas maid son álggos galggai njeaidit ja ráhkadit reahkan ipmilgovvádusaid váste. Son ollašuhttá doaimmas ja šaddá dan rájes stuora noaidin mii veahkeha olbmuid olu áššiid dáfus. Go son noaidástallá, de son muitala ahte son oaidná luotta mii manná davás. Go son ohcá dakkára guhte lea buohcci, de lea luodda seaggi ja ovddabealde oaidná beaivváža ja mánu, ja luodda-guoras lea lávvu. Dán luotta son guorrá go ohcá buohcci vuoigŋahaga. Buohcci olbmo vuoigŋahat sulastahtá vilges

árppu. Jus gávdná dušše čáhppes árppu, de ii sáhte noaidi veahkehit su. Dalle galgá buohcci olmmoš jápmit. Go lea gávdnan árppu, de váldá noaidi dan mielde ja jorggiha. Muhtomin šaddá lohpidit oaffaruššat ealli dan fápmui gean hálddus árpu lea, ja oaffar galgá addot dakkaviđe go son olle ruovttoluotta iežas vuoignamátkkis vuolášmáilmmis. Djaruoskin muitala ahte bealli su veahkkevuoignain gullet Tungus-álbmogii mii orru vuvddiin.

Noaidi lea dakkár olmmoš mii lea ožžon čielga oktavuoda ipmiiliiguin ja vuoignaguin. Noaidi deaivvada singuin, humada singuin ja rohkadallá sis, muhto son ii galgga goassege garuhit sin. Eai leat buot dákkár fámut maiguin son ieš gulahallá, muhto sus leat veahkkevuoignat mat veahkehit ollašuhittit doaimma. Noiddiin leat maiddáa erenoamáš ipmilat maid dušše sii dovdet. Dát leat dávjá dakkár ipmilat maid eai bálval earát go noaidi. Veahkkevuoignain lea dábálaččat elliid hápmi, nu go guovžža, gumppe, sarvaga dahje njoammila hápmi. Dat sáhttet maiddáa ilbmudit lotti hámis, erenoamážit čuotnjága, goaskima, idjalotti dahje garjjá hámis. Muhtomin noaidi deaivá daid dego vuoignan mat orrot dihto báikkín: vuovddis, guolbaniin, dollagáttis jna. Dat veahkehit su beassat iešguđetge guovlluide. Guovža sáhtta mieđuštit noaidi vuolášmáilbmái, heasta sáhtta riidet suinna albmái. Lottit leat dávjá sáhkagaskkusteaddjit mat buktet vástádusaid vuoignaid máilmmis. Noaidi sáhtta bivdit sin veahkin buot guovlluin máilmmis ja go sii bohtet, de sii hupmet noaidi iežas jienain.

Lea olu dan dološ noaidástallanárbevierus mii lea jávkan ođđasit áiggis. Sovjet-stáhta doarridii oskkolaš olbmuid, beroškeahhtá guđe oskui gulle. Rehkenastet ahte mánga duhát noaidi Sibirijás ja eará guovlluin Guovddáš-Asias gottahalle, erenoamážit 1920- ja 30-logus. Manjel go Sovjet-stáhta njeidojuvvui, de lea noaidevuoda dilli veaháš buorránan, muhto go nu oallugat dain dološ noiddiin leat jávkan, de lea hirbmat váttis gávdnat olbmuid geain lea diehtu ja máhttu dan áiggis go noaidit noaidástalle ja adnojuvvojedje árvvu iežaset máhtuid dihte. Muhtun guovlluin ja muhtun álbmogiid gaskkas gal ain eallá dološ árbevieru, ja gávdnojit ain muhtumat geat fievrridit árbevieru viidáseappot ođđa buolvvaide.

Gáldut

Buot mitalusat leat namuhuvvon gálduid mielde čállojuvvon (ja jorgaluvvon).

- [1] Bo Lundmark, *Anders Fjellner – samernas Homeros och diktningen om solsonerna*. Umeå 1979. Geahča maiddái Valdemar Lindholm, *Solsönernas Saga*. Göteborg 1909, s.31-37.
- [2] Valdemar Lindholm, *Solsönernas Saga*, s.39-41. Geahča maiddái Daga Nyberg, s.19-20.
- [3] Valdemar Lindholm, *Solsönernas Saga*, s.43-55.
- [4] Just Qvigstad, *Lappiske eventyr og sagn. Bind III*. Oslo 1929, nr. 107.
- [5] Just Qvigstad, *Lappiske eventyr og sagn. Bind I*. Oslo 1927, nr. 89 [= nr. 191 Brita Pollan girjjis, *Samiske beretninger*].
- [6] Just Qvigstad, *Lappiske eventyr og sagn. Bind II*. Oslo 1928, nr. 70 [= nr. 70 Brita Pollan girjjis, *Samiske beretninger*].
- [7] Just Qvigstad, *Lappiske eventyr og sagn. Bind II*, nr. 156 [= nr. 72 Brita Pollan girjjis, *Samiske beretninger*].
- [8] J. A. Friis, *Eventyr og folkesagn*. Christiania 1871, nr. 32. Son lea gullan mitalusa Lars Levi Læstadiusas.
- [9] Emilie Demant-Hatt, *Ved ilden*, s.69-70.
- [10] Seamma báiki, s.70-71.
- [11] Lasse Brandstrup ja Hanne Josephsen, *Eskimoerne – en tekstcollage om religion og eksistens*. København 1975, nr. 80.
- [12] Seamma báiki, nr. 86.
- [13] Howard Norman, *Northern Tales: Stories from the Native Peoples of the Arctic and Subarctic Regions*. New York 1990, s.261-263.
- [14] Knud Leem, *Finmarkens Lapper*. København 1767, s.409-410.
- [15] Pehr Fjellström, *Kort Berättelse om Lapparnas Björna-fänge*. Stockholm 1755, s.13-15.
- [16] Just Qvigstad, *Lappiske eventyr og sagn. Bind II*, nr. 150, 3 [= nr. 135 Brita Pollan girjjis, *Samiske beretninger*].
- [17] J. A. Friis, *Eventyr og folkesagn*, nr. 6
- [18] Just Qvigstad, *Lappiske eventyr og sagn. Bind II*, nr. 110.
- [19] Seamma báiki, nr. 192.
- [20] Just Qvigstad, *Lappiske eventyr og sagn. Bind IV*, nr. 163 [= nr. 220 Brita Pollan girjjis, *Samiske beretninger*].
- [21] Just Qvigstad, *Lappiske eventyr og sagn. Bind I*, nr. 109 [= nr. 147 Brita Pollan girjjis, *Samiske beretninger*].
- [22] Just Qvigstad, *Lappiske eventyr og sagn. Bind II*, nr. 126.
- [23] Seamma báiki, nr. 136.
- [24] Just Qvigstad, *Lappiske eventyr og sagn. Bind I*, nr. 90 [= nr. 194 Brita Pollan girjjis, *Samiske beretninger*].

- [25] Howard Norman, *Northern Tales*, s.145.
- [26] Grenville Goodwin, *Myths and Tales of the White Mountain Apache*. Tucson 1994, nr. 22.
- [27] Jeannie Reed, *Stories of the Yunwi Tsunsi': The Cherokee Little People*. Robbinsville, NC 1991, "No Trespassing" (girjjis eai leat siidologut).
- [28] *Norges historie*. Thorleif Dahls kulturbibliotek. Oslo 1969, s.21-23.
- [29] Isaac Olsen, "Om lappernes vildfarelse og overtro" i Just Qvigstad, red., *Kildeskrifter til den lappiske mytologi 2*. Det Kgl. Norske Videnskapers Selskabs Skrifter 1910, 4. Trondhjem.
- [30] Just Qvigstad, *Lappiske eventyr og sagn. Bind I*, nr. 151 [= nr. 115 Brita Pollan girjjis, *Samiske beretninger*].
- [31] Isaac Olsen, "Om lappernes vildfarelse og overtro".
- [32] Seamma báiki.
- [33] Just Qvigstad, *Lappiske eventyr og sagn. Bind IV*, nr. 243.
- [34] Seamma báiki, nr. 241, 2.
- [35] Mircea Eliade, *Sjamanisme: Henrykkelsens og ekstasens eldgamle kunst*. Oslo 1998, s.44.
- [36] Seamma báiki, s.62.
- [37] A. A. Popov, "How Sereptie Djaruoskin of the Nganasans (Tavgi Samoyeds) became a Shaman" i *Folk Beliefs and Shamanistic Traditions in Siberia*, doaim. V. Diószegi ja M. Hoppál. Budapest 1996, s.61-69.

Kárta vižžon girjjis:

Sustainable Reindeer Husbandry (2002), s. 8.

Sárgosat vižžon girjjiin:

Kerstin Eidlitz Kuoljok: Moder jord och andra mödrar (1999), s. 86, 88.

Don E. Beyer: The Totem pole indians of the Northwest (1991), s. 27.

Elaine Landau: The Cherokees (1992), s. 62.

Arthur Myers: The Cheyenne (1992), s. 58.

Shamanism (1992), s. 85 (bajit).

Studies on shamanism (1992), s. 85 (goavddis), 89.

Øyvind Ravna: Kampen om tundraen (2002), s. 87.

Isak Johansen sárggus, s. 19, 21.

Arvid Sveen sárggus, s. 22, 46.

Mot máilbmi šattai
Mii lea riekta, mii lea boastut
Buori ja baha doarrumat

Luonddu fámut
Luondduipmiliid birra
Šamanisma

Mot šattai máilbmi? Gos bohte vuosttaš olbmot? Gii oahpahii
olbmuid eallit rievttis vuogi mielde? Lea go máilbmi ain nu mot
galgá leat? Dákkár áššiid leat olbmot imaštallan buot áiggiin ja
buot servodagain. Vástádusat leat mitalusaid bokte bohtán.
Daid bokte gaskkustedje olbmot iežaset máhtu buolvvas bulvii.

Dát máhttu lei oktasaš árbi mii čilgii sihke dan manne máilbmi
lea nu mot dat lea ja mot máilmmis berre eallit vai ii masse iežas
eallinskeanġka. Dákkár mitalusat gohčoduvvojit *myhtan*. Myhtat
čilgejit máilmmi šaddama earáládje go ođđamállet servodaga
dieđalaš čilgehusat. Myhtat leat eambo go historjá. Dat leat
vuosttažettiin mitalusat mat gaskkustit dihto *eallinipmárdusa*.

Dat čilgejit eallima mii lei *ovdal* go historjá šattai.

ISBN 82-92044-15-9